

DOKTORI (PH.D.) ÉRTEKEZÉS

Kőrizs Imre

HORATIUS VINI SOMNIQUE BENIGNUS

**Debreceni Egyetem
Bölcsészettudományi Kar
2008**

HORATIUS VINI SOMNIQUE BENIGNUS

Értekezés a doktori (Ph.D.) fokozat megszerzése érdekében
a nyelvtudomány tudományágban

Írta Kőríz Imre okleveles latin nyelv és irodalom szakos előadó

Készült a Debreceni Egyetem Nyelvtudományok doktori iskolája
– Klasszika-filológia programja – keretében

Témavezető:.....

Dr. Havas László
egyetemi tanár

A doktori szigorlati bizottság:

elnök: Dr. ....
tagok: Dr. ....
Dr. ....

A doktori szigorlat időpontja: 2008. ....

Az értekezés bírálói:

Dr. ....
Dr. ....
Dr. ....

A bírálóbizottság:

elnök: Dr. ....
tagok: Dr. ....
Dr. ....
Dr. ....
Dr. ....

A nyilvános vita időpontja: 2008....

Én, Kőrizs Imre, teljes felelősségem tudatában kijelentem, hogy a benyújtott értekezés a szerzői jog nemzetközi normáinak tiszteletben tartásával készült.

Debrecen, 2008. március 3.

TARTALOM

Tartalom	3
Köszönetnyilvánítás	4
I. Irodalmi ki kicsoda, avagy egy halálhír nyomában	6
II. A mi Horatiusaink	13
„Bégető nyáj közt legelész az ordas”	14
Filológusterror és kókuszverseny	22
III. Horatius, Petri Várady	28
IV. Horatius és Berzsenyi	41
V. Horatius és Catullus	50
VI. Vita „Horati”	58
VII. Horatiana	
<i>nec cari lapides</i> (c. IV 13, 14)	84
<i>nec carus aequae</i> (c. II 17, 7)	91
<i>non praeter solitum, leves</i> (c. I 6, 20)	92
VIII. Sublimi feriam sidera vertice	97
IX. Horatius vinosus	115
<i>Quo me Bacche rapis</i> (c. III 25) — Függelék	122
X. „Flaccus arany lantja mit énekel”	125
Függelék I. — A bor Horatiusnál	133
Függelék II. — Fordítások	167
Bibliográfia	242

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A dolgozat elkészítésében nyújtott segítségükért az alábbiaknak tartozom köszönettel.

Havas László professzornak, a DE Klasszika-filológia Tanszéke korábbi és a DENEYDI klasszika-filológiai doktori programja jelenlegi vezetőjének, témavezetőmnek, hasznos észrevételeiért, kritikus megjegyzéseiért, illetve a *Carmen saeculare* és a *c. IV 5* fordításának megrendeléséért.

Gesztelyi Tamásnak, habilitált egyetemi docensnek, a DE Klasszika-filológia Tanszéke vezetőjének, szakmai támogatásáért, illetve azért a megbízásért, amelynek keretében a 2006—2007-es tanév tavaszi félévében előbb a műfordításról, majd a 2007—2008-as tanév őszi félévében Horatius ódáiról és epódosairól tartottam szemináriumot, amelyek során a gyakorlatban tahetempróbára néhányat a dolgozatban bemutató felvetések közül.

Bertényi Iván professzornak, az ELTE BTK Történelem Segédtudományai Tanszéke korábbi vezetőjének és *Borsodi Csaba* docensnek, a tanszék jelenlegi vezetőjének, a Történeti Intézet titkárának, akik nagyvonalúan lehetővé tették, hogy két éven át Horatius költészetéről — erről a tudományszakukkal nem éppen rokon témáról — tartsak szemináriumot.

Puskás Ildikónak, az ELTE BTK Ókortudományi Tanszéke korábbi vezetőjének, akinek tanszékén 2003-ban két féléven át tartottak szemináriumot Horatius költészetéről.

Margócsy Istvánnak, habilitált egyetemi docensnek, az ELTE BTK XVIII—XIX. századi Magyar Irodalomtörténeti Tanszéke vezetőjének, a 2000 című folyóirat szerkesztőjének, azért az ösztönzéséért, amely nélkül a Horatius és Berzsenyi kapcsolatát elemző fejezet és számos versfordítás nem született volna meg.

Várhelyi Zsuzsannának (Assistant Professor, Classical Studies, Boston University, Department of Classical Studies) amiért számos nélkülözhetetlen folyóiratcikket kutatott fel és bocsátott rendelkezésemre.

Jeney Évának, az MTA Irodalomtudományi Intézete tudományos munkatársának és *Józan Ildikónak*, az ELTE BTK Összehasonlító Irodalom- és Kultúratudományi Tanszéke tanársegédének, amiért bevontak fordításelméleti kutatócsoportjuk munkájába, amelynek keretében többek közt a *c. I 11.* fordításainak elemzése is készült.

Ferenczi Attilának, az ELTE BTK Latin Nyelv és Irodalom tanszéke docensének, őszinte érdeklődéséért és sok értékes megjegyzéséért, valamint azért a számos nehezen megszerezhető könyvért, amelyet nagyvonalúan rendelkezésemre bocsátott.

Sárközy Júliának és Massimo Persottinak, akik afféle két- (sőt a kis *Matyit* is beleszámítva) háromszemélyes ösztöndíjbizottságként nyújtottak több mint ideális feltételeket a 2006 őszi végzett római kutatómunkához.

Thoroczkay Gábornak, az ELTE BTK Közép- és Kora Újkori Magyar Történelem Tanszéke adjunktusának személyes példamutatásáért és azért a segítségéért, amelynek köszönhetően 2003—2004-ben előbb polgári szolgálatosként, majd mint egyszerű civil több szemináriumot is tartottam e dolgozat tárgyáról az ELTE Történelmi Intézetében (l. fentebb.).

Rihmer Zoltán barátomnak, aki sosem volt rest példátlanul gazdag könyvtárának és szellemének kincseit velem önzetlenül megosztani.

Hegyi W. Györgynek, az ELTE Ókortudományi Tanszéke adjunktusának, többek közt hosszú évek fáradhatatlan együttgondolkodásáért, kiváló ötleteiért, amelyeket Sherlock Holmesként osztott meg e sorok oly sokszor dr. Watsonként tévúton járó írójával.

Váradny Szabolcsnak, a Holmi szerkesztőjének, a Széchenyi Művészeti és Irodalmi Akadémia tagjának, amiért folyvást munkára ösztönzött, és amiért lapjában mindig helyet adott Horatius-fordításaimnak és -dolgozataimnak, illetve műfordítás-kritikai írásaimnak.

A néhai *Borzsák István* professzornak, a KLTE Klasszika-filológia, majd az ELTE Latin Nyelv és Irodalom Tanszéke egykori vezetőjének, azért az érdeklődéséért és gazdagon dokumentált támogatásáért, amely a dolgozat szerzőjének sokszor az egyetlen kapcsolatot jelentette az aktív tudománnyal.

Szilágyi János György professzornak, apró észrevételeiért, amelyekről rendre kiderültek, hogy milyen mélyen is érintik e dolgozat tárgyát, és nagyobb horderejű — rendszerint kritikus — megjegyzéseikért, amelyek szerencsére sosem hatottak elbizonytalanítóan, hanem rendszerint megerősítették a szerző meglévő bizonytalanságát.

I. IRODALMI KI KICSODA, AVAGY EGY HALÁLHÍR NYOMÁBAN

Előzetes megjegyzések

Közmondásos, hogy talán egyetlen ókori szerző elszórt utalásából sem tudható meg annyi minden a saját személyéről, mint amennyi műveiből Horatiusról kiderül. Irodalmi berkekben azonban immár több mint száz éve hirdetik — hol halkabban, hol határozottabban — a szerző halálát. Az irodalomban Mallarméval,¹ az irodalomtudományban talán a strukturalizmussal elkezdődött folyamat újabb állomásait olyan nevek fémjelzik, mint Umberto Eco,² Roland Barthes³ és Michel Foucault⁴ vagy a Hans-Robert Jauß-féle,⁵ Magyarországon is nagy népszerűségnek örvendő recepcióesztétika. Az elmélet megfogalmazódásának alighanem poétikai és tudományszociológia okai is vannak: nyilvánvaló, hogy a romantikából kiszabaduló szimbolizmuson az objektív líra felé túllépő Mallarmének másért volt fontos a szerzőtlenítés, mint az irodalomtörténettől és a filológiától emancipálódni kívánó, magát önálló diszciplínaként elfogadtatni akaró irodalomtudománynak (illetve szűkebb értelemben: irodalomelméletnek).

A folyamatok természetesen nem egészen egyöntetűek, és nem is egyirányúak. Mallarmé már régen letette a garast a szöveg mellett, amikor Ady azt mondja a *Hunn, új legendában*: „*Én voltam Úr, a Vers csak cifra szolga*”.⁶ Az, hogy költészetének önmozgása és

---

¹ „*Le volume ne comporter aucun signataire*” — MALLARME, (1945), 378., ill. „*személyes munkám (..) úgy vélem, névtelen lesz, csupán a Szöveg szól majd önmagáról, a szerző hangját nem hallani*” — idézi TELLÉR (1985) 32.

² ECO (1976).

³ „*A szöveg több írásból áll össze, különféle kultúrák termékeiből, amelyek dialógusba, paródiába, versengésbe kezdenek egymással; van azonban egy olyan hely, ahol e sokféleség egybegyűlik, ez pedig nem a szerző, mint mindeddig mondogatták, hanem az olvasó*” — BARTHES (1999), 55.

⁴ FOUCAULT (1981).

⁵ Magyarul a legrészletesebben: JAUB,(1997).

⁶ Igaz, néhány strófával korábban elutasít minden összehasonlítást: „*Ha ki király, Sorsának a királya, Mit bánom én, hogy Goethe hogy csinálja, Hogy tempóz Arany s Petőfi hogy istenül.*”

a XX. századi poétikák felismeréseinek hatására Ady felfogása hogyan változott volna, érdekes és nyilván megválaszolhatatlan kérdés,⁷ de a kortárs Babits lírája jól példázza azt, hogy a szerzőről alkotott szerzői felfogás hogyan módosulhat akár egyazon életművön belül is. *A lírikus epilógja* 1904-ben még egészen Ady — későbbi — versének szelemében⁸ szól („Csak én bírok versemmek hőse lenni, első s utolsó mindenik dalomban”), az 1926-os *Cigány a siralomházban* már egy szerényebb, mesteremberi öntudat hangján („Úgy született hajdan a vers az ujjam alatt, ahogy az Úr alkotott valami szárnyas, fényes, páncélos, ízelt bogarat.”), míg a *Jónás imájának* (1939) beszédhelyzete szerint a kezdeti magabiztosság utolsó szikrái is kihunytak („Hozzám már hűtlen lettek a szavak”). Érdekes egyébként, és mind Babits úgynevezett *poeta doctus* volta, mind a szöveg sajátos önszerveződését hangsúlyozó leírás mellett érv lehetne, hogy az eszköztelenné vált költő „*túláradt patak*” allegóriája mintha Berzsenyi, illetve Horatius egyik szuggesztív képe segítségével kapna kifejezést.⁹

A költő azonban — visszatérve Barthes elméletére — nemcsak hogy meghalt, de hovatovább korábban nem is létezett. Azt írja róla, hogy valójában olyan modern konstrukció, amely azzal egyidejűleg fogalmazódott meg, hogy a társadalom, amely kilépett a

⁷ De a maga anakronizmusában — vagy épp azért? — nem természetlen. Lásd pl.: ZELKI (1994).

⁸ Bár lélektanilag mintha modernebb alapokról: „*S már azt hiszem, nincs rajtam kívül semmi, de hogyha van is, Isten tudja, hogy' van*”.

⁹ „*ugy hordom régi sok hiú szavam mint a tévelygő ár az elszakadt sövényt jelző karókat gátakat*” (Babits), „*Nem mint a rohanó Vág, mikor árjait A Kárpátok közt zúgva szórja, Tört jeget és köveket sodorván*” (Berzsenyi: *Gróf Mailáth Jánoshoz*); ill. c. III 29 ,33skk:

„*cetera fluminis
ritu feruntur, nunc medio aequore
cum pace delabentis Etruscum
in mare, nunc lapides adesos*

*stirpisque raptas et pecus et domos
volventis una, non sine montium
clamore vicinaeque silvae,
cum fera diluvies quietos
inritat amnis.*”

középkorból, az empirizmussal, a racionalizmussal és a reformációval felfedezte az egyént, illetve annak presztízsét.¹⁰

Az ókori irodalom ismerőjének nem kell különösebben bizonygatni, hogy ha helyes is Barthes meglátása, a szerző a középkor után nem „létrejött”, hanem újra megszületett. És az is kérdéses, hogy azóta csakugyan meghalt volna-e, nem inkább teszthalálról, sikertelen merényletről vagy átlényegülésről kellene-e beszélni. Ami az anyakönyvi tényeket illeti, Quintus Horatius Flaccus például több mint kétezer éve meghalt (tehát ideje volt észrevenni). Ha ugyanakkor poétikai szempontból közelítjük meg a kérdést, akkor árnyaltabban kell fogalmaznunk. Nyilvánvalónak tűnik, hogy bizonyos írásművek értelmezését vagy érthetőségét nem befolyásolja komolyan, hogy vannak-e vagy nincsenek gazdagon adatolt ismereteink arról az emberről, aki írta őket. Hogy az olyan — pusztán információátadásra — szolgáló szövegekről, mint például a használati utasítások ne is beszéljünk, több-kevesebb valószínűséggel ide tartoznak többek közt a lexikoncikkek, a népköltészet termékei, a viccek vagy akár az *Anyám tyúkja*. Ennek előrebocsátásával tehát alighanem különösebb kockázat nélkül kijelenthető, hogy (például tematikai és formai okokból) Horatius verseinek élvezetéhez többet adnak a szerző személyéről való ismereteink, mint — hogy ne menjünk messzire — ha Vergilius *Eclogáit* olvassuk.

Az empirikus és a mintaszerző (Eco) különbségtétele mindenestre nem old meg mindent. Foucault is elismeri, hogy a szövegben mindig lehetnek a szerzőre utaló jelek, még ha az a személy, akire ezek a jelek utalnak nem is az eleven ember, hanem afféle „második én”, akinek „*az írótól való távolsága nincs rögzítve, és ugyanazon a könyvön belül is változhat.*”¹¹ A bizonytalanságot ráadásul még egy tényező növeli: az olvasó. Nyilvánvaló ugyanis, hogy mondjuk a *Háború és béke* negyedik kötetét nem ugyanazokkal az előfeltevésekkel rendelkező személy teszi le, mint aki az első kötetet a kezébe vette. (Az újraolvasás problémáiról már nem is szólva.)

„*Mikor kisiskolás lettem a Condorcet iskolában — emlékezik vissza Antoine Compagnon*¹² —, *a mi jó öreg latin-francia szakos tanárunk, aki Bretagne-i falucskájának polgármestere is volt, szöveggyűjteményünk minden egyes szövege kapcsán föltette nekünk a kérdést: »Hogyan értitek ezt a részletet? Mit akart mondani nekünk a szerző? Melyek a vers vagy próza szépségei? Miben eredeti az író látásmódja? Mi a tanulság?» Egy időben azt*

---

¹⁰ BARTHES (1997), 50.

¹¹ FOUCAULT (1969), 33.

¹² COMPAGNON (2007), 14.

hihettük, hogy az irodalomelmélet véglegesen félresöpörte ezeket az idegesítő kérdéseket. De a válaszok elszállnak, a kérdések pedig megmaradnak.” Később (26.) így folytatja: „Irodalmi döntéseim irodalmon kívüli — erkölcsi, egzisztenciális — normákból származnak, melyek életem más területeit határozzák meg.” Illetve (37.): „Eshetnénk-e szerelemben, ha sohasem olvastunk volna szerelmi történetet, ha valaha egyetlen egyet sem meséltek volna el nekünk?”

Kicsit egzaktabban talán úgy fogalmazhatnánk: minél kevesebb elem segítségével magyaráz meg valamit egy képlet, annál elegánsabb. Biztos azonban, hogy bármely képletből nem hagyható ki bármely elem: legalábbis ha lemondunk egyről, a régi kérdésekre legalább olyan meggyőző válaszokat kell kapnunk, mint korábban. Az biztos, hogy ha eltekintünk a szerzőről, nem gondolkodhatunk az irodalomról ugyanúgy, mint addig. Ugyanígy: ha mondjuk tagadnánk az egyes művek, illetve olvasók létezését, és csupán egy hatalmas iramban bővülő — egyszersmind (a befogadás korlátozott kapacitásai miatt) szükségképpen ugyanilyen ütemben szűkülő — óriási szövegkorpuszt, illetve értelmezői közösségek lazábban-szorosabban összefüggő hálózatát tételeznénk fel, az ugyancsak messzemenő következtetésekre sarkalhatna. Ezeknek a következtetéseknél azonban nemcsak értelmesnek, de érdekesnek, azaz újszerűnek is kell lenniük ahhoz, hogy a meghökkentő tézisre érdemesebb legyen építkezni, mint a korábbi elméletek alapjaira.

„Bovaryné én vagyok” — mondta az ismert anekdota szerint Flaubert. Ahogy Kappanyos András megállapítja, „valószínűleg ez volt az irodalomtörténet első pillanata, amikor ilyen kijelentés elhangozhatott: Ivanhoe nem volt Scott, Lucien nem volt Balzac, még Raszkolnyikov sem volt Dosztojevszkij. Bovaryné viszont az említett hősökkel ellentétben tökéletesen hétköznapi személyiség, teljesen közönséges életúttal, ami persze az arisztotelészi szabály (a hős legyen jelentős személyiség) súlyos megsértése”.¹³ A venusiai költő — egyfajta sokatmondó, posztmodern összekacsintással — alighanem elmondhatta volna: „Horatius, ez a »tökéletesen hétköznapi személyiség«¹⁴ én vagyok”. Az empirikus és a mintaszerző egymástól mért távolságának éppen rögzítetlen volta az, ami arra készteti az olvasót, hogy ne utasítsa el egyből a szerző személyét — nem mint forrást vagy célt ugyan, hanem mint eszközt, amelynek segítségével érvényes és érdekes megállapításokat tehet a szövegről. Különösen igaz ez, ha olyan szövegről van szó, amelyben olyan sok jel utal a szerzőre, mint

---

¹³ KAPPANYOS (2001), 131.

¹⁴ „Viribus, ingenio, specie, virtute, loco, re: extremi primorum, extremis usque priores.” — *epist.* II 2, 203sk.)

Horatius verseiben: bizonyára elég itt az *epist.* I 20 zárósorainak — nem éppen Mallarmé szellemében fogant — *sphragis*ára utalni:

„*Forte meum siquis te percontabitur aevum,
me quater undenos sciat implevisse Decembris
collegam Lepidum quo duxit Lollius anno.*”

Horatius olyan sokszor emlegeti saját személyét, hogy művei Horatiusát akár motívumnak is tekinthetjük, akárcsak korának jellegzetes attribútumaira, a római történelem egyes pillanataira tett utalásait, a görög költészet, a vallás, a nők, a politika vagy a filozófia tematikus megjelenését.¹⁵ Aligha nehéz nem lenne vitatni, hogy még ennek a közvetlenül meg nem ismerhető, éppen irodalmilag megalkotott volta miatt csupán újrakonstruálható „Horatius”-nak a vizsgálata is több új, érdemi felismeréssel kecsegtet, mintha — hogy szándékosan két viszonylag képtelen témát említsek — a költőnek a kéményekhez vagy Iuno istennőhöz való viszonyát tennénk vizsgálat tárgyává.

Újabban egyébként ismét megnőtt az érdeklődés a szerzők személye iránt. A magyar irodalomból talán elegendő itt Bodor Ádám *A börtön szaga*, Tolnai Ottó *Költő disznósírból* vagy Kertész Imre *K. dosszié* című műveire utalni, amelyek egyenesen a tényirodalom interjú műfajában készültek. Aligha pusztán arról van szó, hogy — erre némi joggal legyinthetnénk — az inga ismét kilengett. Valójában a valóság és a fikció közti határvonal elmosódása következtében történhetett meg, hogy a fantáziavilággal szemben a „kemény” tények körül alakult ki egyfajta borzongatóan izgalmas aura: a médiaipar, és a tömegkommunikáció frigyéből született infotainment konstruálta „virtuális valóság”-ban¹⁶ érthető, ha egyre

---

¹⁵ A lista FRAENKEL (1957) viii. alapján.

¹⁶ A fikció és valóság közeledésére számos példát lehetne hozni, kezdve azzal, hogy egy pletykamagazin hajlandó volt finanszírozni egy „valóságshow” — ízlelgesstük egy kicsit ezt a szót! — főszereplője gyermekével kapcsolatban az apasági vizsgálatot, a „barcikai ősanyán” vagy azon át, hogy Paris Hilton a Terminátortól kért kegyelmet, egészen addig az úgynevezett hoaxig (a média megtévesztésével terjesztett humbugig), hogy voltaképp Don Cheadle amerikai színész szervezte darfuri mézszárlást, azért, hogy megfilmesíthesse. A *Hotel Ruandáért* Oscar-díjjal végül mégsem jutalmazott színész professzionálisan kivitelezett „leleplezését” az alábbi címen (2008. jan. 20.): www.theonion.com/content/video/international_scandal_don_theadle?utm_source=slate_rss_1
A „wikiality” szó önmagában kiváló példa, amennyiben a valóságban nem, csak a wikipedia nevű internetes tudástárban létező, valószínű dologra utal — BAKER (2008), 7.

nagyobb a becse magas művészi színvonalon megalkotott olyan fikciónak (mert ne legyen illúziónk, a legőszintébb tényirodalom is fikció),¹⁷ amely rendelkezik a valóságosságnak ezzel a különös varázsával. Az irodalomban, a könyvkiadásban, illetve a látványra építő művészeti ágakban az utóbbi két, de főleg egy évszázadban számos olyan technika jelent meg, amely képes magas szinten kielégíteni azt embernek mind a valóság, mind a fikció — a látványosság, a szemfényvesztés, a fantáziavilágok — iránti érdeklődését. Ebben az összefüggésben különösen érdekes lehet azt a költött valóságot tanulmányozni, amelynek alanya és tárgya is egy-egy Horatius nevű személy. A disszertáció éppen azt a személyes portrét szeretné néhány markáns vonással kiegészíteni, amely Horatius verseiből az erre érzékeny olvasóknak már eddig is elősejlett. Nem volna helyes a „kirajzolódik” szót használni, mert ennek az arcképnek nincs minden fontos vonása éles vonalakkal meghúzva. (A cél eléréshez hipotézisekre és mikrofilológiai elemzésekre éppúgy szükség van, mint a klasszika filológia szűkebb határain kívül eső modern tudományosság eredményeire.)

A szerző vizsgálatának egyébként valószínűleg amúgy is tágabb tere van, mint amekkorát az elméletírók hagyni szeretnék — gondoljunk csak Borgesre, aki a *Pierre Ménard, a „Don Quijote” szerzője*¹⁸ című írásában, a Cervantes regényének egy részét szóról szóra újraalkotó képzeletbeli író tevékenységét elemezve ezt írja: „*Ménard (talán akaratlanul) új technikával gazdagította az olvasás fejletlen, kezdetleges művészetét: a szándékos anakronizmus és a téves tulajdonítások technikájával. Ez a korlátlanul alkalmazható technika arra ösztökél, hogy úgy olvassuk az Odüsszeiá-t, mintha később keletkezett volna az Aeneis-nél, és Madame Henri Bachelier *Le jardin du Centaure* című könyvét úgy, mintha Madame Henri Bachelier-é volna.*”

Miért ne gyakorolhatnánk tehát úgy az olvasás művészetét, mintha Horatius műveit Horatius írta¹⁹ volna — különösen ha nem is arra a Horatiusra vagyunk kíváncsiak, aki a verseket írta, hanem arra, akit a versek írnak.

Mindezzel szoros összefüggésben beszélni kell a dolgozat sajátos szerkezetéről is. Az érintett művek és szerzők utóéletét általában a tanulmányok végén, mintegy függékben

---

¹⁷ „Egy roppant kétséges eljárást fogok alkalmazni: őszinte leszek.” — ESTERHÁZY Péter (2008), *A paradox harmónia, Élet és irodalom* 52, 8 (február 22.) 17.

¹⁸ BORGES, Jorge Luis (1986), *Pierre Ménard, a „Don Quijote” szerzője*, ford.: Jánosházy György, In: *A titkos csoda*. Bp., 72—83.

¹⁹ Ez esetben eltekintve attól, amit a konjiciáló — és ennyiben szigorúan véve is társszerző — filológusok „írtak” bele.

szokás vizsgálni, pedig a művekhez nincs közvetlen hozzáférésünk: könnyű belátni, hogy egy esetleg teljes egészében újonnan előkerült szerző is csak annyiban lehetne értelmezhető, amennyiben a hagyomány felől az. Némi szemléleti leegyszerűsítésről tanúskodik Eduard Fraenkelnek az a megjegyzése, amely szerint annak vágya serkentette nagy Horatius könyve megírására, „hogy eltávolítson Horatius költészetéről néhány olyan lerakódást, amelyeket sok évszázad iparkodása hagyott rajta”.²⁰ Ekkora távlatból ugyanis nehéz megállapítani, hogy hol ér véget a lerakódás, és hol kezdődik Horatius, másrészt az ember észre sem veszi, és akár saját korábbi gondolata is képes efféle nem éppen jótékony bevonatként a szövegre tapadni. Horatiusról sok mindent lehet gondolni, de aligha gondolható el minden bármikor. E dolgozat első fejezetei éppen ezért a költő hazai fogadtatásának olyan mérföldköveit — ha úgy tetszik: azokat a lerakódásokat — elemzik, amelyek vizsgálata nélkülözhetetlennek látszik ahhoz, hogy egyáltalán beszélni tudjunk „a mi Horatiusunk”-ról.

---

²⁰ FRAENKEL (1957), vii.

II. A MI HORATIUSAINK

Ha igaz, hogy „a műfordítás az irodalom külön műfaja, és mint ilyen, természetesen szerves része kora élő irodalmának”²¹, akkor a szűkebben vett fordítástechnikai vagy fordításelméleti szempontokon túl irodalomtörténeti jelentőséggel is kell bírnia annak, hogy — illetve: ahogy — Horatius a XX. században Magyarországon kétszer is reflektorfénybe került. Aki kicsit ismeri a múlt század Horatius-recepcióját, annak aligha kétséges, hogy a Trencsényi-Waldapfel Imre szerkesztésében megjelent *Horatius noster* című válogatáskötetről (pontosabban — de erről később — válogatásköteteiről),²² illetve az úgynevezett „kétnyelvű Horatius”-ról, a Borzsák István—Devecseri Gábor szerkesztőpáros által gondozott, 1961-ben megjelent kötetéről van szó.²³ Mindkettőt komoly kritikai visszhang kísérte, ami önmagában megkülönbözteti őket a többi fordításkötettől,²⁴ illetve az előbbi hamar megszilárdult rangját jelzi, hogy az utóbbival kapcsolatban egyes kritikusok mint követendő ellenpéldát emlegették.

A két kötet koncepciója és ebből fakadóan szerkezetük és terjedelmük gyökeresen eltér. A költő születésének kétezredik évfordulójára megjelent könyv a Horatius-fordítások hosszmetsetét kívánja bemutatni, a magyarságnak irodalmával „úgyszólván egyidős” viszonyát Horatiushoz,²⁵ és a korábbi fordításoktól a legújabbak felé halad, mintegy szerkezetével is példázva az irodalom és a műfordítás egylényegűségének elvét. A két kötet összehasonlítását egyébként megkönnyíti, sőt szinte kiprovokálja az a közös vonásuk, hogy mindkét kiadás kétnyelvű, hogy tudós elő- illetve utószavak keretezik őket, illetve hogy a kor legjobb költői közül többek is jelen vannak bennük fordításaikkal. A hasonló vonások sorának ezzel azonban vége is van, mert a negyedszázaddal később megjelent könyv nem válogatás:

---

²¹ SZILÁGYI (2004), 1327.

²² TRENCSENYI-WALDAPFEL (1935), (1940) és (1943). Ahol a három kiadás szövege egyenértékű, ott a későbbiekben az első oldalszámaival idézek.

²³ HORATIUS (1961).

²⁴ A további, nagy energiákat mozgósító kötetek közé elsősorban az ódáknak az Európa kiadó *Lyra Mundi* című sorozatában megjelent fordítása (Horatius [1985]), illetve Bede Anna teljes Horatiusa (Horatius [1985]) tartozik. Az előbbi számos korábbi fordítást tartalmaz (az újabbak színvonala pedig — különösen Mezei Balázs munkáié — egyenetlen), az utóbbi kötet nívója pedig gyenge, ezért önmagukban nem jelentenek kihívást az alaposabb elemzés számára.

²⁵ TRENCSENYI-WALDAPFEL (1935), 149.

Horatius összes műveit és azok fordítását tartalmazza, mégpedig abban a sorrendben, amely az évezredek során kanonizálódott: ódák, epódosok, szatírák, levelek.²⁶ Voltaképpen az a tény is a két kötet közti különbségek számát gyarapítja, hogy míg a *Horatius noster* három kiadást is megélt, addig a „kétnyelvű” a mégoly élénk kritikai visszhang ellenére sem jelent meg még egyszer (igaz, több mint tízezer példányban adták ki, míg az előzőnek három kiadása együtt is aligha érte el ezt a mennyiséget).

„Bégető nyáj közt legelész az ordas”

A további elemzés szükségessé teszi, hogy megkülönböztessük a *Horatius noster* kiadásait. Ezek ugyanis — pontosabban az első és a második — markánsan különböznek.²⁷ Az első kiadáshoz képest egy oldallal bővült a Kerényi által írt előszó, újabb fordításokkal gyarapodott a válogatás, illetve Trencsényi-Waldapfelnek a Horatius magyarországi utóéletét bemutató utószava is hosszabb lett (például feldolgozta az időközben megjelent szakirodalmat).²⁸

A fordítások sorában bekövetkezett változásokat a következő számok jól szemléltetik: 1935-ben a kötet harminchat,²⁹ míg 1938-ban negyvenöt tételt tartalmazott, illetve ezenfelül a második kiadásban két vers is új fordításban szerepel. Mindez tizenegy verset érint, egy híján az első kiadás mennyiségének harmadát, ami nem csekélység.

Az új versek a következők (zárójelben a fordító nevével):

I 7 (Devecseri Gábor);

I 17 (Radnóti Miklós)

I 28 (Csengery János)

---

²⁶ A *Horatius noster* egyik korabeli kritikusa a kötetrel kapcsolatban egyébként szóvá teszi a hexameteres költemények mellőzését: SZILÁGYI E. (1936), 412.

²⁷ A harmadik ezzel szemben gyakorlatilag a második újraszédett lenyomata. (A szöveggondozáshoz pl.: a 171. oldalon szereplő vers 5. sorában a „ha” szó előtt a második kiadásban hiányzó vessző a harmadik kiadásban már ki van téve.)

²⁸ A Szilágyi Endre recenziójában említett sajtóhibákat is egytől egyig kijavították — SZILÁGYI E (1935), 412.

²⁹ Valamint — mindkét kiadásban — az utószó szövegébe illesztve Döme Károly *Exegi monumentum*-átültetése.

I 34 (Trencsényi József)

II 16 (Rónai Pál)

III 12 (Keszi Imre)

III 18 (Radnóti Miklós)

III 30 (Kosztolányi Dezső)

IV 12 (Vas István)

Új fordításban két vers szerepel: az első könyv tizenegyedik ódájának Rónai Páltól származó átültetését Trencsényi-Waldapfelé, illetve a második epódos Csengery-féle fordítását Sik Sándoré váltotta fel.

Mindezek közül a *c.* I 28, az I 34, a II 16, a III 30 és az *epod.* 2 szemlátomást korábbi fordítások (a már az első kiadásban is közöltek *közé* vannak besorolva), az 1935 és 1938 között eltelt évek igazi újdonságát Devecseri, Keszi Imre, Vas István, Trencsényi-Waldapfel és Radnóti fordításai jelentik.

Ez utóbbi gyarapodás aligha független attól a ténytől, hogy a második kiadás megjelenése előtt egy évvel, 1937-ben jelent meg Trencsényi-Waldapfel és Hajnal Anna szerkesztésében az *Argonauták* című, mindössze három számot megélt „évnegyedes” folyóirat első füzeté: az új fordítások készítői közül kivétel nélkül mind az öten publikáltak a lapban, úgyhogy a második kiadás novumai akár az „Argonauták” sajátos zsákmányának is tekinthetők.

Az, hogy a folyóirat nem merült teljesen feledésbe, valószínűleg Vas István önéletrírásának, a *Mért víjjog a saskeselyű-nek* köszönhető,³⁰ bár *Naplójában* Radnóti ugyanúgy emlegeti,³¹ ahogy Takács Gyula — egyébként a folyóirat egyetlen ma is élő szerzője — *Helyét kereső nemzedék* című levélgyűjteményében is szó van róla.³² „*Ahogy most egymás után elolvasom ezeket a leveleket, és az évszámaikat is nézem, egyre szembetűnőbb, hogy nemzedékünk³³ életében állandóan visszatérő-kisértő érzés és levéltéma a helykeresés nyugtalan és nyugtalanító hangulata és közérzete volt. Irodalmi vonatkozásban*

---

³⁰ VAS (1981), II, 35—67.

³¹ RADNÓTI (1989), 137sk. Az idézett naplóbejegyzés egy „Argonauták-találkozóról” szól, és 1941 elejéről származik, amikor is a lap már évek óta nem jelent meg.

³² TAKÁCS (1984), 139sk., 145skk és 150.

³³ „*Az úgynevezett Nyugot utáni, sokat megélt és megjárta harmadik nemzedék*”, i. m. 8.

éppúgy ezt találjuk, mint a fizikai létezés kérdéseiben”³⁴ — emlékszik vissza Takács. Erről az irodalmi értelemben vett helykeresésről Weöre Sándor monográfiája a következőket mondja: a harmincas évekre „már egészen nyilvánvaló volt, hogy a Nyugat nem tudja betölteni vállalt szerepét: az akkor kirobbanó viták lövészárk-harcaiban széthullott a progresszió tábora, és egységbe szervezni többé nem sikerült.”³⁵ Ami pedig az irodalomnak „a fizikai létezés kérdései”-vel való összefüggéseit illeti, arról Pomogáts Béla írja a Takáts-féle levélgyűjtemény utószavában: a harmadik nemzedék „elhagyatottnak, kifosztottnak érezte magát, két háború között, az európai kultúra sajátos válságában próbált tájékozódni. Úgy gondolta, hogy a társadalomban tapasztalt veszedelmes feszültségek elől a költészet belső világába kell húzódnia, önmagát kell építenie, az emberi kultúra nagy hagyományait kell gondoznia, s a műhelyben végzett munka révén szolgálhat érvényes erkölcsi példával akár a harcosabb közéleti mozgalmak számára is.”³⁶

Ennek a magatartásnak egyik példája Radnóti, aki nemcsak Horatiustól fordított Trencsényi-Waldapfel kezdeményezésére, hanem Tibullustól és — aki költészetére oly mélyes hatást gyakorolt — Vergiliustól is, a *IX. eclogát*.³⁷

A folyóirat jelentőségére jellemző, hogy itt jelent meg Radnótitól Tibullus *Detestatio bellijének* fordítása is,³⁸ és talán az sem érdektelen, hogy a *Horatius noster* első kiadása egyik

---

³⁴ I. m., 10. A nemzedéki érzésről: „egy ideig azt reméltem: ez az a hely, ahol a mi finnyás, társulástól tartózkodó társaságunk nemzedékké verődhetik össze” — VAS (1981), II, 56.

³⁵ KENYERES Zoltán (1977), 165—174. Az idézet helye: 172. Kenyeres a *Nyugat* vállalt szerepe alatt azt érti, hogy az 1911-ben lezajlott Osvát—Hatvany-vita után a lap „lemondott arról, hogy alapító gárdájának irányát avassa mércévé, és kitérte a kaput mindenki előtt, aki közreműködésre jelentkezett” (171), vagyis egységbe szervezte a konzervatív nép-nemzeti iskolával szemben álló táborokat.

³⁶ POMOGÁTS (1984), 329.

³⁷ Ezek az impulzusok alkalmasint összegződtek, és sajátos elegyként hatnak Radnóti költészetében, például elképzelhető, hogy a természetesen vergiliusi ihletésű *Hetedik ecloga* első szavai — „Látod-e, esteledik” — esetleg a horatiusi „Vides, ut alta” nem is olyan távoli reminiscenciái. Az antik költészet, Radnóti és az *Argonauták* kapcsolatáról I. FERENCZ (2005), 418.: „Az *Argonauták* körében felélénkült érdeklődése az antik költészet iránt, saját korai bukolikus költészete, első kötetének modernista-antikzáló idilljei is utólagos igazolást nyertek.”

fentebb már idézett kritikusanak, Szilágyi Endrének a hagyatékából egy olyan Blake-fordítást közölt, amelytől talán nem egészen független Weöres Sándor — ugyancsak az *Argonatuák* szerzője — Bóbitaként emlegetett, valójában *A tündér* címen (szintén még 1937-ben) megjelent verse.³⁹

Az első kiadás utolsó három verse — ennyi könnyű szerrel egységben látható — az élet élvezetére intő Leuconoe-óda, a fiatalság mulandóságát szatirikus színekkel festő *Parcius iunctas* kezdetű (mindkettő Rónai Pál fordítása), illetve az „arany középszer” egyik emblematikus, kiegyensúlyozottságot megéneklő verse, az *Integer vitae* (Kardos László).

---

³⁸ A közhangulat és a magát tőle függetleníteni nem tudó (és nyilván nem is akaró) irodalom közti szoros összefüggést jól szemlélteti Radnótinak egy 1938-ból származó, a maga tömörségben akár egészen Fellini vagy Örkény látomásos groteszkjéig előremutató naplóbejegyzése: „*A napilap hírei között olvasom, hogy aug. 2-án, kedden hajnalban, az angyalföldi elmeógyógyintézet szomszédságában egy férfi fáramászott és a magasból beszédet intézett a csoportosuló emberekhez. Felszólította őket, hogy parafadugóikat szolgáltatassák be neki, mert azokkal akarja betömni a világ összes fegyverét. Aztán harsány hangon a békét éltette. A rendőr leszedte a fa tetejéről, és bevitte a közeli tébolydába, ahol »megállapítást nyert«, hogy a szónok az intézet szökött »ápolta«.* Cigaretára gyűjtök, és újra elolvasom a hírt. Dédelgetem, színezem magamban a képet. Egy ember a fa tetején békességet kiált. Egy »ápolta« végre nem Napóleonnak, nem japán császárnak képzelet magát. Majd borzongani kezdek és óvatosan körülnézek. Nyár elején felkapaszkodtam egy dobogóra és békehimnuszt szavaltam egy irodalmi társaság előadóján. Nemrégiben pedig lefordítottam Tibullus *Detestatio belli-jét*. Csak a fatetőn múlna s a parafadugón? Viselkedés és műforma kérdése lenne az egész?” (RADNÓTI [1989], 20sk.)

³⁹ A *Dal* című versről van szó, amelynek utolsó versszaka a következő:

„*Ha dalolok, előttem ül, s kacag,
Aztán ő játszik, énekel szünetlen,
Aztán kitárja nagyra szárnyamat,
És csúfol engem, hogy a rabja lettem.*”

Mintha ezek „a szerelem hercege”-ről szóló szavak visszhangoznának *A tündérben*:

*Bóbita, Bóbita j á t s z i k,
s z á r n y a t i g é z a m a l a c r a,
r á ü l, i g é r n e k i c s ó k o t,
r ö p t e t i é s k i k a c a g j a.*

Ehhez képest a második kiadás utolsó három verse a következő: III 18, I 11, IV 12. A gyűjtemény (és a Vergiliushoz írt óda) utolsó versszaka meglehetősen sötét tónusú:

*„Hagyd el gondjaidat, már ne habozz, amíg
Elmédben feketén ég a halotti láng.
Múlékony mulatás frissíti lelkedet,
Olykor bölcs a bolondozás.”*

A strófa meghatározó képét a második sor oxymóronja adja (*nigrorum ... ignium*), ami önmagában is elég baljós, de a magyar változat sötét tónusát az eredetiből hiányzó „halotti” szó, illetve a mulatásnak — egyébként cseppet sem horatiusiatlan — „múlékony” jelzője színezi még drámaibbra.

A záró vershármass első darabja, a Faunushoz írt, Radnóti által fordított óda bukolikus nyugalma már az elején sem magától értetődő: Faunust a költő — nyilván előzetes, bajelhárító megfontolásokkal a háttérben — kegyességre kéri, arra, hogy ne tegye tönkre a vers további részében ecsetelt idillt. Ennek az idillnek egyik képe a „*bégető nyáj közt legelész az ordas*”, amely — a farkas jelenléte a nyáj közelében — általában minden, csak nem megnyugtató. Nem kell különösebben élénk fantázia ahhoz, hogy az olvasóban a kép egyes antik vázák díszítését idézze fel: „*Az őzre (vagy más állatra) támadó oroszlán csoportja a Közel-Keletről már a 8. század elején átkerült a görög művészetbe, nyilvánvalóan akár általánosabb, akár konkrétan értelemben a pusztulásnak, az emberi létet szüntelenül fenyegető veszélyre, illetve ennek kikerülhetetlenségére utaló tartalommal.*”⁴⁰ Ha a Horatius-verssel, illetve annak fordításával kapcsolatban felvethető is, hogy a ragadozó nem támad, aligha tekinthetünk el az egész jelenet különös, kegyelmi jellegétől, amely ennyiben felidézi a ragadozó megszokott, vérszomjas viselkedését,⁴¹ és mintegy „*más távlatot ad*” a békés együttlegelészésnek is

---

⁴⁰ SZILÁGYI (2003), 473. Egy 2007 nyarán az MTA székházában elhangzott, írásban tudtommal mindeddig meg nem jelent előadásában Szilágyi ezzel az ikonográfiai motívummal kapcsolatban az *Ilias* XVIII. énekéből Akhilleus pajzsának egyik részletét idézte fel (525sk), amelyben két pásztor vígan fűjja a sípját, mert az életükre törő kémekről mit sem tudva δόλον δ' οὐ τι πρυνόησαν.

⁴¹ Woody Allen aforizmája éppen ebből a feszültségből táplálkozik: „*Eljő az idő, amikor az oroszlán és borjú együtt fekszik majd le. De a borjú nem fog jól aludni.*”

A fenyegetettség érzete egyébként a Trencsényi—Waldapfel szerkesztésében megjelent másik nagy klasszikus kiadására is rányomta bélyegét: Vergilius békevágyat megéneklő eclogáinak fordításkötete, a *Pásztori magyar Vergilius épp a Horatius noster* első két kiadása között, 1938-ban jelent meg.⁴² És hogy ez a fenyegetés nem volt éppenséggel megfoghatatlan, az a szerkesztőnek az actiumi csata apropóján „az európai kultúra”-nak az „amorf istenek” feletti győzelmével kezdődő az utószavából is világos.⁴³ Ha valaki mégsem értené, a kísérő tanulmánynak a második kiadásban kibővített, átírt szövege további támpontokat nyújt: „*a Kelet amorf, vagy legfeljebb állatalakú istenei*” között külön kiemelve „*a kutyamódra ugató Anubis*”-t,⁴⁴ — ha végigtekintünk a kor politikusainak arcképcsarnokán, nem kell sokáig keresgálnünk, hogy megtaláljuk a kép kortárs modelljét.

Mindennek fényében érdemes szemügyre venni a hármas záró verscsoport középső elemének, Trencsényi-Waldapfel saját Leuconoé-óda-fordítását is. Ebben az esetben különösen szerencsésnek mondható az a helyzet, hogy az óda korábbi, Rónai Páltól származó fordítása is rendelkezésünkre áll, azaz tudjuk, hogy mit cseréltek le mire, vagyis joggal tételezhetjük fel, hogy a korábbi fordítás tükrében a későbbi karaktere élesebben kirajzolódik.

Nézzük tehát először a Rónai-féle változatot:

*Fürkészgetni ne merd — tiltva van az — hogy neked és nekem
Mit rendelt el a sors, Leuconoe és soha meg ne kérdj
Kaldeus jóslatokat. Mennyire jobb tünni, akármí jön!
Vagy végső teled ez, mely a komor tírheni tengeren*

*Korbácsol habokat, vagy Juppiter több telet ad neked,
Mindegy, légy okos és szűrd meg a bort; oly rövid életünk,
Tervezgetni idő nincs. Amíg itt intlek, a perc rohan.
Élvezd vígan a mát, mert a jövőt várni nem érdemes.*

Csak találgathatjuk, hogy a második kiadást előkészítő szerkesztő a fordítás mely vonásaival volt olyan mértékben elégedetlen, hogy végül jónak látta a magáéval helyettesíteni. Az mindenesetre jól látható, hogy a „*fürkészgetni*” személytelenebb és passzívabb a latin megfogalmazásánál (*quaesieris*), hogy a „*soha meg ne kérdj Kaldeus jóslatokat*” egyszerűen

---

⁴² A dátum láttán bizvást úgyis fogalmazhatnánk, hogy Vas Istvántól az *I.* és Radnótitól a *IX.* ecloga fordítása az *Argonauták* műhelyében készült.

⁴³ TRENCSENYI-WALDAPFEL (1938), 58.

⁴⁴ TRENCSENYI-WALDAPFEL (1959), 322.

suta, a „*tervezgetni idő nincs*” semmitmondóan prózai a „*spatio brevi spem longam reseces*” képéhez képest, hogy a teljességgel fesztelen „*loquimur*”-ral összehasonlítva az „*intlek*” iskolamesteres, és végül hogy az „*Élvezd vígan a márt*” is sokkal szintelenebb a híres „*carpe diem*” mellett.

Trencsényi-Waldapfel megoldása ezzel szemben végig egységes és — talán megelőlegezhetjük: — sötét tónusban szól:

*Kedves, csak ne kutasd, tudni tilos, hogy nekem és neked
Mit szánnak, mi jövőt isteneink, kár Babylon sötét
Számításait is kérdeni. Jobb túrni, akármilyen lesz.
Vagy még több telet is ad Jupiter, vagy soha látni már
Nem fogjuk, ha a zord téli vihar zúg el a tengeren:
Szűrd meg bölcsen a bort, balga reményt tilt az irigy idő
Hosszan szőni. Amíg szánnak a szó, már tovatűnt a nap:
Élvezd, míg teheted; holnapokat, Leuconoe, ne várj.*

Talán nem téved nagyot, aki a verset az elmúlásnak kitett emberpár élethelyzetére tett reflexiónak értelmezi. A két ember, a férfi és a nő összetartozását emeli ki az „*isteneink*”, a „*nem fogjuk*” és a „*szánnak*” többes szám első személyű toldaléka. Határozott gyengédség árad a verskezdő „*kedves*” megszólításból és valami tanító szelídség a „*bölcsen*” módhatározóból és a „*míg teheted*” közbevetésből. A „*tovatűnt*” és a „*soha látni már*” valósággal már ernyedett. Az elmúlás árnyát kimondottan feketére színezi a „*sötét*” és a „*zord*” jelző. A vers zárlata szerint az emberpárnak ezt a fenyegetettségét csak a röpke pillanat élvezete enyhítheti.

Ami mármost az eredetét illeti, Horatius igencsak csínyján bánik ezekkel a többes szám első személyekkel: „*Ne quaesieris, quem mihi, quem tibi finem di dederint*” — vagyis (és ezt a magyar is megtartja): „Ne kutasd, hogy milyen véget adnak az istenek neked és nekem” — azaz *nem nekünk*. „*Babylon sötét számításai*”-nak Babylon jelző nélküli számításai felelnek meg, azaz egészen egyszerűen a horoszkópok, az asztrológia. Ezek azok, amiket nem kellene tanulmányoznia a nőnek. „Akár több telet is ad Jupiter, akár ez az utolsó, amely most a tengert gyengíti (pedig sziklaszirtek vannak szembeállítva vele)” a vers beszélője arra szólítja fel a címzettet, hogy: „legyen eszed, szűrd borokat, és a hosszú reményt vágd rövidre”. Majd hozzáteszi: „amíg beszélünk, az irigy idő már el is repült: használd ki a napot, minél kevesebb hiszékenységet tanúsítva a későbbiek iránt”.

Köztudomású, hogy Horatius — mármint az a Horatius, akít a versek írnak, nem az, aki a verseket írta, az mindegy volna — nem árult el túlságosan mély érzelmeket a nők iránt. A mai vagy éppen catullusi értelemben vett mély szerelemre talán csak egyetlen versében utal, ott is mint hiányra:

„*Felices ter et amplius,
quos irrupta tenet copula, nec malis
divolsus querimoniis
suprema citius solvet amor die*”

Ami személy szerint őt illeti, egy helyütt ezt írja: „*vacui, sive quid urimur, non praeter solitum, leves.*” Azaz: „facérok vagyunk, vagy ha valamennyire lángolunk is, nem túl a megszokotton, csak úgy csapodáran.”⁴⁵

Alighanem érdekesebb úgy érteni a Leuconoe-ódát, mint az „Ugye örökké szeretni fogsz?” örök kérdésével nyaggatott férfi kitérő válaszát. „Jaj, hát nem is szabad ilyesmit kérdezni, tilos a jövővel foglalkozni, hagyd a horoszkópokat! És különben is, amíg itt beszélünk, csak szalad a drága idő...” Vagyis az óda sokkal inkább erotikus, mintsem szerelmesvers (és ennyiben semmi esetre sem holmi „*Regelsregel*”)

De persze az, hogy akkor és ott Trencsényi-Waldapfel Leuconoé-óda-élménye miért épp ilyen volt, hogy tehát a harmincas évek Magyarországon miféle „zord” és „sötét” fenyegetésekre vélte biztos — „súlyos, mint a zsoldár” — menedéknek a nőt és a pillanat fényében felragyogó szerelmet, azt nem kell különösebben részletezni. Az azonban talán nem kézenfekvő, de mindenképpen tanulmányozásra méltó, hogy a költőknek ez a közérzete hogyan jutott kifejezésre a fordításokban, illetve a kötetkompozíció — az időrend miatt túl nagy játékteret nem nyújtó, de természetes szervezőelvként mégis sajátos módon egységteremtő — közegében.

Mint fentebb említettük, az első kiadásban eredetileg mintegy kilenc oldalra rúgó előszavát Kerényi Károly rövid, egyoldalas függelékkel egészítette ki, már első szavaival utalva az első változat 1935-ben történt születésére, illetve ezzel az azóta eltelt időre. Az utolsó bekezdésbe azt írja, hogy a horatiusi „idea-embert” a ma olvasójának mintegy ellenszerűl kínálja: „*nemcsak az ál-valószzerű, ideátlan Horatius-képek ellen, hanem főként az ellen, ami a legjobban lehúz az idea-emberségből.*”

---

⁴⁵ A *levis* értelmezését l. később.

Majd a következő felszólítást fogalmazza meg, a közbevetett mellékmondatban egy teljességgel váratlan praesens perfectummal — *minimum credulus postero* — már a mondat vége előtt kimondva a végső szót: „Az érzelmek hullámszóról irányított élet ellen hajózzon a szellemi magyarság, míg teheti, míg az epódoszból megjósolt világvége rá nem szakadt, le gal á b b Horatiushoz, az elérhető aranykor idea-emberéhez.”⁴⁶

Filológusterror és kókuszverseny

Az 1961-ben megjelent kétnyelvű Horatiusról szóló első híradás már a születése előtt megérkezett Hegedüs Gézának a *Nagyvilág* hasábjain közölt jegyzete formájában.⁴⁷ *Mint írja: a kötet „létrehozatalában, úgy tudom, részt vesz mindenki, aki manapság mifelénk műfordító névre érdemes és lélekbéli köze van az antik ízekhez (s persze valamennyire tud latinul is).”*⁴⁸

Írásában Hegedüs a készülő új kiadás elveivel vitatkozik. A kötet megjelenését követően, 1962-ben látott napvilágot Vas István vitaindítója,⁴⁹ amely után sokáig sorjázta pró és kontra a különböző írások. A vita — néhány kivételtől eltekintve — mind stiláris, mind szakmai szempontból elég magas nívón folyt, az érveket tiszta logikával adták elő, de többnyire érzelmektől olyannyira fűtöttek, ami alighanem egyedülálló a kor irodalmi vitáiban.

Vas István vitaindító tanulmányának szenvedélye alighanem több forrásból is táplálkozik. Devecseri módszerében a filológusberkekben nevelkedett, de egyébként céhbéli költő megalkuvását látja, egyfajta elárulását azoknak az eszményeknek, amelyek jegyében

---

⁴⁶ KERÉNYI (1940), 18sk.

⁴⁷ HEGEDÜS (1959)

⁴⁸ HEGEDÜS (1959), 1880.

⁴⁹ VAS (1962). Nem biztos, hogy idetartozik, de talán nem egészen felesleges emlékeztetni Vas Istvánnak arra a cikkére — (1947), 30—34. —, amelyben a háború utáni Szabó Árpádnak (hangsúlyosan mint „a klasszikus filológia egyetemi tanárának”) meglehetősen vonalas cikkével szemben veszi védelmébe Kosztolányit. Mintha a költő 1962-ben, a Horatius-könyvről szóló kritikájában ugyanannak a saját kompetenciáján — a gyakorló költő szemszögéből nézve — messze túllépő, erőszakos filológusnak a típusrajzát adná (és nem éppen alaptalanul), amelyet az 1947-es cikkből megismerhettünk.

mind ő maga, mind vitapartnerre költővé érett.⁵⁰ Az érintettségnek ennél még személyesebb motívumaira világít rá, amit önéletírásában említ: „*Talán az Argonauták körül (ma úgy mondanánk: műhelyében) kezdett kialakulni a fokozott formai és tartalmi hűségnek az a módszere, mely a következő két évtizedben látványos diadalokkal bizonyította igazát, hogy aztán az újabb évtizedek nagyüzemi termelésében a gépies gyakorlat és az elidegenítő ellenőrzés formalizmusa a fordításművészetnek éppen egyéni felelősségvállalását kezdje ki.*”⁵¹

A polémia egy fiatal krónikása méltán illeszti a „harcos” jelzőt a kicsit később „csatározás”-nak nevezett vitához.⁵² Mert voltaképp nem nehéz a még húsz év múltán is „*az egyéni felelősségvállalás*” talaján álló Vas „filológus-rémuralmat”⁵³ „terror”-t⁵⁴ és „retrográd diktatúra”-t⁵⁵ emlegető, illetve a „lazítás”, a „merészség” a „szabadság”⁵⁶ és a „költői lázongás”⁵⁷ mellett érvelő korabeli retorikájából az elszántság és a kétségbeesés hangját kihallani. Azét az elszántságét és kétségbeesését, amellyel— csupán évekkkel az 1956-os forradalom után⁵⁸ és még nem a végén a megtorlásnak — a költők az irodalom szuverenitásának megmaradt területeit védelmezték a hatalommal (a kiadóval, a

---

⁵⁰ VAS (1974) 611sk. Ahogy írja: „*Devecseri útjában épp az volt a rendhagyó, hogy ezúttal nem a költő tört be a rezervátum területére, hanem egy költő, vérbeli, nőtt fel a rezervátumban, s nevelkedett annak etikettjében*”.

⁵¹ VAS (1981) II, 59.

⁵² HAVAS (1962), 368.

⁵³ VAS (1974), 613 (belső címben).

⁵⁴ VAS (1974), 628.

⁵⁵ VAS (1974), 612sk. Máshol, a kiejtésre vonatkozóan „*a klasszika-filológia területéről elindult támadás*”-t emleget — VAS (1965b), 701.

⁵⁶ VAS (1974), 606.

⁵⁷ VAS (1974), 612

⁵⁸ Hogy milyen évek voltak ezek az irodalom intézményrendszere szempontjából, azt jól érzékelteti Standeisky Éva következő megfogalmazása: „*Az 1957 januárjában »ideiglenesen felfüggesztett«, majd áprilisban betiltott Írószövetséget gondos előkészítés után 1959-ben »újraindították«, 1962 májusában pedig már úgy sikerült megrendezni a közgyűlést, hogy annak »langyossága«, »biedermeier hangulata« [...] kellemes meglepetést szerzett a politikai elitnek.*” STANDEISKY Éva (2007), *Az írók és a hatalom a hatvanas évek Magyarországon*. In: SZEGEDY-MASZÁK—VERES (2007), III, 520.

szerkesztőkkel, a hivatalossággal) szemben.⁵⁹ Talán még érdekesebb, hogy ezt a retorikát használta — más előjellel — a másik oldal is. Ahol Vas István „szabadság”-ot követel, és „merészség”-et, „lazítás”-t javasol, ott Devecseri Gábor „szabadosságot” lát, „fegyelem” és „szigor” után kiált, illetve „fegyverzet”-et emleget (még ha az időmértékes verselésért is).⁶⁰ Falus Róbert egyenesen Vas cikkének „hibás és káros (...) irányzatá”-ról, „retrográd törekvések”-ről a fordító „önkényéről” beszél, és egyetlen mondaton belül jut el a „metrikai lazaság”-tól a „marxizmus ókorszemléleté”-ig, ahonnan csakugyan már csak egy lépésre vannak „Marx ókori vonatkozású írásai”.⁶¹ Rónay György nagy cikke nem kertel, így

---

⁵⁹ Vas István gesztusára Rónay György például egyenesen a „lázadás” szót használja — RÓNAY György (1962), 383. és RÓNAY László (1979), 185. A forradalom egyébként időben annál is közelebb volt, mert az 1961-ben megjelent kötet munkálatai évekkel korábban elkezdődtek: RÓNAY László (1975), 176. „évek hosszú során át” folyó közös munkát emleget, Hegedüs Géza pedig, mint fentebb említettük, a már készülő kötetre hivatkozik 1959-ben megjelent cikkben.

⁶⁰ Vö. SZILÁGYI (2004), 1331 szavaival: „*A folytatást ismerjük, a katonaköltő (kiemelés: K. I.) verseivel párhuzamosan készült fordításokat, a még az Odüsszeiából merített lendületet őrző Iliásztól az 1961-es Horatiusig és tovább. Ezen a költői mélypontra lépett mindinkább az ihlet helyébe a pontosság, az antik metrika és poétika gyakorlatának dogmákká merevedése, az örökös javítások megszállottsága (ami persze — félreértés ne essék — távolról sem jelenti az ezekben az években készült fordításainak értéktelenné degradálását); nem a gög, hanem a kétségbeesett fogódzókeresés vezette igyekezet volt ez a lehetetlenségben értelmetlen vélt tökéletesség megvalósítására, minden kritikus könyörgés ellenére, amiért a Horatius-utószóban a „becsmérlő szavait ki sosem mérsékli” jelzőt érdemeltem ki.*”

⁶¹ FALUS (1962), 208., 5. jz., és 209. Máshol Áprily Lajos megoldásaiban azt kárhoztatja, hogy „túl egyéni”-ek (210.) — de hát vajon milyeneknek kellene lenniük? Aztán az is aligha tisztán esztétikai elveknek tudható be, hogy — a börtönből nemrég szabadult — Eörsi és Lakatos István egy-egy munkájáról ugyanúgy nem ejt még zokszót sem, ahogy többek közt Nemes Nagy Ágnes remek *Pindarum quisquis*- és Lator László nagyszerű *Delicta maiorum*-fordítását is agyonhallgatja, „maradandó”-nak nevezve ugyanakkor az első epódosz Benjámin László-féle, elég érdektelen fordítását. Ugyancsak érdekes a következő két- vagy inkább háromélű megfogalmazás: „*Kálnokynak és Jékelynek ez alkalommal sem sikerült Horatius olyan pregnáns és mégis finoman simuló formában tolmácsolnia, mint más antik költőket*” —

kezdődik: „*Vas István szerint az új magyar Horatius nem jó. Elsősorban azért nem jó, mert a filológia rémuralmának jegyében született.*”⁶² Később a szerkesztők szerint „egyedül helyes képet” emleget, illetve „zord imperializmus”-sal,⁶³ a metrika „könyörtelen”⁶⁴ érvényre juttatásával vádolja a filológus táborát. Mindebből úgy látszik, hogy a filológusok rémuralmának apropóján néhány irodalmár egyszer csak úgy kezdett a szabadság és az elnyomás kérdéseiről beszélni, hogy az a korban példa nélkül áll. A Horatius-kötetről szóló vita örve alatt mintha „költészet és valóság” csapott volna össze, mégpedig olyan — már igencsak kicsire zsugorodott — területen, amelyet mindaddig nem gyarmatosított a pártállam, ahol előzőleg tényleg csak az irodalom reszpublikájának tagjai, a költők és az irodalomkritikusok rendelkeztek szavazati joggal. A nyilvános vitát az tette lehetővé, I, hogy a hivatalosság képviselői talán mindent gondoltak, csak azt nem, hogy egy olyan elvont témát rágódva, mint az antik versfordítások elvei, a szabadságról is érvényesen lehet beszélni.

A vita aztán „*tovább folyt az Írószövetség Műfordítói Szakosztályában, majd Devecseri »versfordítási elvekről« írt K ó k u s z v e r s e n y é s f a c i c a című tanulmányával fejeződött be*” — írja Rónay László.⁶⁵ Első pillantásra úgy tűnhet, mintha a felek mindvégig a jó, a helyes, a pontos, a hű fordítás meghatározásával foglalkoztak volna, vagyis azzal, hogy megegyezzenek azokban az elvekben, amelyek elfogadása nélkül nem beszélhetünk jó, helyes stb. fordításról. Ha azonban jobban megvizsgáljuk az érvelést, azt tapasztaljuk, hogy a

---

azaz Kálnoky és Jékely fordításai most nem olyan jók, mint amilynek egyébként *sem* szoktak lenni.

⁶² RÓNAY Gy. (1963), 109.

⁶³ RÓNAY Gy. (1963), 112sk.

⁶⁴ RÓNAY Gy. (1963), 119.

⁶⁵ RÓNAY L. (1979), 196. A hullámok ennél még talán távolabbra is gyűrűztek: Bart István és Rákos Sándor szerkesztésében 1981-ben jelent meg a *Műfordítás ma c.*

tanulmánygyűjtemény, amelynek első terve, a Horatius-kötettől és körülötte felmerült kérdésektől aligha függetlenül, az *Előszó* tanúsága szerint „*már a hatvanas évek derekán elkészült*” (5.) — Vas István és Rónay László pedig (305.) konkrétan utal is a vitára.

Alighanem ugyancsak ennek köszönhető, hogy *A magyar irodalom története 1945–1975* külön fejezetet szentel *Az antik fordításoknak*, és ugyancsak a vita utóéletéhez tartozik Rónay Devecseri-könyvének *A magyar Horatius* című fejezete, ahogy a maga módján az is, hogy Sumonyi Zoltánnak a Rónayéval azonos sorozatban megjelent Vas István-kismonográfiában viszont egy árva szó sem esik róla.

vitapartnerek két malomban örölnek. Nem lehet ugyanis harmonizálni a minőséget illető elveket, ha a minéműség legelemibb axiómáiban nem sikerül megegyezni. Márpedig Devecseri, illetve Falus egészen másképp definiálja a műfordítást, mint vitapartnereik: a klasszikusok nem egészen vagy egyáltalán nem formahű fordításait — kisebb vagy nagyobb eréllyel — végső soron kirekesztik a műfordítások köréből.⁶⁶ Mint minden definíciónak ennek is az mutatja meg az értékét, hogy mennyire használható, mennyire termékeny, azaz működőképes a gyakorlatban. Félő, hogy Devecseri és Falus meghatározása ebből a szempontból nem más, mint egy igen nemes fából, nagy műgonddal készített vaskarika — az ember ugyanis hajlamos azt gondolni, hogy azért a versfordítás-irodalomért, amelynek nem része Babits Theokritosza vagy Szabó Lőrinc Horatiusa, ne adjon egy fabatkát se.

Egyáltalán nem véletlen, hogy Catullus-fordításokról szóló könyvében Polgár Anikó a többi fordítói paradigmával egy sorban tárgyalja az „applikáció”-t,⁶⁷ amely tulajdonképpen már nem is fordítás, de még csak nem is átköltés, amennyiben olyan műveket is ihlehet — ilyenek például Kovács András Ferenc Calvus-versei —, amelyeknek egészen egyszerűen nincs forrásszövegük. Az tehát, hogy mit tekintünk műfordításnak, csakugyan meghatározás kérdése, de a definíció szigorát érdemes az ésszerűséghez igazítani. A vitát megelőlegező cikkében Hegedüs Géza közölte néhány saját Horatius-fordítását. Az első könyv utolsó ódájának — Hegedüsre egyébként nem jellemző módon: metrikailag kifogástalan — kezdősora sokak fülébe lopta be magát: „*Perzsa felvágás, fiam, undorító*”. Ugyan mi ez, ha nem fordítás — még ha nem a legszerencsésebb is!

Devecseri szerint „*a végtelenen hű, minden mozzanatában, minden elemében az eredetihez ragaszkodó fordítás már nem volna fordítás, mert nem állna másból, mint az eredeti szöveg papírra másolásából.*”⁶⁸ Jorge Luis Borges ezt árnyaltabban látta: ahogy a szerző személyének kérdéséről beszélve már szó volt róla, egyik novellája szerint igenis van értelme az efféle gesztusnak. Pierre Ménard ekképp megalkotott *Don Quijotéja* szóról szóra megegyezik ugyan a forrásszöveggel — legalábbis amennyi elkészül belőle —, mégis

---

⁶⁶ Arany, majd Babits, Kosztolányi, Radnóti és Szabó Lőrinc munkáit Falus — (1962), 209. és 217. — fordítás helyett „átköltés”-nek vagy „kísérlet”-nek. DEVECSERI (1962), 467. tapintatosabb: „*Babits Theokritosza [...] a magyar költészetben belül egyre kevésbé a magyar versfordítás-irodalom gyöngyszeme lesz.*”

⁶⁷ POLGÁR (2003), 167—221.

⁶⁸ DEVECSERI (1964), 499.

egészen más: hiszen például amíg Cervantes kora természetese köznyelvét használta, addig Ménard XX. századi könyvében ugyanazok a kifejezések kimódoltan és mesterkéltén hatnak.

„*Nincs vigyázz, kész rajta; minden ki onnan indul, ahonnan akar, akkor, amikor akar; és akkor és ott is áll meg*” — idézi Lewis Carrolltól Devecseri⁶⁹ az eredeti szöveg szavait egymás mellé író „fordítással” szembeni másik végletként, amelytől ugyancsak óvja a fordítókat. A különös szabállyal leírható játéknak kókuszverseny a neve. De nevezhetjük szabadságnak is.

---

⁶⁹ DEVECSERI (1964), 500.

III. HORATIUS, PETRI, VÁRADY

Horatius gazdag magyar utóéletének egyik legutóbbi fejezetét Petri György versei jelentik, illetve emlékezetes Várady Szabolcs *Horatiusi* című verse is. Ez annál is érdekesebb, mert míg Horatius versei megengedik hogy az Augustus-kor *vates*-ét lássuk költőjükben, a két magyar pályatársról ez a legkevésbé sem mondható el. Persze ez a váteszség vagy udvari költőség azért Horatiusról sem mond el túl sokat: ha őt az augustusi birodalom holmi hivatalos szerzőjének tekintenénk, az körülbelül olyan árnyalt dolog lenne, mint Márait a polgárság vagy Lázár Ervint a Négyszögletű Kerekerdő költőjének nevezni.

Azt hiszem, Horatius, Petri és Várady Szabolcs költészetében, vagy pontosabban költőségében számos hasonló mozzanat van, például mindjárt a hagyományhoz való viszony, az, amit Petri úgy fogalmazott meg egy tanulmány igényű interjújában, hogy „*ki vagyok én a magam tényleges tapasztalataiban? S erre azt kell felelnem, nem látnok vagyok, nem vátesz, nem próféta, nem Isten küldöttje, hanem a hatvanas években felnőtt, író foglalkozású budapesti lakos. A következő kérdés: kinek a nevében beszélek? [...] mi az a lehetséges közösség, kiből áll az a kör, akiknek a problémáit megfogalmazom, és akikhez jó eséllyel úgy tudok szólni, hogy megértik, amit mondok. [...] A harmadik nagyon fontos kérdés a »hogyan beszélek?«, »mi módon beszélek?«, »hogyan lehetséges mondatot, egy egyszerű versmondatot alkotni?« — tehát az eszköznek, a nyelvnek a felülvizsgálata. [...] Tehát a nyelv többé nem a költő hagyományos lantja, amit megszállottan penget, hanem egy igen problematikus instrumentum, amit működés közben folyton felül kell vizsgálnia, s ilyen módon témává lesz ez a felülvizsgálat is.*”⁷⁰

Az első kérdésre, a „ki vagyok én?”-re Horatius válasza távolról sem olyan egyértelmű, mint gondolnánk. Az ember fülében nagy visszhangokkal zeng az *Exegi monumentum* emlékművének szózata, illetve maga a *vates* szó, bár éppen Petri mondja a versről, hogy szerinte „*Horatius a maga »ércnél maradandóbb« ambíciójával tulajdonképpen mesteremberi öntudatot fejez ki, nem a modern értelemben vett »teremtői« magatartást.*”⁷¹ És ami a biztos jövőbe vetett hitet illeti, könyvét — igaz, nem az ódákat, „csak” az episztolák első tekercsét — ilyen karrierrel kecsegteti a költő:

Carus eris Romae donec te deserat aetas;

⁷⁰ DOMOKOS —PETRI (1982), 388sk.

⁷¹ DOMOKOS —PETRI (1982), 92.

*contrectatus ubi manibus sordescere volgi
coeperis, aut tineas pasces taciturnus inertis
aut fugies Uticam aut vincetus mitteris Ilerdam.
[...]
Hoc quoque te manet, ut pueros elementa docentem
occupet extremis in vicis balba senectus.
(epist. I 20, 10skk. és 17sk.)*

Maga a költő személy pedig nem éppen a *vates*-i fenség magasztos köntösében jelenik meg az *Ars poetica* végén:

*Ut mala quem scabies aut morbus regius urget
aut fanaticus error et iracunda Diana,
vesanum tetigisse timent fugiuntque poetam,
qui sapiunt; agitant pueri incautique sequuntur.*

Mert különben:

*velut ursus,
obiectos caveae valuit si frangere clatros,
indoctum doctumque fugat recitator acerbus;
quem vero arripuit, tenet occiditque legendo,
non missura cutem nisi plena cruoris hirudo.*

A „kinek beszélek?” kérdésre adott horatiusi válasz hasonlóan kevésbé egyértelmű. Igaz ugyan, hogy felkérésre írt reprezentatív költeményeiben Róma hivatalos *vates*-e szólal meg, de például a bezupáló Icciushoz, Agrippa szicíliai jószágigazgatójához cseppet sem a birodalom építéséből részét kivevő derék rómaidat illető elismeréssel szól, inkább az iránt érdeklődik, hogy vajon mely barbár szűz lesz — jegyese lemészárlása után — a szolgálója ennek az eddig jobbféle ígértként számon tartott fiatalembernek. Vagy voltaképp adható konkrét felelet is a „kinek beszélek?” kérdésre, de elég szűkre kell vonnunk a kört: Maecenasnak, Tibullusnak, Vergiliusnak — azaz a barátainak beszél Horatius, mint például az *carm.* I 27-ben, amely szinte nem más, mint „játék ürügyén való elbíbelődés a klaszikus formával”, „szórakozásképp” írt vers „a szűk baráti körnek”.

Ami a harmadik kérdéskört illeti: „hogyan beszélek?”, „mi módon beszélek?”, „hogyan lehetséges mondatot, egy egyszerű versmondatot alkotni?” — ezek ugyancsak Horatius kérdései is. Nem mintha a versben való beszéd olyan problematikus lett volna neki is, mint manapság, de „naiv” költőnek, a „természet vadvirágának” semmiképp se lehetne nevezni. Horatius meglehetősen reflektált: számos esetben teszi láthatóvá a technikát. (Gondoljunk csak a *c. I 1* annyit emlegetett priamelszerűségére vagy az *I 5* utolsó versszakában a szétszórt szavak valóságos hajótörésére. A költői levelek utalásai kézenfekvőek, elég a költészettörténeti összefoglalóra és a mesterember-hasonlatokra utalni — „*Amphora coepit institui: currente rota cur urceus exit?*”)Érdemes itt a Petri *Anziks* című versét idéző Margócsy Istvánt idézni: „*Petri nagyon sokszor oly tekervényesere fogalmazza hosszú mondatait, olyannyira nem határolja el a ritmikai verssorhatárokkal egymástól a mondatokat, hogy a grammatikai vonzatok hova irányulása gyakran tökéletesen bizonytalanná válik, s csak utólag, a mondat egészének végén értelmeződik teljessé*”.⁷²

...úszkálunk a hináros
 beltengerben, kortyoljuk a világos
 sörkülönlegességeket, szokunk hozzá
 megszokott kedveseink napszagú
 bőrétől boldog
 érzékkel bolyongani a rózsatúltengésben
 szenvedő parkban este...

„*Kedvelem a szemérmes technikát*” — mondja Petri (*Kedvelem...*), és mondhatná Várady Szabolcs, illetve mondhatta volna Horatius is, utalva az olyan tökéletesre komponált versmondatokra, mint például a Pyrrha-óda ugyancsak „rózsatúltengéses” eleje: „*Quis multa gracilis te puer in rosa perfusus liquidis urget odoribus*” — ahol is a „gracilis fiú” a rokokó felütéshez képest kevésbé elegáns dolgot művel: *urget*, azaz Várady Szabolcs telitalálatával „gyömködi” a Horatiushoz hűtlen nőt. Vagy a Taliarchus-óda utolsó versszakának első két sora: „*nunc et latentis proditor intumo gratus puellae risus ab angulo*” — ahol az első sor három melléknevére (illetve: a középső főnév) ugyanazon a helyen felel a három főnév a második sorban: igencsak átlátszóvá téve a kacér leányka bújócskáját. De: *haud ignota loquor*.

---

⁷² MARGÓCSY (1996), 278.

Horatius, Petri és Várady Szabolcs tehát egyaránt töröl metszett *poeta doctus*-ok. Nemcsak benne vannak a költészet hagyományának folyamatában — ami természetes —, de erre gyakran reflektálnak is. Petrinél például a százat közelíti azoknak a verseknek a száma, ahol már a cím is utalást tartalmaz korábbi irodalmi (olykor egyéb művészeti) alkotásokra: Hölderlin, Vörösmarty, Mallarmé, Sándor (ti. Petőfi), Baudelaire, Beckett, Catullus, Horatius név szerint van megidézve, Molière, a krimíró John le Carré, József Attila vagy Shakespeare egy-egy idézettel vagy valamelyik híres alakjuk nevével. Ezenkívül számos versének műfajmegjelölés a címe, mint pl. *Improvizáció, Három dal, Invokáció, Song, Rapszódia, Bagatelle, Dalszöveg, Sírvers, Ballada, Elégia, Levéltöredék, Epitáfium, Toccata, Októberi capriccio, Rímek, Sanzon*.

Várady Szabolcstól elég két verset említeni: a *Villanella* címűt, illetve a *Vécéartály-villanella*-t. Ezek egyik ihletője egyébként — mint tudjuk — éppen az az információ volt, hogy magyarul nem született még vers ebben a formában. E villanellákban a metrikai struktúra a versek prózában összefoglalható közléseinek egyenrangú partnere, talán túlzás nélkül állítható, hogy szinte önálló életet él. Ha szabad egy pillanatra elövenni a sutból a forma és tartalom (vagy Petrivel szólva: a „*torma és fartalom*”) fogalmait, azt is mondhatnánk, hogy itt a forma kimondottan tartalmi kérdéssé lesz: pusztán létével a költői hagyományhoz való viszony tudatosul. Arról nem is beszélve, hogy a „*Felébredek úgy negyed négy körül. Meghúzva nincs, de mégis jön belőle: a vécéartály magától ürül.*” kezdetű *Vécéartály-villanella* banális témája és technikailag igen nehezen kezelhető versformája milyen feszültségben van egymással. Arról viszont beszélve, hogy a nehéz forma súlyával a költő úgy dobálózik, mintha szappanbuborékot fújna. (Ez különben mintha azzal a magatartással lenne rokon, amellyel Horatius mutat be ódái első könyvének elején kilenc különböző versformát.)

Tandori Dezsővel kapcsolatban írta Várady Szabolcs, hogy „*vannak [...] fiatal költők, akiknél az indulás, illetve a saját hang megtalálása ahhoz a felismeréshez kapcsolódik, hogy nem tudják folytatni az előzményeket.*”⁷³ Van olyan költő — azt hiszem, ilyen Tandori és például Oravecz Imre is —, aki ilyenkor mindent előlről kezd, visszabontja a struktúrákat az alapokig, és az új, megtisztított tárgyakkal építi fel a maga költészetét. Tandori első kötetében a *Változatok a homokórára* című vers mottója például így hangzik: „*A leg, a legbb — nincs! de a leg, a legbb sincs.*” Itt ugyebár már szavak sincsenek, csak viszonyok. Ahogy Margócsy mondja: „*Itt, e szövegtartományban nincs szubsztanciával rendelkező szó vagy fogalom [...]*

---

⁷³ VÁRADY (2004), 296.

*nem a szó, hanem a formáns, azaz a nyelvi kapcsolat jele önállósul — nem a jelentés titka, hanem a jelenés tulajdonításiának mechanizmusa lesz imitálva.*⁷⁴ Vagy ahogy Szilágyi János György fogalmaz — más összefüggésben: — *„van, hogy az elvont tisztaságvágy minden hagyományos élet- és kifejezőmód elvetésére kényszeríti azt, aki végig merte járni ezt a tűzhely hamujától a puha avarhoz vezető útját a kitesztottságnak, s képletesen vagy akár valószínűsítően elszakít minden szálat a maga körüli élettől, hogy előről kezdje a régi harmóniákat levetett hangokból, a régi összefüggéseiktől megtisztított színekből, formákból és vonalakkból, a régi jelentésük rájuk súlyosodó terhétől megkönnyített szavakból az új világ felépítését.*”⁷⁵

Szilágyi szerint a másik paradigma az, amikor *„a legétebb zenék, a legvarázsosabb színharmóniák, a legcsodálatosabban kivirágzó rímek és ritmusok szület[...]-nek [...] az olyan művészen, aki csak a harmónia vágyát érzi ki a zűrzavarból”*,⁷⁶ de mintha lenne egy markáns harmadik lehetőség is. Mégpedig olyan, amely technikailag talán nehezebben is kivitelezhető az előzőeknél. Az ide tartozó művészek nem nyúlnak vissza egyetlen nagyszabású mozdulattal a hagyomány elé, és nem is tobzódnak önfeledten a technikai lehetőségekben, hanem szisztematikus munkával fejtik vissza a tradíció fonálát, és lépésről lépésre döntenek el, hol vethetik meg a lábukat, például hol Pindaroshoz, hol Alkaioshoz, hol a sajátversek anyagához nyúlva vissza, mint Horatius, vagy József Attila közvetlen hatásának kiküszöbölésével, mint Petri. Megtalálva azokat a kapcsolódási pontokat a korábbi hagyományban — témában, versformában vagy magatartásban — amely különböző átalakításokkal kiküszöböli azt, amit Várady Szabolcs említ:

*„E kinőtt ruhákban vézna madárijesztők
volnánk, amelyet rángat a szél,
de madár ugyan egy se retteg.”*

Ezzel a technikával csak lépésről lépésre lehet haladni, mint egy lépvidéken, aknamezőn vagy valami kacskaringós, beláthatatlan légtornász-kötélen, ezért magában rejthet valamiféle inkonzisztenciát is. Gyönyörű példája ennek Várady Szabolcs Lator Lászlótól méltatott szép

---

⁷⁴ MARGÓCSY (1996), 270.

⁷⁵ SZILÁGYI (1982), 45.

⁷⁶ Uo.

verse, a *Te megjelenesz-e?* Az előbb idézett sorok a *Verses levelezőlapok* című versből valók, amely így kezdődik:

*„Melpomenétől mit se várhatunk.
Nem jó szándék, sem igyekezet hiánya bár,
hogy a márvány formákban soha többé,
soha a kristály szépsége szerint.”*

Ennek a versnek a fényében még jobban csillog a *Te megjelenesz-e*, amelynek így hangzik első, illetve utolsó két versszakát idézem:

*„Milyen kristályos, tiszta reggel!
Minden olyan, mint ami egy
lángész ihlete rendezett el,
átlényegítő égi kegy.*

*A rács, a rozsdarágta, benne
megváltatik, rátűz a nap,
s mintha egy dallam része lenne,
fölszeng a hámló vakolat.*

*Így kezdtem, régies modorban,
versem, napom. De nem tudom,
meddig jutok. Hová akartam?
Te megjelenesz-e féluton?*

*Szokás szerint gyáván kitérnék.
Bízom, hogy segíteni fog
ez a kényelmes, ósdi mérték,
amelyben araszolgotok.*

*Vagy mondjuk inkább: ringatózom,
ó istenem, a dallamán?
Fülemben réges-régen óvom,
akárha mindig hallanám.*

*Talán kisöpri, tán kimossa
azt a szorító valamit,*

*ami nem tágít napok óta,
mellemből gyomromba szökik;*

*talán feloldja, felderíti,
talán elő is áll vele -
hát szólj, te dallam, mint a kinti,
a napvilág tündöklete!*

*Mióta vágyom benned élni,
beléd veszteni el magam,
nehézkés létem elcserélni,
illani el, anyagtalan.*

*Mióta, hogy bennem rekedtél,
tétova, tiltott szerelem;
hogy egymás ellen össze-eszmél
egyik felem, másik felem.*

*De most a nap süt. Mint a régi
versekben, visszaintene:
kristályos, tiszta reggel - égi
kegy - és te megjelensz, ugye?"*

Az ilyen, a hagyományban nemcsak benne álló, de azzal folyamatosan számot vető költő bizonyára fenyegetik veszélyek is: mi van, ha nem tudja megvetni a lábát a következő lépéssel sehol, vagy ha egyenes olyan messzire vannak a szilárd pontok, hogy az egy személy által már nem járható be. De a jó költő — ha szabad ezt mondani — nem háromdimenziós térben mozog, és a tehetsége olyan utakat is mutathat, amelynek útságát a kritika vagy az irodalomtörténet csak lassan képes felismerni.

De vissza Horatiushoz, a rosszkedvhez, a spleenhez! Aki kicsit is ismeri Várady Szabolcs és Petri György költészetét, annak nem kell hosszan magyarázni, hogy ez a rosszkedv és a vele szoros összefüggésben álló irónia, epikai attitűd és magyarázatosság milyen biztos fűtő- (vagy ha úgy tetszik: hűtő-) anyaga a költészetüknek. Ha — legalább csírában, mint lehetőség — van Berzsenyi utáni Horatius-kép, annak alapvető vonása ez a

spleen, amelyet meglehetősen elhomályosított a Berzsenyi-féle patriarchális, kissé pocakos — és az ő esetében is csak vágyott — jógazda-idill.

Berzsenyi szinte tökéletes elszigeteltségben alkotta meg a maga Horatiusát, aki éppoly magányosan élt, mint ő maga, csak éppen ő — Berzsenyi Horatiusa — ezt élvezte. Horatius költészet azonban nem képzelhető el a közönség visszhangja nélkül: versei éppoly kevésbé vallomásosak, mint amilyen közvetlenek (ezt a vonást egyébként lépten nyomon kiemelik Petrivél és Várady Szabolccsal kapcsolatban is). Az arany középút szenvtelensége azonban nem érzelemmenetességet jelent: Horatius ugyanolyan személyességgel és iróniával beszél a szerelemről, mint a saját rosszkedvéről, amely — mint minden művészi magatartás — alkatának és körülményeinek közös gyümölcse. A kor néhány fontos vonása alighanem hasonló volt, mint Petrié és Várady Szabolcsé: életművük nagyobbik részét egy olyan korszakban alkották, amikor a művész egyéni lehetőségeit markáns társadalmi — hogy ne mondjam: politikai — elvárások bátyázták körül. Egy történelmi kataklizma utáni sajátos konszolidáció térfogatában („forradalmiatlan korban élünk” — mondja Petri) a gondolkodó ember részéről, különösen ha alkatilag is hajlamos rá, érthető magatartás a rezignáció, a melankólia, az irónia. Aki Horatiusban — Petrivél és Várady Szabolccsal ellentétben — nem látja meg a spleenes, ironikus civilt, csak az udvari költőt, az nagy élményektől fosztja meg magát.

Ami mármost az alkati kérdést illeti, Domokos Mátyás — „kis térfogatúnak, de nagy fajsúlyúnak” minősítve Várady Szabolcs költészetét — Vas Istvánnal beszélgetve a „lustaság” fogalmát is bevonja azelamzészékébe.⁷⁷ A fiatal Karinthy Gábort idézhetnénk itt ellenvetésül:

*„Az ég oly mély és enyhekék,
fáradt szemem lebágyad.
Ti úgy hívjátok, renyheség.
Én úgy hívom, hogy bánat.”*

Illetve természetesen Horatiust, aki számtalan helyen utal a maga spleenjére. Kell-e felidézni a nagyokos Damasippus szemrehányásait:

*„Sic raro scribis, ut toto non quater anno
membranam poscas, scriptorum quaeque retexens,
iratus tibi, quod vini somnique benignus*

---

⁷⁷ DOMOKOS—VAS (1987), 368.

*nil dignum sermone canas. quid fiet? at ipsis
Saturnalibus huc fugisti sobrius. ergo
dic aliquid dignum promissis. incipe. nil est.
culpantur frustra calami inmeritusque laborat
iratis natus paries dis atque poetis.”*

(*serm.* II 3, 1skk.)

A *Maeecenas atavis* óda kellős közepén (*carm* I 1, 19skk.) — nyilván saját életfelfogásáról szólva — ezt írja:

*„Est, qui nec veteris pocula Massici
nec partem solido demere de die*

*spernit, nunc viridi membra sub arbuto
stratus, nunc ad aquae lene caput sacrae.”*

Feltehetőleg itt sem a mediterrán vidékek mindennapos sziesztáját énekli meg,⁷⁸ hanem azt a pillanatot, amikor a lovas mögött végre nem ül ott a „fekete gond”. Vagy itt van a *Florus*-levél eleje (*epist.* II 1, 2sk.):

*„siquis forte velit puerum tibi vendere natum
Tibure vel Gabiis et tecum sic agat: 'Hic et
candidus et talos a vertice pulcher ad imos
fiet eritque tuus nummorum milibus octo,
verna ministeriis ad nutus aptus erilis,
litterulis Graecis inbutus, idoneus arti
cuilibet; argilla quiduis imitaberis uda;
quin etiam canet indoctum, sed dulce bibenti.
Multa fidem promissa levant, ubi plenius aequo
laudat venalis, qui volt extrudere merces.
Res urget me nulla; meo sum pauper in aere.
Nemo hoc mangonum faceret tibi; non temere a me
quivis ferret idem. Semel hic cessavit et, ut fit,
in scalis latuit metuens pendentis habenae'.*

---

⁷⁸ Pace BORZSÁK (1975), 26.: „»a teljes (munka)napból« a sziesztázásra elvehető órácskáról van szó”.

*Des nummos, excepta nihil te si fuga laedit,
ille ferat pretium poenae securus, opinor.
Prudens emisti vitiosum, dicta tibi est lex;
insequeris tamen hunc et lite moraris iniqua?"*

És mire megy ki ez az egész?

*„Dixi me pigrum proficiscenti tibi, dixi
talibus officiis prope mancum, ne mea saevos
iurgares ad te quod epistula nulla rediret.”*

Aztán ugyanebben a versben az a már-már agorafóbia-számba menő irtózás a várostól (65sk.):

*„Praeter cetera me Romaene poemata censes
scribere posse inter tot curas totque labores?
Hic sponsum vocat, hic auditum scripta, relictis
omnibus officiis; cubat hic in colle Quirini,
hic extremo in Aventino, visendus uterque;
intervalla vides humane commoda. 'Verum
purae sunt plateae, nihil ut meditantibus obstat.'
Festinat calidus mulis gerulisque redemptor,
torquet nunc lapidem, nunc ingens machina tignum,
tristia robustis luctantur funera plaustris,
hac rabiosa fugit canis, hac lutulenta ruit sus;
i nunc et uersus tecum meditare canoros.”*

Mert ne feledjük, ugyanerről a rómában az első könyv hatodik szatírájában még így beszélt:

*Quaecumque libido est,
incedo solus, percontor, quanti holus ac far,
fallacem circum vespertinumque pererro
saepe forum, adsisto divinis, inde domum me
ad porri et ciceris refero laganique catinum.*

(*serm. I 6, 111skk.*)

Vagy amit szolgája szemére vet a szemére, élve a Saturnalia szólásszabadságával:

„non horam tecum esse potes, non otia recte

*ponere teque ipsum vitas fugitivus et erro,
iam vino quaerens, iam somno fallere curam,
frustra: nam comes atra premit sequiturque fugacem.*
(*serm.* II 7, 115skk.)

Horatiusnál a rosszkedv tehát meglepően gyakran érhető tetten, egyes verseit néha talán a kelletténél mégis rosszkedvűbbnek látjuk. Ennek olykor az említett, Horatiusnál jóval elborultabb kedélyű Berzsenyi is az oka lehet, aki költőelődjének, pontosabban a magyar hagyományban élő Horatiusnak úgy ül a háta mögött, mint az említett *atra cura*. Egyik leghíresebb ódájában, a *c.* I 11-ben kezdetű versben olvasható az a fordulat — „*dum loquimur, fugerit invida aetas*” —, amelyet Horác című versében „*míg szólunk, az idő hirtelen elrepül*” formában magyarított a rezignált Berzsenyi. Ez a rezignáció visszafelé, a címadó Horácra, azaz Horatiusra is hat, és a Leuconoe-verset az elmúlásnak kitett emberpár éppen bizonytalanságában közös emberi sorsának ódájává teszi. Horatius azonban mindössze két verssel később utal — az elérhetetlen iránti sóhajjal, tőle szokatlan vallomásossággal — a tartós boldog szerelemben élőkre (*c.* I 13, 17skk.):

*„Felices ter et amplius
quos inrupta tenet copula, nec malis
divolsus querimoniis
suprema citius solvet amor die.”*

A sóhaj jogos, Horatius ismerte önmagát:

*„Nos convivia, nos proelia virginum
sectis in iuvenes unguibus acrium
cantamus, vacui — sive quid urimur,
non praeter solitum, leves.*

— szabadkozik Agrippa előtt (*c.* I. 6 17sk.) , érzékeltetve, hogy a hősköltemény helyett más zsánert érez magához közel. Erre a — Várady Szabolcs fordításával szólva — „módjával való lobogásra” is kiváló példánk van, egy korai versben, a Neaerához írt, viszonylag keveset idézett epódosban, amikor is Horatius a következő dörgedelmet intézi az esküszegő, szerelmét hűtlenül megcsaló nőhöz (*epod.* 15, 9sk.):

„o dolitura mea multum virtute Neaera:
nam siquid in Flacco viri est,
non feret adsiduas potiori te dare noctes
et quaeret iratus parem”

„Ó, Neaera, majd megszenveded te még az én férfiasságomat! Mert ha van valami a férfiből Flaccusban, akkor nem fogja elviselni, hogy te állandóan mást részesíts előnyben éjszakáidon, és — keres magának egy hasonlót”? Hát, aligha ezt várnánk egy lobbánékony apuliai férfitől.⁷⁹

Mindezek után talán nem nagy merészség feltételezni, hogy a *Leuconoéhoz* szóló ódában is attól zárkózik el a költő, hogy a nő kettőjük közös sorsát tudakolja a jósoktól, különböző babonákat igénybe véve:

*Tu ne quaesireis, scire nefas, quem mihi, quem tibi
finem di dederint, Leuconoe, nec Babylonios
temptaris numeros. Ut melius, quicquid erit, pati!*

Azaz: „Te ne kérdezd, isten ellen való véték tudni, hogy milyen sorsot szántak neked, és milyen nekem [nem pedig: *nekiünk*] az istenek, Leuconoe, és a babilóni horoszkópokat se kémlelgesd. Mennyivel jobb elviselni, bármi jön!” A vers alighanem az „örökké szeretni fogsz?” örök kérdésével nyaggatott férfi kitérő válaszaként is olvasható. És ebben az esetben

---

⁷⁹ Az utolsóként idézett sort a kommentátorok rendszerint — bizonyára mint közérthetőt — nem magyarázzák. A fordítások ugyanilyen egyöntetűek, arról beszélnek, hogy a megcsalt Horatius mérgében majd keres egy hozzá jobban illő nőt.

„in his anger he will look for a genuine soul mate” — Rudd (2004).

„in his anger he will seek a fitting mate” — Bennett.

„cercherà sdegnato un'altra, che gli corrisponde” — Colamarino/Bo.

Csakhogy a *par* jelentése: valamihez „hasonló”, nem pedig valaminek „megfelelő”:

c. I 6, 16: *Tyddiden superis p a r e m*

c. I 24 6skk.: *cui Pudor et Iustitiae soror incorrupta Fides nudaque Veritas quando ullum
inveniet p a r e m ?*

c. I 35, 28: *Tyddiden superis p a r e m*

c. VI 13, 21: *sed Cinarae brevis annos fata dederunt, servatura diu p a r e m cornicis
vetulae temporibus Lycen*

más, az uralkodó értelmezésnél pikánsabb, türelmetlenebb értelmet nyer a „*dum loquimur, fugerit invida aetas: carpe diem*” kifejezés is: tudniillik „amíg itt beszélgetünk, az irigy idő elrepül: használjuk ki a napot”!⁸⁰

A szálak elkötés helyett és a „*dulce est desipere in loco*” horatiusi elvének jegyében legyen a szó ismét Várady Szabolcsé:

*A lovamat ha megülöm,
a gond nem tágít mögülem.
Ott a pác,
abba látsz.
Megdalolta már Horác!*

---

⁸⁰ Ahogy Borzsák mondja (*ad c.* III 28, 4): a Leuconoe-ódában „*szintén a v i n a l i q u e s - s z e l n a g y o n i s ö s s z e f é r ő s a p i e n t i a - r ó l , a z é l e t r ö v i d s é g é n e k f e l i s m e r é s é r ő l é s a m a i n a p v i r á g á n a k l e s z a k í t á s á r ó l v a n s z ó , m i k ö z b e n a l i g v e s s z ü k é s z r e , h o g y s z e r e l m e s v e r s s e l (e n n é l m e s s z e b b r e k e l l m e n n ü n k : k i s s é c i n i z m u s b a h a j l ó e r o t i k u s v e r s s e l — K . I .) v a n d o l g u n k .*” A helyről részletesebben l. feljebb, *A mi Horatiusaink c.* részben.

IV. HORATIUS ÉS BERZSENYI

Horatius költészete Berzsenyi-értésünk fontos forrása. Az utóbbi időben — feltehetőleg a közvetlen Horatius-élmény gyengülésének köszönhetően — a két költő kapcsolatának vizsgálata egyre inkább szöveghelyek meddő összehasonlításában merült ki:

Horatius főleg a Berzsenyi-versekhez írt tárgyi jegyzetek anyagában hasznosult. A két költészet kapcsolatának mélységét jól jellemzi az a tény, hogy az érdeklődőknek még ezen a téren is van mit keresni. A mélyebb kapcsolatok elemzése előtt álljon itt néhány példa!

Berzsenyi legjobb népszerű kiadásait rendre Orosz Lászlónak köszönhetjük.⁸¹ De a Berzsenyinek a más szerzőktől idézett szavak, kifejezések, verssorok kezelésében még ő is meglehetősen következtelen. Néha pontosan megadja a forrás helyét, néha csak a szerző nevét közli, olykor pedig csak lefordítja az idézetet. A *Kritikai levelek* 7. darabjában a „*fures et incendia ridet*” fordítása csakugyan: „*a tolvajokat és tűzvészt neveti*”, de érdemes megjegyezni, hogy a kifejezést Berzsenyi két horatiusi hely alapján alkotta.⁸²

A Kazinczynak 1809. nov. 25-én írt levélben emlegetett „*splendens pannus*” (403. és 580.) nem „díszes forma (eredetileg fényes ruha)”, hanem a Horatius *ars* 15sk-ben emlegetett felesleges „bíborszínű rongy” („*purpureus, late qui splendeat [...]* *pannus*”). Az ugyancsak Kazinczynak, 1812. jún. 12-én írt levélben szereplő idézet („*stultitia caruisse est sapientia prima*” — 439. —, Orosz fordításában: „*a bölcsesség kezdete: híjával lenni az ostobaságnak*” — 586.) forrása Horatius *epist.* 1. 41sk. A Berzsenyi egyik legutolsó, 1834. márc. 24-én, Bajzának írt levelébe beleszótt latin mondat („*res omnes timide gelideque ministrat*”, amit Orosz minden megjegyzés nélkül ismét egyszerűen csak lefordít: „*mindent tartózkodóan és hűvösen intéz*”) az öreg Berzsenyi talán utolsó Horatius-idézete, ismét az *ars*-ből (172. sor).⁸³

⁸¹ Legutóbb: BERZSENYI (2019).

⁸² BERZSENYI (2019), 272., ill. 570. A két — egymástól igen távoli — Horatius-hely: *epist.* II 1, 121. és *serm.* I 1, 77.

⁸³ A „tartózkodóan és hűvösen” nem túl szerencsés fordítás, mert az idézett szövegben nem valamiféle hűvös távolságtartásról, hanem az öregkor tétova, kihűlő passzivitásáról van szó. Talán érdemes lett volna itt a Berzsenyi által önjellemzésre használt Horatius-helyet bővebben is idézni: „*Annyi a baj meg a gond, amikor megöregszik az ember!*”

Iskolásoknak szánt, viszonylag friss kiadvány Gy. Horváth Lászlóé.⁸⁴ Ez esetben különösen fontos, hogy a szöveg gondozója mit tart evidenciának, ill. mire kérdez rá. A *Vitkovics Mihályhoz* utolsó soraiból („*Igy ír, így érez, így él most barátod, Ki téged, édes Miskám, megkeres Az új Zephyrrel s első fülmilével, S veled csevegni és nevetni fog*”) csak a „Zephyrrel” kap jegyzetet („*Nyugati széllel*”), holott Berzsenyi itt Horatius egyik versét idézi, ahol is a zefíres, fülemülés körülírás azt jelenti: „jövő tavasszal”.⁸⁵ Ez csak apró hiányosság, máshol a jegyzet pontatlan. Berzsenyi ezt írja egy helyütt: „*Ha egy horáci ódát tibulli mértékre, vagy egy tibulli elegiát horáci mértékre vennénk, nemde neveltséges korcs lenne az?*” A jegyzetben ezt olvashatjuk: „*Horatius ódái klasszikus görög mértékben készültek, Tibullus (Kr. e. 50—19) római költő elégiái azonban meglehetősen szabálytalanok.*” (110.) Ami azt illeti: egyrészt Tibullus elégiái is „klasszikus görög mértékben készültek” (disztichonban), másrészt egyáltalán nem voltak szabálytalanok. Berzsenyi itt — Horatius *Ars poeticájával* egyetértésben — arról beszél, hogy a különböző hangnemeknek és témáknak szerinte megvan a maguk versmértéke.

Az ilyesminél persze összehasonlíthatatlanul érdekesebb a Berzsenyi és Horatius költészete közötti mélyebb összefüggések tárgyalása. Ebben az összefüggésben is nagyon hasznos Onder Csaba kiadása, amely különösen a Berzsenyi kötetkompozíciójának aprólékos és gondolatgazdag elemzésével emelkedik ki a szakirodalomból.⁸⁶ A költő verseinek *Második Könyvéről* Onder a következőket írja: „*a líra szubjektum Amathus külvilágtól elzárt világa, az egyéni lét bemutatása után Arcadia másik, nyilvános oldalát, a közösségi létet mutatja.*” (Kiem. az eredetiben — K. I.) Ez azonban így talán túl szögletes, bár később Onder finomítja a megállapítást,

---

Vagy keres — akkor a pénzt fösvényen féli felélni —, vagy mint már ki kihült, mindent kelleetlenül intéz: csak biztatja magát, ernyed, holnapra halasztó, fáj vagy vág minden szava, prófétája a múltnak, ifju korának! a mának meg bírója s ügyésze.”

⁸⁴ BERZSENYI D—KÖLCSEY (2002).

⁸⁵ „*Cum Zephyris et hirundine prima*” (A különbség annyi, hogy Horatius nem fülemülét, hanem fecskét emleget.) Furcsa, hogy a reminiscencia nem tűnt fel a kiadóknak, holott Berzsenyi egyik levelében (Kazinczyhoz, 1810. febr. 25.) szó szerint, latinul is idézi Horatius fenti szavait, amelyeket az ottani jegyzetben Orosz helyesen fel is old (*epist.* I 7, 13), és le is fordít (i. m. 581.).

⁸⁶ BERZSENYI (1998).

hiszen a *Második Könyv* a gazdagon árnyalt egyéni lét közösségi oldalát mutatja be, nem pedig két különböző létet.⁸⁷

Onder kulcsszavai a *romló* és a *virágzó* közösség, illetve ezek *szembeállítás*a. A „romló közösség világát alkotó versek csoportját”-t *A' Tudományoktól A' Magyarokhoz* c. („*Romlásnak indult*” kezdetű) versig terjedő darabokban véli megtalálni (28.). Kérdés azonban, hogy *A' Tudományok*, a *Görög Demeterhez* és az *Orczy' árnyékához* mennyire alkalmas erre. Hiszen az elsőben épp az fejeződik ki, hogy „van remény”, sőt a vers zárata kimodottan bizakodó — „*S akkor majd ismét Khrónos' boldogabb Századja hozzánk visszatér az égből*” —, és a második vers hangja is a bizakodásé — „*Már ma nem félek*” —, valamint a harmadik is „előtörést” emleget, még ha felmerül is, hogy esetleg az ilyesmi csak „csalátás”. Talán csakugyan nem a saturnusi aranykor rajzolódik ki ezekből a versekből, de a romló közösség emlegetése mindeképp túlzásnak, a későbbiek előrevetítésének látszik.

Annál nagyobb erővel szól *A' Magyarokhoz* felütése: „*Romlásnak indult!*”! Valami — a pesszimista zárlat szerint: végleg — elromlott. A következő vers, *A' Megelégedés* azonban mintha mégis a kiút esélyével kecsegtetne, hiszen *A' Magyarokhoz* éppen az elkényelmesedett, meg nem elégedő életmódban mutatta fel — sallustiusi, végső soron poseidóniosi és polybiosi alapon⁸⁸ — a romlás egyik fő okát.

Ezt a reményt mintha a nagy tanítók, a példamutató férfiak tartanák életben, például mindjárt a következő versben megidézett *Felsőbüki Nagy Pál*. Az ő példája azonban nem garantálja a közösség sikerét: a vers neki magának ígér személyes üdvözülést, ill. a kevesek elismerését: „*A' derék nem fél az idők mohától; A' koporsóból kitör és eget kér, Érdemét a' jók, nemesek 's jövőendő Századok áldják.*” Az *Ulmai ütközet*, amely ez után következik, továbbra sem ígéri meg a sikert, hanem miután kifejezésre juttatja, hogy nagy baj van, arra buzdít, hogy a nemzet próbáljon meg ezen felülkerekedni: „*Merj!*”

A *Horatiushoz* c. vers ismét a személyes — költői — üdvözülés útját villantja fel, anélkül azonban, hogy hermetikus elzárkózásra buzdítana. Igaz, Berzsenyi arra kéri Horatiust, hogy rejtse „*Tiburja csendes ligetébe*”, ez azonban csak az alkotáshoz szüksége körülményekre vonatkozik, nem jelenti a közösségi feladatok elutasítását.⁸⁹ Hiszen mi mást

---

⁸⁷ Hogy e kettő milyen elválaszthatatlan egymástól Berzsenyi poétikájában, l. pl. BÉCSY (2001), 43, 46.

⁸⁸ L.: HEGYI W. (2003), 58. és 155 skk.

⁸⁹ „*A világtól Tiburjába visszahúzódó költő a maradandó értéket nem a közösségi (történelmi) érvényű cselekvésben (szerepvállalásban) látja, hanem Horatius példáját követve a költészet*

idézhette fel a költőelőd „*magas éneke*” és „*tüzes ömledésének aetheri szárnya*”, mint a római ódákat, illetve a többi hasonló, közösségi versét? Mindenesetre aligha a satírákat, episztolákat, vagy az Arany által *Barinéhez* címmel fordított vershez hasonló enyelgéseket. Ilyen értelemben tehát nincs szó arról — különösen nem ezen a helyen —, hogy „*a horatiusi típusú, visszahúzódó, a közösség szempontjából passzív költői magatartás*”⁹⁰ fejeződné ki a versben.

A következő, *Az élet' dele* címet viselő vers, bizonyos szerénységgel, nem jósol horatiusi életet költőjének, aki jövője „*komor képét előre rettegi sötét ködében*”. A *Kishez* írt versnek ismét alapmotívuma, hogy „*az igaz virtus*” jutalma önmagában van, hiszen „*bérét e' föld meg nem adja*”: A *Bucsuzás Kemenes-aljától* mintha ennek a költő saját életén való szemléltetése volna. Mi marad tehát? A munka, az alkotás.⁹¹ Ezek olyan gyümölcsöket hozhatnak, mint a soron következő *Keszthelyben* megénekelte magyar Helikon, illetve Téli Takács József „széppel jót összekötő” nemes költészete. Ezekkel a versekkel kezdődik a *Második Könyvben* az a felfelé tartó szakasz, amely *A' felkölt Nemességhez* c. két verssel, ill. a köztük álló, *Hg. Eszterházy Miklóshoz*, valamint *A' Magyarokhoz* címűekkel éri el a zenitjét — mintha mégis úrrá lehetne lenni a romlás negatív tendenciáin: „*Él még [azaz: mégis — K. I.] nemzetem istene!*”

A *Második Könyv* vége felé, a *Wesselényi hamvaihoz*, a *Gr. Festetics Lászóhoz*, és a *Gróf Teleky Lászlóhoz* írt ódák bár annyiban kötődnek az előző négy vershez, hogy a múlt hősi erényeit a jelen személyiségeiben vélik megtalálhatónak (Wesselényi), vagy újjáéleszthetőnek (Festetics — „*Dicső előkép várja figyelmedet*” —, ill. Teleky — „*Él még benned ama' régi Szilágyi vér*”), hangvétellükben már higgadtabbak, kevésbé látomásosak. A *Báró Prónay Sándorhoz* írt óda ezek közül a kiválóságok közül már visszavezet a költőhöz

---

(*Múzsza*) szeretetében, a bölcs meglepedésben és középszerben.” (29.) De hát a költészet is cselekvés! L. BÉCSY (2001), 43sk: „*hogyan is feledhette volna n e m e s i - b i r t o k o s i kötelességét a nemzet szellemiségének az a n e m e s főpapja, ki szent hivatala egész nagy körét ismerte és bétölteni kívánta? [...] Nem lehetett tehát nemes és/vagy költő.*” (Kiem. az eredetiben — K. I.)

⁹⁰ BERZSENYI (1998), 29.

⁹¹ „*A közösségi-hazafias ódákat egybegyűjtő Második Könyvben a tematikailag más tárgyú versek besorolásának okát a közösségi költőszerep ábrázolásának szándékában találjuk, mivel az alkotó-tanítóknak helye van a virágzó közösségben.*” (29.) A kérdés alapos elemzését l. BÉCSY (2001), 43 skk.

magához — „*Miolta tóled pályabért nyert, Ó haza bölcs fia! szűz Camenám*” —, hogy a *Barátimhoz* c. versben a látomás már végképp átadja helyét a „*Nem szeret semmit, de nem is gyűlölhét*” rezignációjának, amelyben már csak „*a romló közösségért mondott*”⁹² (31.) imának (*Fohászkodás*) van helye.

Ugyancsak az utóbbi idők Berzsenyi-kutatásának egyik szép dokumentuma Bécsy Ágnes monográfiája. A költő debütálásról, ha úgy tetszik, „a lírai költők karába való iktatásról”, és tágabb értelemben a költő szerepéről szól *A „sínlődő aloé”* c. alfejezet — egyik fő témája Berzsenyi saját magáról mint költőről alkotott képe, ill. Kazinczyhoz való viszonya. Ez utóbbit részletesen *Az „igen szent innep”* c. következő fejezet tárgyalja. A „*magát minden tehetségével a szellem és a nemzet szolgálatára felajánló költő válaszlevelével* [a Kazinczyhoz írt elsővel — K. I.] »egy igen szent innepet« formáz abból, az irodalomtörténeti eseményből, hogy a névtelen gazdálkodó nemes belép a literatúra nyilvánosságába” — írja Bécsy Ágnes.⁹³ Hogy Berzsenyi mindig milyen távlatokban gondolkodott, arra jó példa a Kazinczynak írt következő, Bécsy által is idézett levél egyik részlete: „*Az Isten szállaná meg hazánk atyjait, hogy a nagy heroizmust egy kevésbé modalizálnák. [...] Igaz, hogy alkotmányunk talptámasza a nemesség, de már most a nemesnek ereje nem a kezében, hanem a zsebjében vagon. Az ilyen úrkatonák a garasok helyett aranyokat költenek el, az pedig directe mind a hazáé.*” Azaz — írja Bécsy — „*A nemesi virtusnak két reális megnyilatkozási terep marad: a felvilágosult ész, a nemzeti szellem útja, és a gazdagságot teremtő gazdálkodás a osztályrészül jutott birtokon: mely »directe« a haza közös szellemiségének és a haza közös földjének egy darabja.*” (45.) Berzsenyi lírája, majdani episztolái és esztétikai működése tehát egy tőről fakadnak még az ezektől látszólag távol álló mezőgazdasági gyakorlatával és elméletével is, ami egyébként élesen megkülönbözteti a hobbikertész Horatiustól, aki „*ha göröngyöket vagy köveket rugdos odébb, csak nevetnek a szomszédok*” (*epist.* I 14, 39).⁹⁴

Amikor Berzsenyit mint esztétikai gondolkodót kívánja — sikerrel — rehabilitálni, metaforikus esztétikai terminológiájáról, „*magukért beszélő szószüleményei*”-ről szólva

---

⁹² A verset csak a kompozícióban elfoglalt helye alapján értelmezhetjük közösségi imaként, előzményeitől elszakítva pusztán személyes jellegű, és nincs ilyen társadalmi vonatkozása.

⁹³ BÉCSY (2001), 42.

⁹⁴ „*Így az ősi harci erények realitásának túntén megnövekedett jelentőségű birtokosi kötelesség, gazdálkodói felelősség Berzsenyi számára méginkább virtus és bölcsesség dolga kellett hogy legyen*” (i. m. 46.).

Bécsy Ágnes ezt mondja: „*a részeket nem egymásnak alárendelve, mégis egymást valamelyikük dominanciájával dinamizáló »összeegyezés« viszonya miatt is ne lehetne — tudományosan szólva — »szerelmes ölelkezet«?*”⁹⁵ De Berzsenyi itt nem tudományosan, hanem költői láttatással szól. Alighanem kezdettől fogva egyik legfőbb vonása ez az expresszív látomásosság. (Erről később még lesz szó.) Mint Hegyi W. György felhívta rá a figyelmet, szerelmi és közéleti költészete ugyanazokkal a fogalmakkal írható le, ha az érzelmes darabokkal kapcsolatban emlegetett elmúlás és melankólia helyett *pusztulást (romlást)*, álmodás és emlékezés helyett *látomást* mondunk.⁹⁶ Ez művészetének olyan fontos karakterjegye, hogy nemcsak a versekben és értekező művekben érhető tetten, a szavak és kifejezések szintjén, hanem akár példaképeihez való viszonyában is, amint Szerb Antal írja: „*Matthison, Berzsenyi és kortársaik kiolvastak a nagy mintaképből mindent, ami önmagukban megvolt; olyat is, ami a mesterben sohasem volt*”⁹⁷

„*Lá t t a m ! lá t t a Chloét andalodó szemem*”; „*A szilaj vágyások gigászi harcait, E bujdosó csillag ezer orkánjait Bévont szemünk n e m l á t j a*”; „*L á t o m hazámnak fegyveres őreit Réműlt futásban; látom az éktelen Vert had zavarját tébolyogva*”; „*L á t o m hangyabolyi mívédet, ó világ*” — sokáig lehetne folytatni a sort. Azt hiszem, a tévedés kockázata nélkül kijelenthető, hogy Berzsenyi leggyakoribb igéje a „lát”: ez, illetve továbbképzett alakjai több mint *kilencvenszer* szerepelnek (a „néz” hasonló számadata is *hatvan*)⁹⁸ a kritikai kiadás szerint mindössze *százharminkilenc* verset számláló életművében. Ráadásul gyakran közvetlenül prezentálja a látványt — az ige *huszonkilencszer* első személyben áll —, ilyen értelemben tehát csakugyan hiányzik belőle a már Kölcsey által hiányolt reflexió(amelynek az expresszió mellett már nem jut hely).

---

⁹⁵ I. m. 221.

⁹⁶ HEGYI W. (2003). 159 sk.

⁹⁷ SZERB (31981), 279. A Horatius verseiből élénk rajzolódó élet és életeszmény egyébként is nagyban különbözik a Berzsenyitől. Ennek felismerését bizonyára az nehezíti meg, hogy a hagyomány természete folytán Horatiust ma már Berzsenyi szemüvegén keresztül is nézzük. Holott ami a magyar költő verseiben a *nosztalgia elvont tárgya*, jelmez és kulissza, az nagy elődjének még *közvetlen realitás*: fején gyakran villogott balzsamomos kenet, s ami jelen volt, forró szívvel ölelte. Valmilyen életről, ill. az ilyen élet utáni vágyról írni — ez kettő.

⁹⁸ Ellenpélda: Kölcsey *száznegyvenkilenc* versében — KÖLCSEY (1990) szerint — ez a szám *ötvenegy (tizenháromszor első személyben)*, ill. *harmincnolc*.

Lukácsy Sándorral esetleg lehet azt mondani, hogy *A felkölt nemeséghez* „nem éppen szerencsésen kezdődik”⁹⁹ — vö. Virág Benedek karikatúrájával: „*Minthogy hát mikoron*”; *Történet*, 31. sor —, de a „*Mint majd midőn*”-ben azt a lefojtva izzó, fortyogó lávát felfedezhetjük, amely rögtön a következő nagyszerű szóval, fényes csóvát húzva maga után robban elő: „*lángszárnyakon eljövend a nagy birónak Cherubim angyala, És kürtje harsány hangja a mély Sírba leszáll hidegült porunkhoz*”. Ez a versszak olyan jó példa Berzsenyi reflexiótlanul ömlő „exaltáció”-jára, mintha csak illusztrációja lenne a Mailáth-ódában kifejtett, ott már meghaladottnak mondott önképnek: „*Mailáth! poétád éneke leng feléd, Nem mint a rohanó Vág, mikor árjait A Karpatok közt zúgva szórja, Tört jeget és köveket sodorván*”. És csakugyan, a *Gróf Mailáth János*hoz első három versszaka semmi más mint önreflexió, amely azonban mint az idézetből — és a folytatásból is¹⁰⁰ — látszik, nincs híján a láttató erőnek. Ebben a versben ugyanúgy szelídül meg a látomás, és fonódik össze a gondolati tartalommal, mint a *Poétai harmonistikában*.

Borzsák István ΕΕ ΙΔΗΣ ΚΑΘΟΡΩΝ c. tanulmánya nem véletlenül került a *Berzsenyiana* cím alá.¹⁰¹ A motívumtörténeti elemzés *A Temető* c. verssel ér véget, és alighanem arra a mozzanatra tapint rá, amely Berzsenyi egész — költői, elméletírói és nem utolsó sorban „közszorgalmi” — életművének egyik kulcsa lehet. A „κατάσκοπος”, a Horatiustól igencsak eltérő módon, felülről történő — vagy akárhányszor csak egyszerűen: magányos — szemlélődés (a szintén magányos elvonulás mellett) Berzsenyi egyik alaphelyzete. Verseiben lényegesen többször „lát”, mint „néz”, és ilyenkor, a magas perspektíva következtében bizonyos összefüggések elhomályosulhatnak. Másképp hogyan lenne beilleszthető a saját feleségének szerepéről bizonyos „*famíliai nyavalyája*” folytán napkeleties *barbariesszel* gondolkodó Berzsenyi nézetei közé a *Dukai Takács Judith*hoz írt episztola szüfraszettekét megszegényítő feminista himnusza:

„Hogy a szelíden érző szép nemzet
Letiltva minden főbb pályáiról,

---

⁹⁹ LUKÁCSY (1998) 36.

¹⁰⁰ „*Csak mint az alkony enyhületén kalász- Párnáján pihenő lányka szelíd dala Idvezli a várt est nyugalmát S a hegyek ormai közt mosolygó Holdat, midőn már csend fedi a mezőt S a pásztorkalibák gőze a völgybe szállt. Mailáth! poétád napja hűnyik, S nem dagadoz dala árja többé.*”

¹⁰¹ BORZSÁK (2002).

*Guzsalyra, tőre kárhóztatni szokta
A férfitörvény, vajjon jól van-e?
Igen: ha az csak úgy tekintetik,
Mint ösztöninknek szenvedő edénye
S nyers kényeinknek játszó eszköze.*

*De hát csak erre vagynak-é teremtve
Azok, kik embert szülnek és nevelnek;
Kik életünknek gyöngé bimbait
Dajkálva őrzik forró keblökön,
S véröknek édes nedviből itatják;
Kik szebb korunknak ékes napjain
Rózsás kötéllel kapcsolnak magokhoz
S lelkünket égi érzésben feresztik;
Kik ősz korunkban reszkető fejünket
Ismét ölkébe vészik s dajka-karral
Vezetnek éltünk véghatárhoz,
S ölelve tésznek a halál ölébe,
Míg ott is újra vélünk egyesülnék?*

*Oh, nagy s dicső cél van nekik feladva,
S rendeltetésök szebb, mint a miénk!
De mint mehetnek nagy pályájokon
Bevont szemekkel s békós lábakon?
S kívánhatunk-e tőlök oly csudát,
Hogy céljainknak megfeleljenek,
És lelkeinkkel öszvezenjenek,
Ha őket a vak gyermekségbe zárjuk?"*

Vagy pl. ha nem tudnánk képzelni, milyen volt a valóságban az a város, amelyre Berzsenyi „*Budának roppant bércefokáról*” letekintett, forduljunk Jókaihoz. Amikor az *Egy magyar nábobban* Eszékiné és Flóra arról beszélnek, hogy Magyarországon majd városban fognak lakni, Szentirmay Rudolf így válaszol: „*Annál szebb. Debrecen vagy Szeged, vagy akár Hódmezővásárhely a legritkább élvezetekkel fognak kínálkozni. Teszem föl, Debrecenben van egy nagy híd a város közepén, mely az egész utcán végigmegy, s mely azért európai ritkaság, mert a szárazföldre van építve; ezen érdekes lesz járni.*” De a hölgyek

pontosítanak: ők Pesten fognak ám lakni! „*Ah, azt el is feledtem, hogy Magyarországon van. Úgy hiszem, ott maguk nagysádtok is el fogják feledni, hogy Magyarországon vannak. Hisz az nem magyar város, hanem egy nagy német-zsidó kolónia, ahol csak a kőrösi, kecskeméti udvarban lehet hetivásárok alatt magyar szót hallani.*” A nők elismerik, hogy így van, de legalább velük eggyel többen lesznek a magyarok, és „*minthogy Pestnek úgysis kevés díszes épülete van, építettünk nagyobb szerű palotát a város kitűnőbb helyén*”.¹⁰² Ezzel szemben mit ír Vitkovics Mihályhoz c. versében Berzsenyi, milyennek látja ő ezt a „kolóniát”:

*„Midőn Budának roppant bércfokáról
Szédülve Pestnek tornyait tekintem
S a száz hajókat rengető Dunát,
A nagy Dunának tündér kertjeit
És a habokkal küzdő szép hidat,
Melyen zsibongva egy világ tolong;
Midőn körültem minden él s örül,
S újabb meg újabb érzelemre gyújt:
Itt a tanult kéz nagy remekjei,
Ott a dicső ész alkotásai
Az élet édes bájait mutatják,
S mindazt előttem testesülve látom,
Amit magamban csak képzelhetek:
Kívánhat-é még többeket szemem?”*

Berzsenyi látomásaiban a széles fesztávért cserébe talán veszítünk mélységben, ez azonban bőségesen megtétézve kapjuk vissza máshol: a költő által megalkotott lírai énben, illetve — „kettőjük” jóvoltából — a magunkéban.

---

¹⁰² JÓKAI Mór, *Egy magyar nábob*, Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1956, Jókai Mór Válogatott Művei.129 sk.

V. HORATIUS ÉS CATULLUS

Horatius levelei első könyvének első darabja ezekkel a sorokkal ér véget: „*Ad summam: sapiens uno minor est Iove, dives, liber, honoratus, pulcher, rex denique regum, praecipue sanus, nisi cum pituita molesta est*” — „Egyszóval a bölcs egyedül Jupiternél kisebb: gazdag, szabad, megbecsült, szép, végső soron a királyok királya, és különösképp egészséges is — már amikor nem bajlódik náthával.” Ez jelentősen közelebb vihet minket Catullus sokat vitatott 51, carmenjének értelmezéséhez. A *molesta* értelme Horatiusnál szemlátomást valami olyan jelzőhöz áll közel, ami egyfajta kellemetlen korlátozottságot, „bajlódást” — a sportriporter „makacs sérüléssel bajlódik” értelmében — jelent, vagyis a makacs ragaszkodás az etimológizáló „terhes”-hez jelen esetben nem vezet sehova.

A catullusi *molestum otium* tehát valami olyasmi, mint a nátha: mintha csak valami kellemetlen betegség lenne, amely kényelmetlen testi tüneteket okoz.¹⁰³ Ahogy Borzsák István Publilius Syrusra utalva megfogalmazza: „Egészséges ember számára terhes az *otium*, mint a betegség”.¹⁰⁴ Arra a játékos körkérdésre ugyanis, hogy mi is a *molestum otium*, Publilius Syrus azt válaszolta: *podagrici pedes*.¹⁰⁵ C. a *betegség* kontextusában még egy helyen említi az *otiumot*: „*me recuravi otio et urtica*” (c. 44, 15. sor), azaz hogy a csalán mellett *pihenéssel* kúrálta magát. Az Oxford Latin Dictionary a *III* szám alatt említi az *otium* ilyen jelentését („*relaxation from pain, from toil, etc., ease, rest*”),¹⁰⁶ C. *otiumát* azonban — helytelenül — a következő, *V* a jelentéskörbe sorolja: „*the state of doing nothing, inactivity, idleness; also leasureliness*”. Nem tagadva tehát az *otium* széles jelentésmezőjét megállapítható, hogy a *molestum* (mint a betegség jelzője) mellett — ezen a helyen — *pihenés* értelemben (mint a betegség egyik ellenszere) szerepel, érdekes módon: mint a *betegség kiváltója*. Az *otiumnak* ez az éppenséggel *nem* gyógyító hatást tulajdonító sor tehát ezt jelenti: „A pihenés az, amibe belebetegedtél,

---

¹⁰³ A catullusi verset nagyon érdekesen értelmező Ernst Kalinka fordítás — német szövegben —: *ennuyant*. (KALINKA [1909], 160.)

¹⁰⁴ BORZSÁK (1955), 234.

¹⁰⁴ Catullus. (Hrsg. W. KROLL, ³1959 Stuttgart, 92.

¹⁰⁵ Macrob. *Sat.* II 7, 6.

¹⁰⁶ A szótár ehhez a jelentéshez a következő helyeket idézi: „*nullum a labore me reclinat otium*” (Hor. *epod.* 17,24), *animum relaxes, otium des corpori* (Phaedr. III. *prol.* 13), ill. Stat. *Theb.* 12,6. A rendkedvéért: ANDRÉ (1966) a kérdéses helyhez nem hasznosítható.

Az *otium* értelmezésében egyébként Horatius ismét segíthet nyújthat. A *carm. 1. 16.* háromszoros ismétlése szemlátomást Catullust idézi: „*Otium divos rogat in patenti prensus Aegaeo, [...] otium bello furiosa Thrace, otium Medi pharetra decori*”. Fontos a Catulluséhoz hasonló, kiemelt, sorkezdő hangsúly: „*otium az, amit a hajós, a thrák, a méd kér*”.¹⁰⁷ A *carm. 51.* nemcsak ilyen anaforával végződik, a stíluseszköz az első strófában is megfigyelhető: „*Ille mi par esse deo videtur, ille — si fas est — superare divos*”. Emfatikus, sor- sőt verskezdő helyzete, illetve az ismétlés nyilvánvalóvá teszi, hogy nem egyszerű utalószó, nem olyasmi, ami akár ki is hagyható a fordításból.¹⁰⁸ L. pl. Gulyás Józsefét: „*Istenné válhat a szememben s ha illik, többé, hidd így el, ki néz s tevéled ülve szemben reádfigyel*”. Hangsúlyos, kijelölő értelemben áll tehát: „*Az látszik nekem az istenek párjának, az látszik úgy, hogy őket felül is múlja, aki...*” (Sapphó versében — frg. 31 — a κηφος-nak nincs ilyen nyomatékos szerepe.) Az *ille* különben nem a rögtön utána következő *mi*-vel áll ellentétben, hanem a 6. sor *mihi*-jével.¹⁰⁹

Visszatérve immár az *otium*ra, háromszorosan is sorkezdő, kiemelt helyzetét látva nem érhetjük be a „*renyhéséged tönkregyötör*”-féle fordításokkal, mert egyrészt máshol van a

¹⁰⁷ Villeneuve fordításában — HORACE (⁶1959), 78. —: „*Le repos, il le demande aux dieux, l'homme surpris au large sur la mer Égée*”, nem pedig: „*L'homme surpris au large sur la mer Égée, il demande le repos aux dieux*”.

¹⁰⁸ Felvethető, hogy a *c. 61. 206.* sorában az *ille* ugyanilyen sorkezdő helyzetben van, szerepe mégis csupán utalószói: „*Ille pulveris Africi siderumque micantium subducatur numerum prius qui vestri numerare volt multa milia ludi*”. Az *51. c.*-ben azonban az ismétlés különösen emfatikussá teszi a szót, amely helyett a 2. sorban akár a semleges tartalmú *atque* is állhatna (sorkezdő *atque* Catullusnál: *c. 23, 21; 65, 23; 66, 33; 96, 4; 101, 10; 109, 4*). Jó ellenpélda — a kijelölő, pregnáns érteleme hiányára — Senecánál a *Herc. Oet. 104*skk: „*Par ille est superis, cui pariter dies et fortuna fuit; mortis habet vices lnte cum trahitur vita gementibus.*”, vagyis „*Az istenekhez hasonlatos, akinek ...*”

¹⁰⁹ Azaz nem arról van szó, hogy a névmás „magára a költőre is vonatkozik. A két névmás egymás mellé állítása tehát nem ellentétet, hanem egybetartozást fejez ki” — CATULLUS (1971), 82. Ugyanez a nézet már Fordyce-nál: „*Catullus is not contrasting himself with someone more fortunate but finding expression for his own rapture.*” (FORDYCE[1961], 218.) Ezzel szemben helyesen: „a sapphói *makarismos* irigylésre méltó személyével (Ady: »Boldog legény, istenek párja...«) szemben *misernek*, szegénynek, szerencsétlennek mondja magát, mint majd még annyiszor” — BORZSÁK (1955), 185

hangsúly: „a renyhesség gyötör tönkre”, másrészt — amint láttuk — , nem is gyötör, csak épp bajlódik vele az ember, mint a köszvénnel vagy a taknyossággal (a *pituita* tulajdonképpen ezt jelenti). Vagyis: „*Az a te bajod, Catullus, hogy nagyon ráérsz*” — szólítja meg a 7. sorban megszólított Lesbia az ájulásából¹¹⁰ magához térő költőt.¹¹¹ Amennyiben ugyanis elfogadjuk az „*otium tibi molestum est*” fenti értelmezését, csak ő lehet a megszólító, a gunyoros mondatnak, C. szájába adva, nem volna semmi értelme. (A megszólítás kétszer ismétlődő gesztusa és az utolsó versszaknak az elsőéhez hasonló sorkezdő szóismétlése feleslegessé tesz minden vitát arról, hogy a negyedik strófa vajon eredetileg is a vershez tartozik-e.)

A *otium* Horatiustól megidézett ismétlése CATullusnál a következőképpen hangzik: *otio exsultas nimioque gestis*. Ennek értelmezéséhez elengedhetetlen egy Cicero-hely: „*Illum, quem libidinibus inflammatum et furem videmus, omnia rabide adpetentem cum inexplebili cupiditate, quoque affluentius voluptates undique hauriat, eo gravius ardentiusque sitientem, nonne recte miserrimum dixeris? Quid? Elatus ille levitate inanique laetitia exsultans et temere gestiens nonne tanto miserior quanto sibi videtur beatior?*”¹¹² *Gestio, exsulto*: az üres elragadtatottság igéi.¹¹³ Olyan állapotokra vonatkoznak tehát, amikor az ember vagy örömeiben, vagy szertelen vágyai miatt egyszerűen — nem bír magával: „az a te bajod, Catullus, hogy nagyon ráérsz; épp ezért nem bírsz magaddal”.

---

¹¹⁰ Ezt jelenti az egész 3. versszak. Az „*eripit sensus mihi*” azonban még nem ide tartozik; a helyet különben nem magyarázza sem Kroll, sem Fordyce, sem Adamik: minden további megjegyzés nélkül keresztutalást tesznek a c. 66, 25-re. Pedig érdemes világossá tenni, hogy — elfogadva Kroll *quod*-értelmezését — *nem* az érzékszerveknek a köv. versszakban kifejtett összeomlását anticipálja, hanem azt fejezi ki, mi történik C.-szal, látva, hogy más férfi milyen nyugodt Lesbia társaságában. Ezt egyszerűen képtelen felfogni: az *értelme* (l. pl. Forcellini, ill. Lewis—Short s.v. *sensus*) felmondja a szolgálatot.

¹¹¹ Kalinka felvetése: i. m., 162. Kroll elutasítja (i. m., 93.): „*C. von seinem Genius (Birt) oder von Lesbia (Kalinka) anreden zu lassen, geht nicht an: welcher antike Leser sollte auf eine so künstliche Auslegung verfallen?*” De az antik olvasók bizonyára megbirkóztak pl. Hor. c. I 27-tel is, amelynek olvastán a Nisbet—Hubbard kommentár szerint „*we seem to be looking at a one-man act or overhearing a telephone conversation*” (NISBET—HUBBARD[1970], 310).

¹¹² *Tusc. disp.* V 6, 16.

¹¹³ Donatus (Plaut. *eun.* 555.) szerint „*hoc [ti. a gestio ige] autem constat a pecudibus ad homines translatum*”.

Az *otium* harmadik és egyben utolsó előfordulása — „*otium reges prius et beatas perdidit urbes*” — még a Horatius-kutatót is zavarba hozta. A mondat értelme egyébként világos, a kérdés inkább az: hogy jön ez ide? E. Fraenkellel szólva: „a modern olvasó meglepetve kérdi, pontosan mit akar jelenteni, és egyáltalán hogy jön ide egy efféle gondolat.”¹¹⁴ Szerinte mindenesetre „the topic itself had been formulated so often that we may safely assume that by then it had come to form part of the conglomerate of ideas which, with frequent changes of its elements, keeps floating in the intellectual atmosphere of any educated society. So Catullus could become acquainted with it without having to consult any book of a philosopher or historian.”¹¹⁵ Ő Catullus szavait látja a versszakban, amelyre így csakugyan illenek a köv. kifejezések: „apparent incoherence”,¹¹⁶ „an abrupt moralizing soliloquy”¹¹⁷ Csakhogy az előző két sorban — mintha ő maga sem lenne tudatában a belőle áradó varázsnak — Lesbia élesztgeti rajongóját értetlenkedve, az utolsó kettőben pedig a korabeli Róma magasabb köreiből (akár *in urbe*, akár *in hortis*, akár *in Baiarum illa celebritate*)¹¹⁸ eltanult közbölcselmet szajkózza, mintha csak azt mondaná: „Stux úr, maga túl dekadens!”¹¹⁹

***

Odi profanum volgus et arceo – így kezdi a római ódákat Horatius. A III. könyv tehát ugyanazzal a szóval indul, amelyik az I. könyv utolsó ódájának volt az első igéje: *Persicos odi*. Vannak szavak, amelyek önmagukban képesek egy költő vagy akár egész korszakok

---

¹¹⁴ FRAENKEL (1957), 212.: „the modern reader may well wonder what exactly is meant here and how such a thought fits in.”

¹¹⁵ I. m., 213.

¹¹⁶ E. GREENE (1999), 2.

¹¹⁷ FREDRICKSMEYER (1965), 154.

¹¹⁸ Cicero egy Catullusszal kapcsolatban sokat emlegetett Clodiáról: *Cael.* 49.

¹¹⁹ Több példa is van rá (Plautusnál pl. feltűnően sok), hogy éles ellentétben áll egy fogalom komolysága és az azt használó személy karaktere. A kérdés hez l. SEGAL (1970), 15skk., ill. HEGYI W. (2003), 121 skk. Greene más irányba megy, és túl messzire: „*The speaker may implicitly be expressing the hope here that an adherence to traditional Roman ideas will enable him to get over his irrational passion. But if otium has no place in the world of empire, then neither does the lover or the poet.*” (13sk.) Látva a negyedik versszak római színezetét, valószínűleg nincs igaza Lodovica Radifnak, amikor feltételezi, hogy esetleg Sapphó is hasonló utalással fejezte a saját versét. (L. RADIF [1999], 402.)

aurájából felidézni valami jellemzőt — ilyen például a „bús”, amely a felvilágosodás- és reformkor magyar költészetére, illetve a *Nyugat* első nemzedékének lírájára nyomta rá a bélyegét. Az *odi* — bár éppen Horatiusnál sem ritka — a római költők közül leginkább Catullushoz kötődik, és ahogy a különböző magyar költők verseiben más a „bús” szó jelentése, úgy különbözik az *odi* használata is a két római költő nyelvében.

Van Babits donnája, aki „*barna balkonon mereng a bíbor alkonyon*”. Van Kosztolányinál a bús pesti nép, „*mely a Külső-Józsefvárosba tépett ruhákba jár vasárnap délután, és ámolyogva, szédelegve hallja, hogy döng a tükrös kávéházak alja, s a mozi-reklámokra néz tunyán*”. Tóth Árpád azt írja: „*nagy, sárga szirmát elhullatta már A lenge gázláng, az éj bús virága*.” Mindezek nyilván más értelemben „búsak”, mint Arany János „*hazafelé ballagó*” Toldija. Az előbbieket bánatosak, az utóbbi azonban inkább bösz — Arany saját szavaival egyenesen „*fű veszett dühében*” —, akárcsak Berzsenyinél a világ forró (forrongó) tengere, vagy Kölcseynél a bús vihar, amelynek keltén: „*duzzad a hab, Vízközépen csolnakom; Isten hozzád, messze kék part! Isten hozzád, hű lakom!*”

Horatius ódáiban hét helyen fordul elő az *odi*,¹²⁰ és a catullusi szóhasználattal ellentétben ezek közül sehol sincs kényszerítően „gyűlöl” értelme, sőt általában inkább egyszerű elutasítást, fanyalgást fejez ki.¹²¹ Az *odi*-nak ez az alacsonyabb fokú érzelmi töltete

---

¹²⁰ STAEDLER, E. (1962), 102. A helyek a következők:

C. I 8, 28: „*cur [...] o d e r i t campum*”.

I 38, 1: „*Persicos o d i, puer adparatus*”.

II 16, 25: „*laetus in praesens animus quod ultra est oderit curare*”.

III 1, 1: „*o d i profanum volgus et arceo*”.

III 4, 67: „*idem o d e r e viris omne nefas animo moventis*”.

III 19, 22: „*parcentis ego dexteris o d i*” [ugyanolyan jelentéssel, mint az I 38, 1 — bár a fényűzést épp ellenkezőleg ítélve meg].

III 24, 31: „*virtutem incolumem o d i m u s*”.

¹²¹ I 8, 28: Villeneuve az „*oderit tangere*” szókapcsolatot egyszerűen *éviter*-vel adja vissza. I 38,1: Borzsák szerint az *odi* „*itt majdnem a m. a köv. sorban a displicent (vö.: Epist. II 1, 101: quid placet aut odio est): »nem kérek belőle«.*” II 16, 25: ugyancsak Borzsák a „*fuge suspicari*” szerkezetet idézi a II 4, 22-ből, de a párhuzam nem csupán formai, mert pl. Nisbet—Hubbard is a következőképpen fordítja: „*let the mind refuse to worry about*”. III 1, 1: ellentétben pl. Babits értelmezésével (hiszen miért is kellene valami iránt, amit alacsonyabb rendűnek érzünk izzó gyűlöletet táplálni?) Nisbet—Rudd „*I shun*”-nak fordítja. III 4,

összefügghet Horatius „*intellektuális voltá*”-val, amely Kerényi Károly szerint „*nem jelent önála szenvedélytelenséget, csak a szenvedély makacsságának hiányát.*” Kerényi így folytatja: „*Ezt a sajátosságot a legjobban szerelmi költészete érteti meg velünk, és szerelmi költészetét ez az ő hermési sajátsága: különös képessége a lebegésre a catullusi tetőpont és mléység között. Ennek ellentéte a catullusi rabság: áldozatul esés a legmagasabbnak, ugyanakkor a legalacsonyabbnak.*”¹²²

***

*Odi et amo. Quare id faciam, fortasse requiris.
Nescio, sed fieri sentio, et excrucior.*”

Catallusnak ebben a még az előzőnél is többször idézett versében — a *faciam—fieri* szembeállítással — az élménytől megérintett vagy inkább megszállott emberi léleknek ugyanaz a tehetetlensége fejeződik ki, mint amit a Sapphó-átköltésben ismerhettünk meg. Horatius sosem merítkezett meg igazán¹²³ — sem catallusian fuldokolva, sem ovidiusian lubickolva — a szerelemben, mint költőtársa¹²⁴ A gyűlölet és a szeretet (vagy a szerelem)

67: Bár Villeneuve az „*avoir en haine*” szerkezettel fordítja, és Illyés ugyancsak „gyűlötség”-et mond — HORATIUS (1985), 118 — a szó itt az előző sorban szereplő *provehunt* ellentéte, azaz „*odi et amo*”-féle feszültségről itt sincs szó. III 19, 22: lásd az I 38, 1-et! III 24, 31: Nisbet—Rudd szerint „*odimus implies a public rejection ('we spurn') as much as an internal emotion (3. 1. 1n).*”

¹²² KERÉNYI (1940), 15.

¹²³ A csekély számú, de fontos és szép kivételről később.

¹²⁴ Lásd erről a 2. oldalon írtakat, különösen a Szilágyi János György-idézetet: „*sokkal mélyebben él a konfliktus mélyén, semhogy el tudná fogadni a csak magának szóló megoldást. Megtörténhet, hogy egy ilyen alkat számára az, amit kívülről nézve felszínességnek értelmeznénk, éppen az ellenkezője annak: egyfelől a legmélyebb védekezés az elmerülés ellen az önmagában kevésnek érzett saját világába, másfelől — és ez nem kevésbé fontos — keresése az életosztón egészségességével annak a lehetőségnek, ami mégis képessé teszi arra az éppen számára nagyon is kétséges értékű teljesítményre, hogy az életét továbbvigye. Hogy tehát az őt körülvevő világot, és a maga létét is útban az Alvilág felé érezve, a váratlan*”

nem Catullus hol így, hol úgy megfogalmazott válaszai a változó élethelyzetekre, ezek számára nem egyazon skála két végső pontját jelentik, hanem létének őselemei, mint mondjuk a víz és az olaj. Se feloldódni nem tudnak egymásban, se kioltani nem tudják egymást.¹²⁵ Talán ezzel a felismert vonásával játszik el a gyűjtemény tizennegyedik darabjában is, amikor azt üzeni C. Licinius Calvusnak: „*Si te plus oculis meis amarem, iucundissime Calve, munere isto, odissem te odio Vatiniano*”.

És ha ez a kibékíthetetlen kettősség valóban a catullusi létérzékelés alapvető rétegéhez tartozik, érthető, ha azokat a verseit is áthatja, amelyek nem szerelmi fogantatásúak. Egy több mint hatvan éve megjelent tanulmányában Szilágyi János György (Devecseri Gábor fordításában) a *Thetis lakodalmának* zárósorait idézi (c. 64, 397 sk. és 405 skk.):¹²⁶ „*Ámde mióta a föld undok vétkesbe merült le, és az igazságtól menekülnek a kapzsi halandók, [...] és a düh egybekeverte a jót és rosszat, azóta elfordult tőlünk igaz arca nagy isteneinknek. S már a halandót nem méltatják látogatásra, s nappali fénytől nem hagyják érinteni arcuk.*” Ezután Catullus korára, a polgárháborúk korára utalva hozzáteszi: „*Ez Catullus helyzete: a világ még nem szakadt ketté, itt még egyetlen sötét, zavaros gomolygás, de a költőben épp ez idézi fel a tisztább, boldogabb kort, ahogy költői magatartása is az Augustus-kor vatesét: a polgárháborúk Faunus-arca fölött a juppiteri világ arany egének derűje csillan meg. Hogy ez az aranykor hic et nunc megvalósulhat, hogy a két világ ellentétéből valaha harmónia születhet, azt Catullus nem sejtette, az ellentét kibékíthetetlen maradt számára, ahogy a szerelemről is ez volt a végső mondanivalója.*”

Ahogy Kerényi Károly mondja:¹²⁷ „*Megmagyarázni nem lehet, csupán részletezni.*” Illetve: a lét „*lebegés az Orcus felett, amely »minden szépet elnyel«.* A sötét torok hidege ott van az izzás, harapós éjszakája ott a nappali fény mögött.” Alighanem e miatt a létezés mélységeit és magasságait egyszerre felmutató gesztus miatt nevezi Kerényi Catullust *áttetszőnek*, mondván: „*életstílusa nem kíván mitológiai díszet és szimbolikát. Az élet maga lett, a görög isten [Dionüszosz] nélkül, itt mítosz: végső mélységéig szellemien áttetszővé,*

---

pillanat által felszökentett lehetőséget ragadja meg, pajzsul az elmúlás kívül-belül leselkedő, és gyűrűjüket körülötte mind szorosabbra záró árnyai ellen.”

¹²⁵ Talán erre céloz Kerényi Károly, amikor azt mondja: „*Aki azt hiszi, hogy ez az »és« jelentéktelen, ne nyúljon Catullushoz, s ne higgye, hogy valaha megéri Itália isteneit.*”

KERÉNYI (1938) 7.

¹²⁶ SZILÁGYI (1943)

¹²⁷ KERÉNYI: (1938) 7., 11. és 6.

de úgy, hogy az időtlenségbe felemelve is megmaradt az idő anyagából épültek, az eleven anyag minden ellentmondásával.”

V. VITA „HORATI”

Horatius életének legfőbb forrásait a bizonyára Suetoniustól ránk maradt életrajz és saját verseiben elhelyezett utalásai jelentik. Az előbbit érdemes olyan szemmel tanulmányozni, hogy mi az benne, ami a versek Horatiusára vonatkozóan is érdekes (ezért áll a „történeti” Horatiusra utaló címben a név idézőjelben), az utóbbiakat pedig éppen azért tanácsos kritikusan kezelni, mert nyilvánvaló, hogy a költő elsősorban nem pusztán anya- vagy telekkönyvi tényeket kívánt közölni; számos esetben eredményesebbnek ígérkezik a különböző — hol tényként, hol utalásként előadott — adatokat egymással szembesíteni, hogy ennek a „vegyes technikával” megelevenített alaknak a vonásait és kontúrjait világosabban lássuk. (Az alábbiak nem kívánnak a teljes életrajz kritikai vázlatává terebélyesedni, és csak egyes homályosabb vagy a dolgozat szempontjából alulinterpretáltak nevezhető részekre, illetve a kutatás néhány viszonylag újabb fejleményének ismertetésére terjednek ki.)¹²⁸

Q. Horatius Flaccus Venusinus,

A Quintus név egyszer, a *serm.* II 6, 37-ben fordul elő, teljességgel informális közegben, a Flaccus — amely a magyar deákosság hagyományai szerint (szemben a költő saját gyakorlatával) magasabb stílusértékű a Horatiusnál — az *epod.* 15, 12-ben, a *serm.* II 1, 18-ban olvasható. Mindkét helyen szoros összefüggés van a név szó szerinti jelentése („ernyedt, lankadt”) és az adott mondatban kifejtett gondolat között: az epódosban Horatius csorbát szenvedett férfiasságáról van szó, a szatírában pedig Flaccus versei — a költő nevének jelentésétől¹²⁹ ugyancsak nem függetlenül — Caesar feszülten figyelő (azaz cseppet sem „lankadt”) fülével vannak szembeállítva. A mind közül legelőkelőbb Horatius¹³⁰ formával két ízben találkozunk (*c.* IV 6, 44 és *epist.* I 14, 5): az ódában a *carmen saeculare* beérkezett vatesére történik utalás ezzel a névformával, és bizonyos emelkedettség a levélben is

---

¹²⁸ Az életrajzhoz máig nélkülözhetetlen az eredeti helyén több mint hetven éve megjelent ROSTAGNI (1956b), illetve l. még FRAENKEL (1957) 1skk, és NISBET (2007).

¹²⁹ Ennek implikációt a Horatius származása körüli találhatóságban l. pl. WILLIAMS (1995) 94.

¹³⁰ Mivel szülővárosa „közigazgatásilag a »vidéki« *tribus Horatia*-hoz tartozott, költőnknek a rabszolgahelyzetből kiemelkedő apja így viselhette a Horatius nevet.” BORZSÁK (1962), 8.

megfigyelhető: talán a lelkéből tüskéket irtó költő tiszta erkölcsi alapállását szemlélteti a legformálisabb, legelegánsabb névforma használata.

Az *epist.* I 20.végén „*irasci celer*”-nek és „*solibus aptus*”-nak mondja magát: a temperamentum és a kreol bőr ugyancsak déli származásra vall. Ehhez érdekes adalék, hogy maga költő is úgy tartotta, hogy a luciliusi szatíráírásra hajlamosító vérmérsékletét a harcos karakterű lucaniaiktól, illetve apuliaiaktól örökölte:¹³¹

„...*Sequor hunc, Lucanus an Apulus anceps:
nam Venusinus arat finem sub utrumque colonus,
missus ad hoc pulsus, vetus est ut fama, Sabellis,
quo ne per vacuum Romano incurreret hostis,
sive quod Apula gens seu quod Lucania bellum
incuteret violenta.*”

(*serm.* II 1, 34skk.)

A venusiai háttér egyébként olykor olyan mozzanatok is megmagyaráz, amelyeket illetően különben találgatásokra kellene hagyatkoznunk. A városban például jelentős volt a zsidók lélekszáma,¹³² ami megmagyarázza Horatius bizonyos fokú ismereteit a zsidóságról.¹³³ Ezek a szöveghelyek ráadásul mind a szatírák első könyvében szerepelnek — 4, 143; 5, 100 és 9, 69skk. —, ami ugyancsak arra utalhat, hogy az ismertek korai forrásokból táplálkoztak.

---

¹³¹ BORZSÁK (1961), 8.

¹³² A Kr. u. X. századi *Sepher Yosephon*ban „Benwsyah” formában említett Venusia már a kereszténység legkorábbi időszakában („*nei primissimi tempi del Christianismo*”) zsinagógának adott otthont — BENVENUTO (1983b), 101.

¹³³ Mintegy nyolcvan-száz éve az ebben a kérdésben megfogalmazott spekulációk egyik iránya oda vezetett, hogy — például a Suetonius-féle életrajzban fennmaradt egyik Augustus-idézetben szereplő „*purissimus penis*” megszólításnak a körülmetélésre tett utalásként való értelmezésével — egyesek egyenesen a költő zsidó származását feltételezték. A felvetés érvrendszerére mindenesetre jellemző, hogy volt, aki a Flaccus cognoment „sémi vonásra”, a nem lenőtt fülcimpára vezette vissza. L. Williams szórakoztató összefoglalóját: WILLIAMS (1995), 297.

patre ut ipse tradit libertino et exactionum coactore, ut vero creditum est, salsamentario, cum illi quidam in altercatione exprobrasset: 'Quotiens ego vidi patrem tuum brachio se emungentem',

Műveiben Horatius igen meleg színekkel, de kissé határozatlan körvonalakkal rajzolta meg apja portréját. (Sózott halat biztosan nem árult, az életrajznak ez az eleme — a szatíráíráshoz kapcsolódóan — nyilván bióni örökség.)¹³⁴ A helyzetet súlyosbítja, hogy a *vita* fenti passzusában szereplő *coactor* apát Horatius elzárkózott hangvételének és szerény előadásmódjának hatása alatt („*causa fuit pater his*” — *serm.* I. 6, 71skk.) még Borzsák István is hajlandó tényleges helyzeténél alacsonyabbra pozicionálni. Szerinte ugyanis az apa „*coactor* volt, közvetítő eladó és vevő között, aki csekély jutalék (*parva merces*) fejében képviselte az eladót mint az árveréssel együttjáró pénzügyi és technikai műveletek lebonyolítója.¹³⁵” Az érvelés alighanem két ponton is sántít. A csekély jutalékot Horatius említi:

*„nec timuit, sibi ne vitio quis verteret, olim
si praeco parvas aut, ut fuit ipse, coactor
mercedes sequer; neque ego essem questus.”*
(*serm.* I 6, 85skk)

A sorok azonban nem azt jelentik, hogy a fiát „*erején fölül*” tanítató apa „*beérte volna azzal is, ha H. nem emelkedik magasabbra, mint ő.*”¹³⁶ Egyrészt ugyanis a kis Horatius taníttatása a jelek szerint egyáltalán nem haladta meg apja anyagi lehetőségeit, másrészt már ő is elég magasra emelkedett, mert csupán a borzsáki jellemzés az, amelyből a csekély jutalékért közvetítő, mindig „*szeretettel és megbecsüléssel emlegetett*” apa mint amolyan szerény, vidéki honorácior egzisztencia tűnik elő, ahelyett a sikeres üzletember helyett, aki az idősebb

---

¹³⁴ L. Diog. Laert. IV 7, 46. A sózotthaláros (illetve annak fia!) és az orr egyetlen kifújása ugyanígy együtt: „*ut si salsamentarii filio dicas: „Quiesce tu, cuius pater cubito seemungere solebat*” — *rhet. ad Her.* IV 54.

¹³⁵ NISBET (2007), 7 szerint Horatius apja *praeco* vagy *coactor* volt, de az idézett hely — „*si praeco parvas aut, ut fuit ipse, coactor mercedes sequer*” — nem jelenti azt, hogy az előbbi foglalkozást is űzte volna. A poszt jövedelmezőségét midnenesetre helyesen hangsúlyozza, akárcsak LYNE (1995), 2.

¹³⁶ BORZSÁK (1972), 116.

Horatius valójában lehetett. Cicerótól tudjuk ugyanis, hogy — és ezt Heinze és Borzsák is idézi — a coactorok egy százalékért dolgoztak;¹³⁷ az aukciókról pedig Fraenkel mondja: „Plautustól kezdve számos adat van rá, hogy a római világ üzleti életében rendkívül gyakoriak és nagyon fontosak voltak.”¹³⁸ Ha pedig az árverések fontos és gyakran használt eszközei voltak a római üzleti életnek, akkor jelentősnek feltételezhető forgalmuk egy százaléka — a „közvetítői” jutalék — is számottevő lehetett. Ez a tevékenység manapság leginkább alighanem a követeléskezelés egy ágával, az úgynevezett faktoringgal rokonítható, amelynek során egy harmadik fél — rendszerint bank — mintegy megvásárolja az eladónak a vevő irányában fennálló követelését (a kifizetetlen számlát), és a sokszor bénítóan hosszú fizetési határidő helyett egy-két napon belül átutalja az ellenérték jelentős részét. Az eszköz egyrészt szemlátomást viszonylag fejlett gazdasági kultúrát feltételez, ami kétségtelenül megvolt Rómában, ráadásul nagyon jó hatással van az üzleti életre, ugyanis az így „befolyt pénz azonnal új beszerzésekre fordítható, így a pénzmozgások felgyorsulásának köszönhetően több új üzlet megkötésére van lehetőség, valamint javulhat az árbevétel és az eredmény is”.¹³⁹

Pénzből pénzt csinálni bizonyára minden korban jövedelmező tevékenység volt, de a történelem során koránt sem volt mindig elegáns hivatás. Azt, hogy a rómaiak hogyan gondolkodtak az ilyesmiről, jól szemléltetik Cato, Cicero, illetve Porphyrio szavai.

Est interdum praestare mercaturis rem quaerere, nisi tam periculosum sit, et item foenerari, si tam honestum. Maiores nostri sic habuerunt et ita in legibus posiverunt: furem dupli condemnari, foeneratorem quadrupli. Quanto peiorem civem existimarint foeneratorem quam furem, hinc licet existimare. Et virum bonum quom laudabant, ita laudabant: bonum agricolam bonumque colonum; amplissime laudari existimabatur qui ita laudabatur. Mercatorem autem strenuum studiosumque rei quaerendae existimo, verum, ut supra dixi, periculosum et calamitosum. At ex agricolis et viri fortissimi et milites strenuissimi gignuntur, maximeque pius quaestus stabilissimusque consequitur minimeque invidiosus, minimeque male cogitantes sunt qui in eo studio occupati sunt.
(Cato de agr. praef.)

---

¹³⁷ *Pro Rab. Post.* 11, 30: „accessionem decumae, ut nostri facere coactores solent centesimae”.

¹³⁸ FRAENKEL (1957), 5. A kérdés újabb szakirodalmából —bőséges bibliográfiával — l.: DONADIO, Nunzia (2007), *Le 'Auctiones' private all'epoca di Plauto*, Milano.

¹³⁹ GALLA Ádám (2007), *Factoring-ábécé. Követelésekről közérthetően. Az Üzlettárs* 4 (2008), március, 51.

Iam de artificiis et quaestibus, qui liberales habendi, qui sordidi sint, haec fere accepimus. Primum improbantur ii quaestus, qui in odia hominum incurrunt, ut portitorum, ut feneratorum. Illiberales autem et sordidi quaestus mercennariorum omnium, quorum operae, non quorum artes emuntur; est enim in illis ipsa merces auctoramentum servitutis. Sordidi etiam putandi, qui mercantur a mercatoribus, quod statim vendant; nihil enim proficiant, nisi admodum mentiantur; nec vero est quicquam turpius vanitate. (Cic. de off. I, 150)

coactor: humile et turpissimum genus quaestus (Porphyrio ad serm. I 6, 86)

Még egyszer: a *serm. I. 6* fent idézett soraiban („*nec timuit, sibi ne vitio quis verteret, olim si praeco parvas aut, ut fuit ipse, coactor mercedes sequeretur; neque ego essem questus.*”) tehát nem egészen arról van szó, hogy az apa „*beérte volna azzal is, ha H. [vagyis az úgymond »erején felül tanítottatott« fia — K. I.] nem emelkedik magasabbra nála*”. Sokkal inkább arról, hogy nem tartotta volna szégyenletesnek, ha a költő, akit senatorok és lovagok gyermekeihez méltó körülmények közt öltöztetett és iskoláztatott, hozzá hasonlóan ugyancsak pénzügyi műveletek segítségével keres „némi pénzt” („*parva merces*”) — ahol a lenézett pénzügyi tevékenységen, és éppen hogy nem a „*némi*”-n van a hangsúly.

Horatius származásának kérdését egyébként igen merészen és gondolatgazdagon tárgyalja Williams (1995). Elegáns — bár minden vonatkozó kérdést meg nem magyarázó — feltevése szerint a költő samnis származású lehetett, és felmenői Venusia rómaiak előtti őslakosságához tartozhattak, apja pedig a szövetséges háborúk során eshetett fogságba.¹⁴⁰

[...] primo Maecenati, mox Augusto insinuatus non mediocrem in amborum amicitia locum tenuit. Maecenas quantopere eum dilexerit satis testatur illo epigrammate:

---

¹⁴⁰ A feltételezések elegánsan összefűzött láncolata Horatius termetétől kezdve lokálpatriotizmusán át taníttatásának körülményeiig sok mindenre kínál vonzó magyarázatot. E helyt elégedjünk meg annyival, hogy apja coactori tevékenysége és *de iure* libertinus volta — ezt Williams sem tagadja, sőt érelemszerűen ez is része az elméletének — mindenképpen tápot adhattak a személyével szemben bizonyos negatív érzelmeknek.

*Ni te visceribus meis, Horati,
plus iam diligo, tu tuum sodalem
¶nimio¶ videas strigiosorem,*

*sed multo magis extremis iudiciis tali ad Augustum elogio: „Horati Flacci ut
mei esto memor’.*

A Maecenas-epigramma három sorát a következőképpen szokás fordítani: „Ha nem szeretlek jobban saját magamnál¹⁴¹ (a szívemnél, húsomnál és véremnél), Horatius, barátodat lásd soványabbnak egy öszvérnél (Ninniusnál, Vinniusnál, Tithónosnál, egy majomnál stb. — attól függően, hogy mit javasolnak a *crux*ban álló szó helyett).”

A kódexek olvasata: *nimio* Parisinus 7971, olim Floriacensis, saec. X; Parisinus 7972, olim Mentelianus, saec. IX; *ninio* Parisinus 7974, olim Remensis, saec. IX ex.; *ninno* vagy *mimo* Parisinus 8214, saec. XII. A *crux* feloldására tett javaslatok többnyire *ablativus*ban álló névszók, *abl. comparationis* értelemben a *strigiosorem* középfokú melléknév mellett: *minio* (Nannius), *simio* (S. Sudhaus, l.: Vollmer, Hor. ed. 1907)¹⁴², *Ninnio* (P. Pithoeus, Scaliger), *ninnio* (Kappelmacher), *omnino*¹⁴³, *mimulo* (Lenchantin de Gubernatis, 1945), *Tithono* (Nötzel, 1957. és E. Bickel, RhM 99, 1956, 380.)¹⁴⁴, *Vinnio*¹⁴⁵, *hinno me* (Lambinus, 1568), *hinnulo* (Oudendorp, 1751), *innulo* (Roth, Sall. ed. 1858), *mulo me* (Baumgarten — Crusius, l.: Reifferscheid, Sall. ed, 1890). Ami a *hinno* (*hinnulo*, *innulo*) típusú javaslatokat illeti, Oudendorp az idősebb Pliniusra (*nat. hist.* 8, 174.) hivatkozik, aki egy *innust* említ, azt

---

¹⁴¹ Pl. „*wenn ich dich, H., nicht mehr liebe als mich selbst*” — KAPPELMACHER, (1928), 227., ill. „*Wenn ich dich., nicht schon längst, Horaz, mehr liebe als mich selbst*” — NÖTZEL, W. (1957), 27.

¹⁴² A kérdés legutóbbi hozzászólója tudtommal Fabrizio Comparelli: „*Mi pare che nessuno abbia mai proposto di corroborare la correzione simio del frammento di Mecenate con un probabile riferimento a questo Demetrio.*” A *serm.* 1 10, 79 –ben említett Demetriusról van szó, akire ugyanennek a szatírának a 18. sorában a „*simius iste*” már Ps.-Acro szerint is vonatkozik. COMPARELLI (2001), 82.

¹⁴³ STEFFEN (1962), 23. = STEFFEN (1973), 166.

¹⁴⁴ ANDRÉ (1983), 1775.

¹⁴⁵ DEROUX, (1992), 317—326.

mondva róla, hogy az *strigoso corpore*. A szó előfordul *hinnus* és *ginnus* formában is. Courtney szerint a görög *innos* a *ginnos* későbbi alakja, és amikor Aristotelésnél egy felsorolásban a *ginnó kai hinnó* szókapcsolat szerepel, az utóbbit törlik mint olyat, ami az előbbi szó variánsaként hibásan van a szövegbe illesztve. Szerinte elképzelhető, hogy a *ginnos* (latin *hinnus*) a csődör és szamáirkanca, míg az *innos* a kanca ló és a szamárcsődör csikója lenne. Ezek után az *innulo* olvasatot támogatja, mondván, hogy a kicsinyítőképzős szó jól illik a catullusi atmoszférába.

Ezek közül a bacchaeus képletű megoldásokkal (*simio, Ninnio, ninnio, mimulo, Vinnio, hinnulo innulo*) szemben viszonylag nagy súllyal esik latba a statisztika: ugyanis például Catullus 459 hendecasyllabusából mindössze 39-ben rövid a második szótag.¹⁴⁶ (Az arány – 218:4 – még rosszabb, ha a hendecasyllabusban írt verseknek csak az elő felét nézzük.)

Maecenas verse egyébként köztudomásúlag éppen Catullus 14. carmenjének első soraira emlékeztet:

„*Ni te plus oculis meis amarem,
iucundissime Calve, munere isto
odissem te odio Vatiniano.*”

Catullus itt Calvust kárhoztatja, aki valami „rettenetes és átkozott könyvet” („*horribilem ac sacrum libellum*”) küldött neki ajándékba (nem a sajátját). „Ha nem szeretnék jobban a szemeimnél, drágalátos Calvusom, az ajándékom miatt úgy utálnálak, ahogy Vatinus tud utálni.”

Suetonius — mint tudjuk — a következő szavakkal vezeti be a Maecenastól idézett három sort: „*Maecenas quantopere eum dilexerit, satis testatur illo epigrammate*”, azaz „*Hogy Maecenas mennyire szerette őt [Horatiust], elég jól példázza ama bizonyos epigramma*”. A fenti idézet azonban szemlátomást nemigen példáz semmit — még a fenti javításokkal kiegészítve sem —, „eléggé” pedig különösen nem. Mert mit is akarna az jelenteni, hogy ha Maecenas nem szeretné annyira Horatiust, amennyire szereti, sovány lenne (mindegy is, hogy kinél-minél soványabb)? Ez az értelmezés ráadásul csak regisztrálja a catullusi párhuzamot, de nem fordít rá — ahogyan a Maecenas-vers szavainak meglepően

---

¹⁴⁶ Ezek a következők: 1,4 és 8; 2,4; 3,17; 27,1 és 4; 35, 14 és 18; 32,6 és 7; 36,5 és 6; 38,2 és 8; 40,3; 41,1—3; 42,3 és 5, 11—12, 16, 18—20 és 24; 45,6—7 és 19—20; 47,6; 49,3—4; 50, 15; 54,7; 55,10; 58,20.

egynemű jelentéskörére sem — elég figyelmet. Az egyetlen kivétel Deroux,¹⁴⁷ aki először tulajdonít a *visceribus* szónak konkrét értelmet (kb.: *pocak*), ahelyett, hogy *pars pro toto*-ként Maecenas saját személyének pusztá szinonimáját látná benne. A belga filológus a *crux*-ot, igen attraktívan, a *Vinnio*-val oldja fel, felvetve, hogy Maecenas itt Horatius ügyefogyott küldöncére utal (*epist* I 13, 1). A verset következőképpen interpretálja: „*just as surely as I love life and am at ease with my corpulence, and just as surely as I shall never be thin, so I truly love Horace above all things*”, ill. így fordítja: „*If henceforth I do not love you more than my own entrails, Horace, may the friend that I am appear to you scrawnier than Vinnius.*” Deroux szerint tehát Maecenas azt mondja: „Ha már nem szeretlek jobban, Horatius, a hasamnál, lásd barátodat Vinniusnál soványabbnak”, azaz: „Szeretem a hasam, de téged, Horatius jobban szeretlek. Az, hogy ne szeresselek jobban, mint a hasamat, éppoly lehetetlen, mint hogy soványabbnak láss Vinniusnál.” Ugyancsak a „pocak” értelmezését támogatja — Deroux-ra való hivatkozás nélkül, de a catullusi párhuzamot mélyebben megértve — Comparelli: „*Trattandosi di Lesbia, del passero di Lesbia etc., per Catullo era di tutta evidenza il poter appropriarsi di una metafora come l' 'amar più degli occhi', ma trattandosi di una cena poco aristocratica come quella a cui Orazio si accingeva ad invitare il nobile Mecenate, non potrebbe essere altrettanto evidente la variatio 'amar più delle mie viscere', ossia 'della mia pancia'?*”¹⁴⁸ *Viscera, sodalis, strigosus*: ezek a szavak csakugyan a „gasztronómia” területére vezetik az olvasót, belső szervekről (emésztőszervekről), ivócimboráról és soványságról szólnak.

Ha Catullus versét hívjuk segítségül, aki azért róttá meg a barátját, mert csalódást keltő olvasmányt küldött neki, talán joggal tételezzük fel, hogy Maecenas itt valami olyasmit emleget, amit Horatiustól kapott, és **n e m í z l e t t** neki. Mi másért is beszélne arról, hogy szereti az emésztőszerveit (még ha kevésbé is, mint Horatiust)? Hiszen a szemünk világát lehet szeretni — de a beleinket?!

Alighanem arról van inkább szó, hogy Maecenas a Catullus versében szereplő „szemek”-ben észreveszi a catullusi többletet. Hiszen ott a szem a közhelyszerű összehasonlításban¹⁴⁹ kifejeződő jelentésen túl („jobban szeretlek, mint a szemem világát”)

¹⁴⁷ DEROUX (1992), 323sk.

¹⁴⁸ COMPARELLI (2001), 83.

¹⁴⁹ „*La metafora dell'amar 'più degli occhi' era ormai proverbiale, a partire da Trenzio, Adelph. 700: Dime pater, omnes oderint, ni magis te quam oculos nunc ego amo meos.*” Uo.

sajátos mellékértelemmel is bír: a rossz könyv megerőltető Catullus látószervének. Ő azonban még annál, még a szeménél is jobban szereti a könyv küldőjét: ezért tehát nem is utálhatja. Vagyis Maecenas nemcsak rosszat tett (vagy tehet majd) Horatius figyelmissége,¹⁵⁰ hanem logikailag pontosan ugyanúgy viszonyul az ő pocakjához, ahogy a Catullusnak küldött ajándék kötet viszonyul az azt olvasó Catullus szeméhez. A *crux*-ban álló szóban tehát nem *abl. comparationis*-t, hanem — a catullusi párhuzam alapján — *causae*-t kell keresnünk.

Felmerül a kérdés, hogy mi lehetett az a kellemetlen gasztronómiai élmény, amiben Horatius Maecenast részesítette. Mindenesetre valamennyire emlékezetes dolognak kellett lennie, ha magas pártfogója verset írt róla — ha mégoly rövidet is (hiszen ne feledjük, Suetonius egy szóval sem mondja, hogy a három sor töredék¹⁵¹ lenne, sőt kifejezetten epigrammának nevezi) —, illetve ha ez a vers méltónak találtatott arra, hogy a kortársak emlékezete, majd az írásos hagyomány fenntartsa.

Bárki másról szólva itt talán kénytelenek volnánk megállni. Hiszen ki tudja, hogy egy római költő egy bizonyos alkalommal mivel is járt a kedvében valamelyik barátjának? Horatiusról azonban éppen az egyik saját verséből tudjuk, hogy egyszer elég gyenge borral vendégelte meg Maecenast, azt ígérve neki: „*vile potabis*” (*carm.* I 20, 1).¹⁵²

Talán nem indokolatlan a feltételezés, hogy Maecenas erre a versre válaszul írta meg a maga Catullust idéző kis epigrammáját, a *crux*-ot tehát a következőképpen oldva fel:

„*Ni te visceribus meis, Horati,*

---

¹⁵⁰ Mint Comparelli írja: *Ora questo particolare rieccheggiamiento catulliano non è privo di importanza. Segítségnnyújtás infatti si ricorda l'intero carme catulliano (e sottolineerei anche la contiguità dei due carmi: l'invito a cena a Fabullo è il carme 13 mentre il lamento pr il pessimo regalo dell'io iucundissimus Calvus è il 14) non risulterà poi così impossibile ipotizzare che Mecenate possa aver riposto al catulliano invito a cena di Orazio con un ulteriore rieccheggiamiento catulliano, un amichevole 'rimprovero' per un munus davvero poco gradito: un invito a cena 'pericoloso' per il raffinato stomaco di Mecenate.*” Uo.

¹⁵¹ Aminek a címükben a *töredék* szót tartalmazó kiadások is tartják, valamint Comparelli (uo.: „*il frammento*”). L. még Fougnes szkeptikus kérdőjelét — „*ce poème (?)*” —: FOUGNIES (1947), 39.

¹⁵² A két vers kapcsolatára Comparelli mutatott rá. *Expressis verbis* nem mondja ki, hogy soros kapcsolat van a két vers között, de — elegánsan — teljesen világossá teszi, amennyiben a c. 1 20-nak szentelt tanulmányt az epigramma elemzésével fejezi be.

*plus iam diligo, tu tuum sodalem
vino isto videas strigosiore.*”

A minuszkuláris írásképet tekintve talán a „*vino isto*”-ról is elmondható, hogy „szinte nem is *konjektúra*”¹⁵³. A vers értelme tehát: „Ha a gyomromnál, Horatius, már nem szeretlek jobban, hát lásd — e bor miatt! — ivócimborádat soványabbnak.” Illetve, mert az eredeti mondat grammatikája — a verset kettős értelemmel ruházva fel — ezt az értelmezést is megengedi: „lásd soványabbnak, mint amilyen az a bor”. A megfogalmazás szellemes tömörségét feloldva: „Jobban szeretlek a gyomromnál, Horatius. Rossz bort küldtél, ami próbára tette a gyomrom. De mivel én téged jobban szeretlek, mint a gyomrom — ennek ellenkezője éppoly lehetetlen, mint hogy lefogyjak — akárhogy is elbántál velem, nem haragszom.”

Említett versében Horatius azt mondja a boráról: „*Vile potabis modicis Sabinum cantharis, Graeca quod ego ipse testa conditum levi, datus in theatro cum tibi plausus, care Maecenas eques*”.¹⁵⁴ Csupa apróság, csupa mentegetőzés. Olcsó bor, jelentéktelen edényből, ráadásul az inni igének is egy vulgárisabb szinonimája: *potabis* — nem pedig *bibes* —, amely „*deep drinking*”-et jelent, és „*humorosabb, mint a bibes*”.¹⁵⁵ A bor értékét a borász személye adja meg, illetve a különleges évjárat, amikor is Maecenas „29-ben súlyos betegségéből

---

¹⁵³ Deroux a *Vinnio* védelmében így fogalmaz: „*Paleographically, the restitution is hardly conjectural*” — DEROUX (1992), 320. —, ami a *vino isto* coniecturáról ugyancsak elmondható. A *vino illo* írásképileg tagadhatatlanul elegánsabb lenne, de ennek érdekében már a catullusi szöveghez is hozzá kéne nyúlni.

¹⁵⁴ FRAENKEL (1957), 214sk. —, Nisbet és Hubbard nem hiszi, hogy a vers valóságos meghívó lenne, ill.: „*The whole business of the commemorative 'bottling' may be no less of a literary convention*” — NISBET—HUBBARD (1970), 246. Ha azonban elfogadjuk az epigramma fenti értelmezését, azzal azt is elfogadjuk, hogy Horatius a vendégét valami olyan gyenge minőségű itallal kínálta meg, amelynek mégis volt egy méltányolható értéke: a borral való személyes foglalkozás. Éppen erre céloz Maecenas: a borászt (a palackozót) jobban szereti, mint a gyomrát. Mindez azt a kérdést is felveti, hogy Maecenas rögtönözte-e a verset, vagy esetleg a mégis csak előzetesen megküldött „*Vile potabis*” olvastán fundálta ki a szellemes választ: azaz Horatius versével kapcsolatban nem zárhatjuk ki teljesen, hogy az mégis a formális meghívás része volt.

¹⁵⁵ NISBET—HUBBARD (1970), 246.

felépülve, először jelent meg a Pompeius-színházban, és mint »közönséges« *eques a senatorok padosrai mögött foglalt helyet, bár Octavianus távollétében ő volt Róma első embere*”.¹⁵⁶

Maecenas szelíden csipkelődő válasza¹⁵⁷ ez esetben Horatius versét is felértékeli, ami megmagyarázza, hogy miért kerülhetett ez a „minden különösebb irodalmi becset nélkülöző”¹⁵⁸ darab a gyűjtemény tizedik,¹⁵⁹ illetve harmincadik¹⁶⁰ helyén álló két fontos

---

¹⁵⁶ BORZSÁK (1975), 115.

¹⁵⁷ A Catullusi minta szerepét Maeceas költészetében tehát erre az epigrammára hivatkozva kár volna túlértékelni, hiszen ebben az esetben Catullus verse inkább csak a szellemes gesztus apropója. Ezért Courtney megjegyzése is — COURTNEY (1993), 277. — némiképp indokolatlannak látszik: „*One wonders how Horace felt at being addressed in Catullan terms*”. Deroux ezzel szemben bizonyára helyesen mondja Catullus-paródiának a verset — DEROUX (1992), 322.

¹⁵⁸ NISBET—HUBBARD (1970), uo.

¹⁵⁹ BORZSÁK (1975) 69—72, kül. 69.: „*a superis deorum gratus et imis Mercurius alakjának csiszolt művészettel való megjelenítése szinte önarcképe a sermo-költés és az ódák régióiban — superis et imis — egyforma könnyedséggel mozgó, egyormán kedves költőnek*”.

NISBET—HUBBARD (1970), 125—134., kül. 127sk.: „*Horace’s ode must regarded primarily as a literary imitation, yet it is noteworthy that on three other occasion he writes as if he had a close relationship with Mercury.*” A szerzőpáros ezután a Mercurius szerepének túlértékelésétől óvó Fraenkellel — FRAENKEL (1957), 163—166. — vitatkozik: „*In an astrological age it is at least possible that Horace pretended an allegiance to the god of unassuming poetry, whimsical trickery, and gentle charm, who helped his lucky devotees to fall on their feet.*”

¹⁶⁰ SZILÁGYI (1982), 21—30., kül 27.: „*Ő [Mercurius] állt mellette, mikor fegyverét eldobva futott meg az igaznak tartott ügyért vívott harcból, öneki mond hálát a Maeceanstól szolgálatai reményében kapott birtokért, ötlele kér szavakat a nuptiarum expers Lyde meghódítására, és őt dicséri az első könyv himnuszában az emberi szó és a zene ajándékáért éppúgy, mint a lopás, a csalás leleményeinek felfedezésért — látszólag divergens vonások (ezért beszél a pszichológia »a személyiség egységének hiányáról« a hermési alkatoknál), amelyeket azonban éppen az isten alakja fog egységbe, az istené, akinek legfőbb tulajdonsága a himnusz magasba ívelő kicsengése: superis deorum gratus et imis. A mercuriusi lét olyan életforma, amely egyaránt otthonos a legtisztább és legsötétebb régiókban, amelyben ezek nem ellentétek, hanem szervesen egymásba folynak, ahol éppen ezért minden fölött, ami*

Mercurius-óda közé, éppen huszadiknak. ¹⁶¹ Maecenas kis szösszenete¹⁶² a maga közvetlenségével ezenkívül abba a kapcsolatba is futó bepillantást enged, amely Róma egyik legbefolyásosabb emberét és talán legjobb költőjét összekötötte. A mindenható miniszter, magas pártfogó és szívbéli jó barát szerénykedő meghívást kap egy nem különösebben fényűző lakomára. A barátja által felszolgált rossz bort rövid Catullus-parafrazissal nyugtázza, amely éppoly szellemes, mint amilyen szeretetteli. Talán nem az örökkévalóságnak szánta, de a kis epigramma tulajdonképpen kétezer év múltán sem válik szégyenére.

Augustus epistularum quoque ei officium obtulit, <ut> hoc ad Maecenatem scripto significat: 'Ante ipse sufficebam scribendis epistulis amicorum, nunc occupatissimus et infirmus Horatium nostrum a te cupio abducere. Veniet ergo ab ista parasitica mensa ad hanc regiam, et nos in epistulis scribendis iuvabit.' *Ac ne recusanti quidem aut suscensuit quicquam aut amicitiam suam ingerere desiit.*

A *recusatio* Horatius költészetének vissza-visszatérő mozzanata, jellemző gesztussal utasít el hol ilyen, hol olyan igényt, többnyire a nagyobb lélegzetű, epikus költemények írására vonatkozó felszólítást (pl.: c. I. 6, 1skk: „*scriberis Vario*”), hol általában a versírásra irányuló baráti buzdítást. Ez utóbbi legékesebb példája a több mint kétszáz soros *epist.* II 2 teljes első fele.

---

emberi, a felmentés ítéletének szava lebeg.” NISBET—HUBBARD (1970), 343—347, kül. 344: „*if we do not give it a special point [arról van szó, hogy az óda Mercurius nevével zárul] the ode beomes simply an ineffective imitation of a familiar Greek epigram.*” Talán érdemes megjegyezni, hogy a c. 1, 2, 43-ban Horatius méltónak és illőnek tartja a Mercurius—Augustus-azonosítást is, l. BORZSÁK (1975), 37.

¹⁶¹ Az óda a *Persicos odi*-hoz hasonlóan nem méltányolható eléggé, anélkül, hogy tekintetbe vennénk elhelyezkedését: vagyis, hogy gyakorlatilag középen helyezkedik — az előbbtől tizenhét, az utóbbtól tizenhét vers választja el — az ugyancsak Maecenashoz írt c. I 1 és az ugyancsak könnyű borozásról szóló, de csupán egy szolgálóhoz címzett c. I 38 között.

¹⁶² Rostagni mintha némiképp túlértékelné: „*Non v'ha dubbio che il graziosos epigramma era già noto (illo epigrammate) e reperibile fra le poesie, edite, di Mecenate*” — ROSTAGNI (1956b), 279.

Extant epistulae, e quibus argumenti gratia pauca subieci: 'Sume tibi aliquid iuris apud me, tamquam si convictor mihi fueris; recte enim et non temere feceris, quoniam id usus mihi tecum esse volui, si per validitatem tuam fieri possit.'

Augustus gesztusát még nagyvonalúbbá teszi az ironikus zárlat: ¹⁶³ „élj a rezidenciámon mintegy a lakótárs jogkörével — már ha egészséged is megengedi”. Az odavetett mondat azonban — éppen ironikus voltából következően — nyilván elevenébe vágott a címzettnek. Elég az *epist.* I 7 bevezetésére („*Quinque dies tibi pollicitus me rure futurum Sextilem totum mendax desideror.*”) utalni, ahol a már-már hipochondernek tűnő Horatius arról ír Maecenasnak, hogy bár eredetileg néhány napra ugrott csak le vidékre, nem hogy egész augusztusban nem tér vissza, de ősszel sem kíván Rómába menni, télen pedig egyenesen a tengerpartra vonul, úgyhogy legközelebb tavasszal látják egymást. A brundisiumi út leírása szinte azzal kezdődik, hogy a költő rögtön gyomorrontást kap a víztől (*Hic ego propter aquam, quod erat deterrima, ventri indico bellum*— *serm.* I. 6, 7sk.), később pedig arról értesülünk, hogy a szemével sem volt minden rendben: „*Hic oculis ego nigra meis collyria lippus inlinere* — 30sk.).

*Quodsi me noles usquam discedere, reddes
forte latus, nigros angusta fronte capillos,
reddes dulce loqui, reddes ridere decorum et
inter vina fugam Cinarae maerere protervae.*

Ha Michael von Albrechtrel elfogadjuk a levelek első könyvének Kr. e. 20-ra történő datálását,¹⁶⁴ akkor a fentebb már említett hetedik levélnek ezek a szavai (25skk) orvosilag is figyelemre méltóak: egy negyven-egynéhány ember panaszkodik megcsappant férfierejére, kopaszodása és öszülésre, illetve — alighanem — rossz fogaira.¹⁶⁵ A kérdéshez tanulságos

---

¹⁶³ „*Frases lievemente ironica*” — tapint rá ROSTAGNI (1956b), 282., anélkül azonban, hogy az irónia tartalmi mögöttesét keresné (ami nélkül az irónia nem irónia).

¹⁶⁴ VON ALBRECHT (2003), 531.

¹⁶⁵ A „*reddes dulce loqui, reddes ridere decorum*” — magyarázata rendszerint kimerül a *c.* I 22, 23sk.-re tett utalással („*dulce ridentem Lalagen amabo, dulce loquentem*”), ahonnan Catullus 51. *carmen*jéhez („*dulce ridentem*”) utasítottunk tovább. Mire azonban odáig

cikkben¹⁶⁶, orvosként szól hozzá Sir Gordon Gordon-Taylor.¹⁶⁷ Idézi az *epist.* I 7 elejét, majd felhívja a figyelmet a harmadik epódosra, ahol is a harmincas évei elején járó költő az elfogyasztott fokhagyma hatását a Nessos-ing okozta perzselő érzéshez hasonlítja („*Nec munus umeris efficacis Herculis inarsit aestuosius*” — 17sk.). Az orvos admirális kifejti: a fokhagymának ez a hatása gyakran figyelhető meg epekő okozta bántalmakban vagy bármely más epebetegségben szenvedő pácienseknél. Ezután Horatius ismeretes kövérségéről szólva idézi az angol szólást: a tipikus epeköves beteg „*fair, fat, and forty*” (ami az első jelzöt illeti, emlékeztet rá, hogy Horatius korán öszült). Arról az előírásról, amit Horatius a *serm.* II 4, 58skk.-ben ismertet, és amelynek segítségével az elcsigázott társaság tovább tud inni, az orvos azt mondja: „*ha a c o n v i v á k n e m n ö v e s z t e t t e k e p e k ö v e t , v a g y n e m l e t t m á s e p e b e t e g s é g ű k ,*

---

eljutunk, túl hosszú utat kell megtennünk a levél szövegétől, a „visszaúton” pedig már szinte biztosan elvész a catullusi eredeti *vizuális* ereje. Hiszen ott a nevető Lesbia hangja egyenértékű a látvánnyal: „*s p e c t a t e t a u d i t d u l c e r i d e n t e m*”. Ami mármost a levélíró Horatiust illeti, férfierejének megcsappanása (lásd Borzsák kommentárját), illetve hajállományának kedvezőtlen változása mellett — negyvenöt évesnél nem idősebben — aligha a „*b a l b a s e n e c t u s*”-ra panaszkodik (*epist.* I 20, 18), hanem fogainak kevésbé *decorus* állapotára. Csakis ugyanezek a rossz fogak magyarázhatják a szép és szépen hangzó nevetés mellett a kellemes beszéd visszavágyását is: hiszen nyilván nem a beszélőszervek általános romlásáról (*hamu—mamu*) van szó, hanem a fogsor hiányos voltából fakadó kiejtési problémákról.

¹⁶⁶ GORDON-TAYLOR, Sir Gordon (1959), *The Roman Horace —His Health and His Poetry.* *ANZ Journal of Surgery*, 29, 9—29.

¹⁶⁷ Sir Gordon Gordon-Taylor (1878–1960) egy időben a brit haditengerészet második legmagasabb rangú orvosa. 1941 és 1943 között az Orvosok Királyi Kollégiumának angliai alelnöke, 1944-től 1946-ig az Királyi Orvostudományi Társaság, illetve részben ezzel egyidejűleg, 1944—45-ben a Nagy-britanniai és Írországi Orvosok Egyesülete elnöke volt — forrás: *Wellcome Witnesses to Twentieth Century Medicine* 14 (2002. nov.), 156. Egy róla elnevezett, évente megtartott előadássorozat egyik előadója ezekkel a szavakkal jellemzi „*the pre-eminent British surgeon of the first half of the twentieth century*” és „*eponymous orator*” — MELLICK, Sam (2004), *Sir Gordon-Gordon Taylor Memorial Lecture. Gordon-Taylor 1878–1960: Master of Language and Surgery*, *ANZ Journal of Surgery* 74, 694—699., abstract.

*akkor az ég különleges oltalma alatt kellett állniuk.*¹⁶⁸ A kőről ugyanott elmondja, hogy a közhiedelemmel ellentétben nem modern betegségről van szó: egy XXI. dinasztia korából származó egyiptomi papnő múmiájában is — amely, mint a cikkből megtudjuk, az Orvosok Királyi Kollégiumának birtokában volt, míg 1941-ben meg nem semmisítette egy ellenséges légi támadás — felfedezték.¹⁶⁹ De — folytatja — egyéb jelei is vannak a korai öregségnek:¹⁷⁰ „*Non sum, qualis eram bonae sub regno Cinarae*”, illetve „*meorum finis amorum, non enim posthac alia calebo femina*” — idézi az ötvenes évei elején járó költőt, emlékeztetve rá, hogy saját korában egy kilencvenes éveiben járó egyetemi kancellár ellen indítottak apasági eljárást, és bár az eredményről nincs tudomása, az illető nagyon hízelgőnek találta a vádat. Szavait azzal zárja, hogy bár Horatius Maecenas halála után feltűnően hamar meghalt, öngyilkosságra nem gyanakszik: az epeproblémák, illetve a magas vérnyomás kétségtelenül

---

¹⁶⁸ GORDON-TAYLOR, (1959), 11.

¹⁶⁹ Az ananamnézist mintha kiegészíthetnénk a c. I 13 bevezető soraira tett utalással, amelyből mintha az derülne ki, hogy Horatiusnak voltak tapasztalatai az epe okozta problémákkal kapcsolatban:

*„Cum tu, Lydia, Telephi
cervicem roseam, cerea Telephi
laudas bracchia, vae, meum
feruens difficili bile tumet iecur.”*

Illetve ugyancsak ide sorolhatóak az Ofellus-szatíra következősorai (*serm.* II 2, 70skk):

*„Accipe nunc, victus tenuis quae quantaque secum
adferat. In primis valeas bene, nam variae res
ut noceant homini credas, memor illius escae,
quae simplex olim tibi sederit. At simul assis
miscueris elixa, simul conchyliis turdis,
dulcia se in bilem vertent, stomachoque tumultum
lenta feret pituita.”*

¹⁷⁰ Ehhez l. a *Nec cari lapides* c. részt.

próbára teheték a költőt.¹⁷¹ A Gordon-Taylor által felsorolt tünetek közé bizvást odasorolhatjuk a tengeri betegséget is: ha a az *epod.* 9,35-ben szereplő *nausea*-t nem számítjuk is — és egyszerű rosszsullétnek fogjuk fel, nem konkrétan tengeri betegségnek —, akkor is számos olyan hely van, ahol Horatius a tengert kárhóztatja, sőt jószerével alig akad olyan, ahol dicsérőleg beszélne erről az elemről. Horatius és a bor kapcsolatáról és annak egyéb vonatkozásairól lásd később.

[...] *Habitu corporis fuit brevis atque obesus, qualis et a semet ipso in saturis describitur et ab Augusto hac epistula: 'Pertulit ad me Onysius libellum tuum, quem ego ꝥut accusantemꝥ quantuluscumque est, boni consulo.*

A cruxban álló kifejezést sokan sokféleképpen próbálták magyarázni, illetve a nehézségeit feloldani. Tovar¹⁷² a következőképpen foglalja össze a próbálkozásokat: *ut non accusem brevitatem* (Nannius, Jani, Bothe, Zeunius, Ritter), *ne accusem brevitatem* (Lambinus), *ut accusem te* (S. Polenton, Bentley), *ne accusem te* (Casaubon), *ut a causante* (Roth), *ut excusantem* (Reifferscheid, Malcovati, Gelsomino), *ut accusatorem* (Lenchantin), *ut se accusantem* (Heinze, Rostagni), *ut aculeatum* (Steffen). Egyet lehet érteni Tovarral, aki jónak tartva — egyébként helytelenül— a szöveget a következőképpen értelmezi a kérdéses helyet: „*Onysius (whoever he was) has brought me your little volume,¹⁷³ of which I have high regard, small though it is, as a proof against you.*”¹⁷⁴ A probléma csak az, hogy ez az értelem a latinból nem egykönnyen hüvelyezhető ki. Nem is az *accusantem*-mel van baj, hanem az *ut*-tal; ha ugyanis eltekintünk a méretre tett konkrét utalástól, akkor a mondatból valami ilyesmi marad: „*libellum tuum ut accusantem boni consulo*”, márpedig ez esetben az *ut* az eleve attributumi („állapothatározói”) szerepben álló participium mellett merőben fölöslegesnek látszik. (Egyszerűbb példával szemléltetve: „*Servum tuum ut(???) canentem libenter ausculto.*”) Ráadásul az *accusantem* egy tőle függő, belső accusativus nélkül ebbena

---

¹⁷¹ Gordon-Taylor részletesen nem taglalja, de Horatius extenzív borfogyasztása (l. később), illetve heves vérmérséklete (l. pl. c. III 9, 22sk., *epist.* I 20, 25) ugyancsak hozzájárulhat egészségi állapota kedvezőtlen alakulásához.

¹⁷² TOVAR (1968), 334.

¹⁷³ Az értelmezés szempontjából közömbös, hogy az Augustus-levélről, az ódák negyedik könyvéről vagy ennek valamelyik darabjáról, illetve darabjairól van-e szó.

¹⁷⁴ TOVAR (1968), 335.

formában valószerűtlenül csenevésznek látszik: éppen ezt igyekeznek kiküszöbölni a *se-*, illetve *te-*féle kiegészítések.

A mondat azonban értelmessé tehető, mindössze egy apró betűmódosításával. Tovar alighanem helyesen állapítja meg ugyanis, hogy a „*boni consulo*” kifejezés a jogi nyelvből származik.¹⁷⁵ Márpedig ugyanez nyilván messzemenően elmondható az *accuso* igéről is, ha pedig jobban megnézzük a következő mellékmondatot („*vereri autem videris*”), akkor azt találjuk, hogy Augustus egy bizonyos gyanújának ad hangot. „Gyanú”, „vád”, valamit valakinek „javára írni” — a princeps néhány jól megválasztott szóval mintha egy tárgyalás vagy egy ítélethozatal közepébe vinné az olvasót. Ennek pedig megvan a maga logikája: bár a verseskötet csekély terjedelme a költő fejére szól, Augustus azt mégsem rója Horatius terhére. Ennek az értelemnek pedig kiválóan megfelel a fenti mondat, amennyiben a participium előtt álló értelmetlen *ut* helyet megengedő értelmű *et-et* olvasunk, mint pl. ebben a jól ismert mondatban: „*Timeo Danaos et dona ferentes*” Azaz: „*Pertulit ad me Onysius libellum tuum, quem ego et accusantem, quantuluscumque est, boni consulo.*” Vagyis, akárcsak a Maecenas-epigrammából, megint csak az derül ki, hogy Horatiusra nem lehetett haragudni.

Vereri autem mihi videris ne maiores libelli tui sint, quam ipse es. Sed tibi statura deest, corpusculum non deest. Itaque licebit in sextariolo scribas, quo circuitus voluminis tui sit ογκωδέστατος, sicut est ventriculi tui.’

---

¹⁷⁵ TOVAR (1968), 336.

A fenti mondat legproblematisabb helye a *sextariolus* szó. Fraenkel hosszan ecseteli,¹⁷⁶ hogyan lehetséges cserépedényre, illetve cserépdarabra írni, de amint arra Tovar is rámutat, az érvelés meglehetősen életszerűtlen. Hiszen Fraenkelnek annyiban igaza van, hogy egyes edényeken szerepel írás, de ez nem tekinthető az irodalmi publikálás még alkalmi formájának sem, az ostrakon pedig valami egészen más, mint a mintegy fél literes korsót jelentő *sextarius*. A kicsinyítő képzős alakot szinte napjainkig akár Augustus humorának is tulajdoníthattuk volna, hiszen arról hogy iszik valaki egy pohárkával, némi finomkodás árán magyarul is lehet beszélni, de inni egy „korsócskával” — ez komoly szövegben teljességgel lehetetlen. Nemrég azonban a *Libertà* című piacenai napilap internetes kiadása szerint¹⁷⁷ a Pó medréből egy fémtárgy kerül elő. (Lásd a képet.) Méretei: legnagyobb átmérője 10,1 cm, a legkisebb 7,5 cm, magassága mintegy 7,6 cm, űrtartalma tehát mintegy 0,55 liter. A leírás szerint a tetején, a fül illesztésének két szárnya a között a következő — nagyrészt jól olvasható felirat fut végig rajta: „*ADDNNCC[AA] SEXTARIAL[US] EXACTUS [...] ITALICUS [...]*” Ennek feloldása a cikk szerint: „*Annona Dominorum Nostrorum Caesarum Augustorum Sextariolus Exactus Italicus*”, vagyis a tárgy alighanem Kr. u. 293 és — a cikk szerint — 324 között készülhetett. Jó okunk van tehát feltételezni, hogy a *sextariolus* vagy *sextarialus* szó csakugyan létezett, és nem Augustus *hapax legomenonja*, bár az mindenképp tanulságos, hogy Horatius csekély költői termése miatti elégedetlenségét egy olyan edényre tett utalással fejezi ki, amely gabona-mértékegységként nem volt túl nagy, de ha ivásra is használták, nem épp a mértékletességnek lehetett a szimbóluma.¹⁷⁸ Ahogyan az is

¹⁷⁶ FRAENKEL (1957) 20sk.

¹⁷⁷ <http://pcturismo.liberta.it/asp/default.asp?IDG=46120> (2008. márc. 2.)

¹⁷⁸ Az *Epistola Alexandri ad Aristotelem* c. szöveg kimondottan különbséget tesz a *vasa sextariola* és a *vasa potoria* között. Augustus kifejezése ettől a helytől, ill. ugyanannak a levélnek egy másik helyétől eltekintve nevezhető *hapax*-nak — már csak azért is, mert a szó itt mind a kétszer melléknévként szerepel, másodsor ráadásul *sextariales* (Pl. N.) alakban: SOUTER, A (1948), *A Glossary of Later Latin to 600 A.D.*, Oxford, 376 — idézi Tovar (1968), 338.

feltűnő, hogy ez esetben az ivós-boros kontextus egyébként a Maecenas-epigrammáéval rokon képzetkörbe tartozik.¹⁷⁹

Ami az a sextariolus és az írás közös nevezőre hozását illeti, már a Fraenkeltől is sokat dicsért — „*manapság méltatlanul elhanyagolt, csodálatra méltó*” —, bár ehhez e helyhez éppen nem idézett Dacier-vel érthetünk egyet, aki így fordítja a szóban forgó mondatot: „*et rien n'empêche que vous ne puissiez tenir et écrire dans un boisseau*”.¹⁸⁰ Vagyis Horatiusnak azért nem kell félnie, hogy a kötetei nagyobbak lesznek, mint ő, ha egy tömzsi sextariolusba való tekercset ír tele. (A kisebb magasságú papiruszból nyilván hosszabb kell, ebből pedig vastagabb tekercs lesz, hogy ugyanannyi verssor elférjen rajta.) Augustus tehát arra a képtelenségre serkenti Horatiust, hogy írjon egy sextariolusba való verset, nem pedig arra akarja rábeszélni, hogy az edény felületét rója tele betűkel.

[...] *Ad res venereas intemperantior traditur; nam speculato cubiculo scorta dicitur habuisse disposita, ut quocumque respexisset, ibi ei imago coitus referretur.*

Fraenkel szerint „*túl vagyunk azon az időn, amikor a filológusok úgy érezték, joggal tekintik betoldásnak ezeket a sorokat*”¹⁸¹, de a hely felett ezek után azzal tér napirendre, hogy közhelynek nyilvánítja. Holott legalábbis ami a mondat első részét illeti, nincs mit kétségbe vonni rajta, hiszen mi mást jelentene Damasippus szemrehányása (serm. II 3, 323): „*mille puellarum, puerorum mille furores*” vagy a serm. I 2, 116skk.?

„*tument tibi cum inguina, num, si ancilla aut verna est praesto puer, impetus in quem continuo fiat. malis tentigine rumpi? non ego; namque parabilem amo venerem facilemque.*”

---

¹⁷⁹ A már korábban felvetett, legutóbb TOVAR (1968), 339skk. által felkapott ötletet tehát, amely szerint a sextarius itt egy bizonyos magasságú, konkrét papirusztekercs-fajtát jelent, alighanem — ha csak nem úgy fogjuk fel, hogy az ivóedényes poénhoz nyújt közvetlen tárgyi alapot — végleg elvethetjük.

¹⁸⁰ Elutasítással idézi TOVAR (1968), 339.

¹⁸¹ FRAENKEL (1957), 21.

Ebben az összefüggésben a „*Vixi puellis nuper idoneus, et militavi non sine gloria*” dicsekvése is több egy kiérdemesült Casanova nosztalgikus nagyotmondásánál, és a Xanthias-óda zárósoraiban olvasható udvarias mentegetőzésének is lehet oka: a költő annak idején — „*consule Planco calidus iuventa*” — még nyilván bőven adhatott okot a féltékenységre:

„*Bracchia et voltum teretisque suras
integer laudo: fuge suspicari
cuius octavum trepidavit aetas
claudere lustrum.*

(c. II 4, 21skk.)

Vixit plurimum in secessu ruris sui Sabini aut Tiburtini, domusque eius ostenditur circa Tiburni luculum.

Oliver Lyne igen érdekes — és hasonlóképp tömör — elemzésében előrebocsátva, hogy a *vita*-nak nem célja teljes körű képet adni Horatius birtokviszonyairól, arra a következtetésre jut, hogy a költőnek kettőnél több birtoka is volt. Tiburon, illetve a *Tuburni lucus*-on kívül még Tarentumban mutat ki ingatlant, érvelését az alábbi két helyre alapozva:

„*Unde si Parcae prohibent iniquae,
dulce pellitis ouibus Galaesi
flumen et regnata petam Laconi
rura Phalantho.*

*Ille terrarum mihi praeter omnis
angulus ridet*”

(c. II 6, 9skk)

Illetve:

„*mihi iam non regia Roma,
sed vacuum Tibur placet aut imbelle Tarentum.*”

(*epsit.* I 7, 44sk.)

Szerinte ugyanis Horatius „*mindkét helyet különösen kívánatosnak ábrázolja, és mindkettőt Tibur társaságában említi, ahol tudomásunk szerint birtokkal rendelkezett, jogosan gyanakodhatunk arra, hogy Tarentum környékén is volt egy birtoka.*” Majd kijelenti:

„*Horatius ingatlanvagyonát tovább is lehet kutatni, de csekélyebb bizonyítékok és valószínűség reményében.*”¹⁸²

A „nyomozást” csakugyan nem könnyíti meg, hogy Horatius költészetének személyessége köztudomásúlag távol áll a vallomások líraiságtól. Politikai töltetű ódáiban pedig nyilvánvaló módon végképp nem a lélektani mozzanatoké a főszerep — annál is meglepőbb tehát, hogy a negyedik római óda, a *Descende caelo* kezdetű vers a költő apuliai gyermekkorának egyik csodás pillanatát felidézve szokatlanul személyes hangot üt meg. Közvetlenül annak elbeszélése után, hogy az otthonról elkóborolt és a szabadban álomba zuhant fiút a múzsák kegyeiből galambok veszik védelmükbe — ágakkal és levelekkel rejtve el a medvék és a mérges kígyók elől — így folytatódik a Camenákhöz intézett vallomás: (c. III 4, 21skk.):

„*Vester, Camenae, vester in arduos
tollor Sabinos, seu mihi frigidum
Praeneste seu Tibur supinum
seu liquidae placuere Baiae.*”

A szakirodalom nem teszi fel a kérdést, de joggal merül fel, hogy a gyermekkori csodás megmenekülés, illetve a későbbi életveszélyekről szóló strófák között miért éppen ezeket a helyeket, és miért éppen ebben a formában említi Horatius. Talán Fraenkel érzékeli a leginkább a problémát, amikor jelzi, hogy meglehetősen furcsa, ahogy Horatius a görög költőéletrajzok toposzát a csodás megmenekülésről áthelyezi saját gyerekkorának kulisszái közé, amelyeket dajkája, illetve néhány obskúrus helyi település nevének említésével tesz még zavarba ejtőbbé életszerűvé. „*A képzeletünkre gyakorolt nyomás a következő versszakban sem enyhül* — folytatódik a magyarázat —. *Aligha tekinthetjük lehetetlennek, hogy bizonyos kivételezett egyének képesek legyenek elfogadható verseket írni Brightonban vagy Bournemouthban, akár a nyáridőben is.*”¹⁸³ Meglepő, de Fraenkel itt éppoly kevésbé tréfál, mint a közvélekedéssel ellentétben nem taoistán mindentudó, hanem viktoriánus módra körülményes Micimackó.¹⁸⁴ Ez a következő mondatból derül ki, ott ugyanis csakugyan ironizál: „*Annak alapján mindenesetre, amit az Augustus korabeli Baiaeről tudunk,*

---

¹⁸² LYNE (1995), 11.

¹⁸³ FRAENKEL (1957), 275.

¹⁸⁴ KAPPANYOS (2007), 54.

kisebbfajta meglepetésként ér minket a hír, hogy amikor a múzsák látogatást kívánnak tenni régi barátjuknál, olyan időpontra esik a választásuk, amikor is az épp ama felkapott tengerparti üdülőhelyen időzik.” Még az utóbbi idők egyik legérzékenyebb Horatius-kutatója, David West is megleégszik a szakirodalom (pl. Nisbet—Hubbard, Borzsák) nem túl izgalmas földrajzi megközelítésével, azt hangsúlyozva, hogy a versszakban említett helyeket mintegy ereszkedőleg járjuk be a szabin hegyektől (legmagasabb pontjuk, a Monte Gennaro 1264 méter — tájékoztat a kommentátor), Palestrinán és Tivolin át a tengerszintig. Ami elméleti turizmusnak még csak megteszi, de lírának édeskevés.¹⁸⁵

Szerencsére van valami ebben a versszakban, ami meglehetősen feltűnő: az a mód, ahogy Horatius — tőle első pillantásra szokatlanul szájba rágósan — a négy földrajzi név mellé illeszt egy-egy jelzőt: *arduos Sabinos, frigidum Praeneste, Tibur supinum, liquidae Baiae*. Érdeemes ezeket közelebről is szemügyre venni. A szabin hegyek „meredek” vagy itt meredeknek láttatott voltát a *tollor* — ebben az értelemben — „nem kézenfekvő” használata mintha a komikum irányába túlozná el. Itt ugyanis nem arról van szó, hogy Horatiust „valami rajta kívül álló erő emelné, [...] anélkül ugyan, hogy a Kallimachoséhoz vagy Enniuséhoz hasonló álombeli felemeltetésről beszélne”,¹⁸⁶ hanem a hegyek magasságát, és az abból fakadó veszélyt nagyítja fel a *tollor* és az *arduos* túlzó szemléletességével. És épp ilyen túlzás Praenestét „hideg”-nek nevezni. Nisbet és Rudd¹⁸⁷ a *frigidum* szóhoz magát Horatiust (*epist.* I 2, 2) idézi — de a megadott helyen a vidék éghajlatáról nincs szó, illetve Iuvenalisra is hivatkoznak: „*gelidum Praeneste*” (3, 190), csakhogy ez utóbbi melléknév éppen, hogy nem „hideg”-et, hanem „hűvös”-et jelent (vö. pl.: „*me gelidum nemus Nympharumque leves cum satyris chori secernunt populo*” — *carm.* I, 1 30). Hét-nyolcszáz méterrel a tengerszint fölött valóban inkább csupán kellemes hűvösről beszélhetünk, és nem olyan egészségre káros hidegről, mint amit máshol „harapós”-nak ír le Horatius,¹⁸⁸ vagy mint amilyen éjszakában az első könyv első ódájának — a többi szereplővel együtt távolságtartó ironiával ábrázolt — vadásza marad kint a lesen, *sub Iove frigido*.

Tibur *supinum* jelzőjét Borzsák — talán a táj „boldog autopsziája” alapján is — így magyarázza „»hanyatt fekvő«, vagyis lejtőre épült”.¹⁸⁹ Nisbet és Rudd megoldása¹⁹⁰ ezzel

¹⁸⁵ WEST (2002), 48.

¹⁸⁶ NISBET—RUDD (2004), 63. Az előző idézet is innen.

¹⁸⁷ NISBET—RUDD (2004), 64.

¹⁸⁸ „*Matutina parum cautos iam frigora mordent*” (*serm.* II 3, 290).

¹⁸⁹ BORZSÁK (1975), 292.

szemben használhatatlan, mert nem tudunk meg belőle többet, mint a szótárból: „*sloping backwards*”, vagy — ami kimondottan félrevezető — „*though often »flat«*”, azaz „hátrafelé lejtő” vagy „gyakran lapos”.¹⁹¹ Nyilván Borzsáknak van igaza: ezt a valójában igen különösen hangzó szót meg kell magyarázni. Nem szabad ugyanakkor, hogy a település elhelyezkedésére tett megjegyzéssel napirendre térjünk a szó e helyt meglehetősen bizarrnak ható jelentése fölött, hanem elég, ha a magyarázat megvilágítja, hogy egyáltalán miért lehet itt ezt a furcsa képet használni. Mert a vers végső soron mégsem azt mondja, hogy „lejtőre épült”, hanem hogy „hanyatt fekvő, felfordult.”¹⁹² A szóval Horatius ezen a helyen kívül az ég felé tartott tenyeret (*carm.* III 23,1), illetve a hátán fekvő ember hasát (*serm.* I 5, 19 és 85.) írja le, egy *városról* szólva tehát éppoly bizarrul hangozhatott, mint egy lóról beszélve.¹⁹³ A jelző tehát itt is egy földrajzi jellegzetességet — „lejtőre, *domboldalra*, vagyis nem völgybe vagy dombtetőre épült” — hivatott eltúlozva szemléletessé tenni.

Mindezek fényében aligha tartható fenn az a teljes körűen elfogadott értelmezés, hogy a *liquidae* jelző Baiae tiszta levegőjére vonatkozik.¹⁹⁴ Ennek ugyanis itt semmi értelme nem volna, hanem alighanem inkább arról van szó, hogy a fürdőhely Horatiusnak egyszerűen túlságosan is folyékony. A költő ugyanis igen kevésbé szerette a vizes közeget: elég itt az első könyv harmadik ódájának a hajózást elátkozó szavaira vagy a most tárgyalt vers következő strófájára — „*devota non exstinxit arbor, nec Sicula Palinurus unda.*” —, illetve arra utalni,

---

¹⁹⁰ NISBET—RUDD (2004), 64.

¹⁹¹ Kár, hogy a helyet még az oly kivételesen jó szemű West is színtelenül, „*valley of Tibur*”-nak fordítja — WEST (2002), 41.

¹⁹² Villeneuve a „*gelidum*”-ot ugyancsak hűvösnek — „*fraîche*” — fordítja, a „*supinum*”-ot pedig „*allongé en pente*”-nak, azaz lejtősen elterülőnek — VILLENEUVE (1959), 103.

¹⁹³ Valójában hanyatt fekvő férfiról, akit a partnernője épp „megül” (*serm.* II 7, 50).

¹⁹⁴ Pl. KIESSLING—HEINZE (1930), 274: „*das ungewöhnlich(!!! — K. I.) angewandte Beiwort geht wohl auf das Klima*”. (Csakhogy *abban* az értelemben nem igazán szokatlan: „*Non usitata nec tenui ferar penna biformis per liquidum aethera*” — *c.* II 20, 1sk.)

Legújabban l. pl. RUDD (2004), 153: „*Baiae with its limpid air*”. Nisbet és Rudd is hasonló értelemben magyarázza, „*but it is hard too exclude, as a subsidiary meaning, the clarity of the waters*” — NISBET—RUDD (2004), 64.

hogy Horatius verseiben a tenger szinte mindig háborgó, ellenséges közegként jelenik meg.¹⁹⁵
De konkrétan Baiae önsanyargató vízkurájáról is megvolt véleménye (*epist* I 15, 1skk.):

„*Quae sit hiems Veliae, quod caelum, Vala, Salerni,
quorum hominum regio et qualis via? (Nam mihi Baias
Musa supervacuas Antonius, et tamen illis
me facit invisum, gelida cum perluor unda
per medium frigus. Sane murteta relinqui
dictaque cessantem nervis elidere morbum
sulpura contemni vicus gemit, invidus aegris
qui caput et stomachum supponere fontibus audent
Clusinis Gabiosque petunt et frigida rura.*”

Idézzük még egyszer Lyne-t: Horatiusnak több birtoka is volt, amint amennyit számon tartunk, és egyáltalán, sokkal gazdagabb volt annál, mint amilyennek a versei alapján általában mutatkozik. A források szerint Vergilius és Varius egy-egymillió sestertiust kaptak Augustustól, illetve az előbbinek tízmilliós vagyona volt — akkor, amikor a senatusi cenzust nyolcszázézerrel egymillió-kétszázézerre emelte a princeps. Vagyis — ahogy Lyne fogalmaz — a költők gazdagok voltak, és jövedelmük nem annyira a tudósokéhoz, mint inkább a sztárokéhoz volt fogható.¹⁹⁶

A provokatív könyv szerzője azonban ez alkalommal mintha megállna félúton. A harmadik könyv negyedik ódájának fent bemutatott versszakában ugyanis két tudottan horatiusi birtok mellet két másik helységnév szerepel, amelyekről a szövegkörnyezet

---

¹⁹⁵ Néhány példa, csak az ódák első könyvéből: „*Gaudentem patrios findere sarculo
numquam demoveas, ut trabe Cypria Myrtoum pavidus nauta secet mare; luctantem Icaris
fluctibus Africum merrcator metuens otium et oppidi laudat rura sui, mox reficit rates
quassas*” (1, 13skk.); „*me tabula sacer votiva paries indicat uvida suspendisse potenti
vestimenta maris deo*” (6, 13skk.); „*Seu pluris hiemes seu tribuit Iuppiter ultimam, quae nunc
oppositis debilitat pumicibus mare Tyrrenum*” (11, 4skk.); „*O navis, referent in mare te novi
fluctus. O quid agis? Fortiter occupa portum*” stb. (14, 1skk.); „*sive per Syrtis iter aestuosas
sive facturus per inhospitalem Caucasum*” (22, 5skk.); „*sic, quodcumque minabitur Eurus
fluctibus Hesperis, vensinae plectantur silvae te sospite*” (28, 25skk.); „*dis carus ipsis,
quippe ter et quater anno revisens aequor Atlanticum impune*” (31, 13skk.).

¹⁹⁶ LYNE (1995), 9skk.

ismeretében talán nem túl nagy merészség feltételezni, hogy ugyancsak a költő ingatanaira utalnak. Baiaeben ugyanúgy lehetett háza, ahogy Praenestében, gondoljunk csak az első könyv második levelének kezdősoraira:

*„Troiani belli scriptorem, Maxime Lolli,
dum tu declamas Romae, Praeneste relegi;
qui, quid sit pulchrum, quid turpe, quid utile, quid non,
plenius ac melius Chrysippo et Crantore dicit.”*

Róma, a címzett tartózkodási helye nem szorul magyarázatra, de ha nem volna világos Lolliusnak, hogy mit keres Horatius Praenestében, alighanem meg kellene néhány szóban említeni, hogy kinél vendégeskedik, és nem volna elég újdonságként az olvasmányélményekről beszámolni, anélkül, hogy röviden ki ne térne a körülményekre.

Ami Baiaeet illeti, a *serm.* I 7 első soraiban a költő arról a tervéről számol be Maecenasnak, hogy egy afféle vidéki hétvégének indult kiruccanását több mint féléves távollétté készül prolongálni (10sk):

*„Quodsi bruma nives Albanis inlinet agris
ad mare descendet uates tuus et sibi parcat”*

Joggal merül fel a kérdés, hogy Horatiusnak vajon már augusztusban megvolt a télre szóló meghívása valahova a tengerpartra. Nem inkább arról van-e szó, hogy saját ingatlan állt a rendelkezésére — amelynek helyszínéül Baiae a fentiek fényében igen kézenfekvőnek tűnik.

A *carm.* II 4-nek a fent bemutatott versszak előtti soraiban arról van szó, hogyan menekült meg a költő a múzsák kegyéből gyerekkorában, amikor is messze elkóborolt otthonról, de galambok fedték be ágakkal és levelekkel, elrejtve a medvék és a mérges kígyók elől. A rákövetkező versszakban pedig a philippi csatából történt szerencsés megmeneküléséről, egy tengeri balesetről, illetve arról a bizonyos fáról beszél, amely egyszer csaknem halálra sújtotta. Világos tehát, hogy a fent idézett versszakban is arról a védelemről van szó, amelyet a múzsák veszedelmes körülmények között nyújtanak a költőnek: aki ezek szerint a meredek sabín hegyek, a hideg Praeneste, a hanyatt fekvő Tibur és az ízlésének túlságosan is folyékony Baiae viszonyai között is biztonsággal mozoghat. Ezek után arra a kérdésre, hogy miért éppen ezeket a helyeket nevezi meg itt Horatius, közvetlenül

szülőföldjének és gyerekkorának példátlanul érzelmes hangú felidézése után és élete három életveszélyes pillanatának előszámlálása előtt, a válasz kézenfekvőnek tűnik.

A Lyne által Horatius birtokaiként azonosított Tibur, Sabinum és Tarentum mellé ugyanis mindezek fényében talán odasorolhatjuk Praenestét és Baiat¹⁹⁷ is, ezzel alighanem tovább árnyalva Horatius felfogását a szegénységről, az *aurea mediocritas*-ról, illetve arról, amit így fogalmazott meg: „*extremi primorum, extremis usque proires*” (*epist.* II 2, 24).

---

¹⁹⁷ Ez utóbbiról különben máshol — *epist.* I 1, 83skk. — is megemlékeznek:

„»*Nullus in orbe sinus B a i s praelucet amoenis*«,
si dixit dives, lacus et mare sentit amorem
festinantis eri; cui si uitiosa libido
fecerit auspicium:» cras ferramenta Teanum
tolletis, fabri.«”

Illetve innen tudhatjuk, hogy az első római ódában is ezen a vidéken járunk: a Baiae-i öböl vizét tölti fel a szárazföldre már beleunt telektulajdonos (aki aztán szállhat tengerre vagy lóra — mégis ott ül mögötte az „*atra cura*”).

VI. HORATIANA

nec cari lapides

(c. IV 13,14)

nec Coae referunt iam tibi purpurae, nec cari lapides tempora

cari VURFpu Ox.¹ P clari AaBL Ott. Ox.² (cf. c. 1, 20, 5)¹⁹⁸

A vers egyszerre harsány és fakó színekkel festi a megöregedett Lyce magatartását és külsejét (már a 3. sorban: „*vis formosa videri*”): a közönségesen viselkedő nő már semmilyen értelemben nem ragyog régi fényében, nem ő — „a kiszáradt tölgy” — zöldell, hanem Chia virul.¹⁹⁹ A harmadik versszak sárga fogakat, ráncokat, fehér haját („*luridi dentes ... rugae ... capitis nives*”) emleget, ezután következnek a negyedik strófa fent idézett szavai, majd az ötödik felteszi a kérdés, amelynek melankolikus sóhaja oly nagy világirodalmi karriert futott be: „*Quo fugit Venus, heu, quove color*”. A vers a hamvába holt fáklya képével zárul.

Az egész ódán, de különösen a három középső versszakon végigvonul a vonzó külső elvesztésének leírása, hol az aktuális, hol a korábbi állapot részletezésével. Az öregek ráncosak,²⁰⁰ sárga a foguk és ősz a hajuk, míg a fiatalok ragyogóak, színesek: a foguk nyilván egészségesen csillog, a hajuk nem ősz, színeik még nem „futottak messze”— nem kihunyt, hanem fényes, lángoló fáklyák. Megjegyzendő, hogy ódaköltészetében Horatius négy kivételtől eltekintve²⁰¹ kizárólag a fiatalsággal kapcsolatban használja a *niteo*, *nitidus*, *nitor*,

---

¹⁹⁸ Borzsák *ad loc.*

¹⁹⁹ A fiatalság zöldelléséhez vö. pl.: „*dumque virent genua*” (*epod.* 13, 4), ill. az öregedő Lydiával kapcsolatban: „*hedera virenti ... aridas frondes*” (*c.* I 25, 17 skk.).

²⁰⁰ Lehetséges, hogy a *c.* IV 6, 28-ban szereplő „*levis Agyieu*” sem *imberbis*, hanem „ránctalan”, a melléknév jelentése ugyanis gyakran nem egyszerűen „sima”, hanem — a fiatalság képzetével egyébként összhangban (l. a köv. jegyzetet) — „ragyogó”: pl.: *c.* I 2,38. Ha tekintetbe vesszük, hogy a *c.* II 20,11-ben a *leves* a *plumae* jelzője, egyszersmind elfogadjuk a *c.* IV 10, 2 *pluma* („legénytoll”) olvasatát, és a „*levis Agyieu*”-val együtt próbáljuk a helyeket értelmezni, okoz némi problémát, hogy az olykor *szakáll* jelentésű *toll* eszerint éppúgy lehetne sima, mint saját ellentéte, a „szakálltalan” bőr.

²⁰¹ Egyszer (*c.* I 14,19) a *Cyclasokakkal* és háromszor a nappal, a holddal, ill. a napvilággal kapcsolatban — *Luna*: (II 11,10); *soles*: (IV, 5,8); *Sol*: (*c. saec.* 9).

praeniteo szavakat.²⁰² Ez a ragyogás az, amit Lyce pótszerekkel nem tud visszahozni; indokoltnak látszik tehát a kiadások által elfogadott *cari* olvasata helyett a kézirati hagyománnyal ugyancsak rendelkező *clari* megfontolása, hiszen nem a kövek értéke²⁰³ az, ami (a bíbor ruhákkal együtt) esetleg pótolhatná az elfutott színeket, a kihunyt fáklya lobogását — hanem tüzes csillogásuk.²⁰⁴

* *
* *

Az ilyen és ehhez hasonló kényes pontokon az ember nem mentesülhet az állásfoglalás kényszere alól, még akkor sem, ha szem előtt tartja, hogy szorosan összetartozó dolgok közt kell megkülönböztetést tennie. Mert a csillogás (színekről szólva inkább: tündöklés) és drágaság természetesen összefügg, gondoljunk csak *fényűzés* szavunkra. Ilyen értelemben emlegeti együtt a köveket, a kelméket vagy akár a nemesfémeket Horatius többször is: „*gemmas et lapides, aurum*” (c. III 24, 48), „*non gemmis, neque purpura venale nec auro*” (II 16 7sk.) „*cum gemmis Tyrios mirare colores*” (epist. I 6, 128), „*gemmas, marmor ebur, Tyrrhena sigilla, tabellas, argentum, vestes Gaetulo murice tinctas*” (II 2, 180sk.). Mindenesetre akár csillogó, akár drága dologról van szó, a versek annak ésszerű megbecsülésére intenek, hiszen az ezüst is csak a mértékletes használattól kapja a fényét (c. II 2, 1skk.), és elásni, rejtegetni nem érdemes — annál is kevésbé, mert „*bármit rejt is a föld, az idő felhozza a fényre, azt, mi ragyog, betemetve*” (epist. I 6, 24sk.). A javakkal tehát — legyen szó drága, tündöklő dolgokról vagy éppen a fiatalság ajándékairól — ésszerűen

---

²⁰² „*intemptata n i t e s*” (c. I 5,13); „*Urit me Glycerae n i t o r*” (I 19,5.); „*tibi iunior laesa praeniteat fide*” (I 33,3sk.); „*non Chloris albo sic umero n i t e n s*” (II 5,18); „*Liparaei n i t o r Hebr*” (III 12,6) „*n i t e n t i s ... capillos*” (II 7,7sk.) „*nunc decet aut viridi n i t i d u m caput impedire myrto*” (I 4,9); „*n i t i d i s virginibus*” (II 12,19); „*spissa te n i t i d u m coma, puro te similem, Telephe, Vespero tempestiva petit Rhode*” (III, 19,24skk.) „*virum coniunx nec n i t i d o laedit adultero*”(III 24,19sk.).

²⁰³ Putnam az idő múlásának érzékeltetéséhez a *fasti* mellett — aligha indokoltan — síremlékek *köveit* is emlegeti erről a helyről szólva — PUTNAM (1986), 224.

²⁰⁴ A Kiessling—Heinze kommentár szerint mindenesetre „*c a r i l a p i d e s , kostbares Geschmiede, malt besser die aufdringliche Gefallsucht der alten Dirne als c l a r i l a p i d e s .*” Nem világos azonban, hogy a drágaság miért festi (és éppen: festi!) jobban a tetszeni vágyást, mint a csillogás.

(*sapiens, sapias*) kell bánni, mert az irigy, szárnyas idő („*volucris dies*”, „*invida aetas*”) könnyen a szépnak látszani akaró Lyce sorsára juttatja az embert. Márpedig — mint korábbról tudjuk — az ilyen ambíciók csak addig helyénvalóak, „*donec virenti canities abest morosa*”, azaz a behavazott fejű Lyce csak nevetség tárgya lehet, akár csak a házasságtörők után magányosan síró Lydia.

A szatirikusan induló vers azonban mégsem marad meg a pusztá csúfolódás szintjén. Lyce meglehetősen taszító viselkedésének („*ludisque et bibis impudens*”) leírása már a második versszakban átadja a helyet a fiatalság képzetének, míg a harmadik strófa már csak az idős kor — nem éppen vonzó, de semmi esetre sem viszolyogtató — külső karakterjegyeit sorolja fel. A negyedikben az ezek elkendőzésére tett hiábavaló erőfeszítésekről van szó, majd egy gúnyos és mégis együttérző gesztus („semmi sem hozza vissza azt a kort, amit a szárnyas idő kalendáriumok mélyére zárt”) általános síkra emeli a témát. Ezután Horatius — ismét!, vö: „*mea vota*” (1. sor) — maga is feltűnik („*quae me surpuerat mihi*” — 20. sor), hogy aztán egy strófa erejéig tőle szokatlanul érzékeny hangot üssön meg. Nem tartják számon, pedig sokat elárul Lyce vonzerejéről, illetve ennek Horatiusra tett hajdani hatásáról az, ahogy ez a sor Catulluséra emlékeztet: „*quod omnis eripit sensus mihi*” (c. 51,5sk.). Vagyis Horatiust igen heves „*odi et amo*”-intenzitású szenvedély fűzhette Lycéhez,²⁰⁵ amelynek szélsőséges volta egyébként annyi idő távlatából még ebből a versből is kitapintható: egy átok beteljesülésének regisztrálásával kezdődik, hogy a vége felé — egy nem különösebben kedves istenhez elöl — kiderüljön: a költőt egykor azért igen heves szerelem fűzte ahhoz az átkozott nőhöz. Az átkot különben körülbelül el tudjuk képzelni abból, ami végül beteljesült; Putnam mindenesetre jó szemmel veszi észre a propertiusi párhuzamot (III 25,15sk.).²⁰⁶

---

²⁰⁵ PUTNAM (1986), 225sk. éles szemmel veszi észre a Cat. c. 58,1sk.-vel való párhuzamot: „*Lesbia nostra, Lesbia illa illa Lesbia, quam Catullus unam plus quam se atque suos amavit omnes*”. Ha eltekintünk az egyszerű kötő-, mutató és hasonló szavaktól, Horatius ódaköltészetében az ismétlésnek — a catullusi helyhez egyébként hasonlóan — nem ritkán nosztalgikus, melankolikus vagy rezignál hangulata van: „*Eheu fugaces, Postume, Postume, labuntur anni*” (c. II 14,1); „*ibimus, ibimus, utcumque preaeedes*” (II 17,10) „*quod spiro et placeo, si placeo*” (IV, 3,24). Az biztos, hogy a verskezdő „*Audivere, Lyce, di mea vota, di audivere, Lyce*” ismétlésben nyomatékosítás fejeződik ki, de az távolról sem, hogy az átok beteljesülése fölötti büszke diadalt kellene látnunk benne.

²⁰⁶ Putnam (1986), 230.

*exclusa inque vicem fastus patiare superbus
et quae fecisti facta quearis anus!
Has tibi fatalis cecinit mea pagina diras:
Eventum formae disce timere tuae!*

De nem kell ilyen messzire mennünk! A *c.* IV 10. — az átkozódás szenvedélyes gesztusa nélkül — ugyanezt a helyzetet mutatja be a maga tömörebb, gemmaszerű zártóságában, mintegy átmenetet képezve a kötetnyitó szerelmes vers, illetve az ebben a zsánerben utolsó Lyce-óda között. Felépítésében mind a *c.* IV 1, mind a IV 13 visszatekintő jellegű: az első versben az önidézet („*mater saeva Cupidinum*”²⁰⁷) rögtön egyfajta palinódiát ígér (ahogy később, az ugyancsak szerelmi fogantatású IV 11,23sk. „*grata compede*” szókapcsolata is ismerős korábbról),²⁰⁸ és a Ligurinus-szenvedély záró képsora csakugyan az ötven körül járó költő visszatekintéséből bontakozik ki. A Lyce-ódának hasonlóképpen képezi alapját a múlt felidézése, sőt — a tizedik ódával együtt — az az ellentmondás, amely közte és a jelen (illetve a jövő) között feszül, amely oly tömören fejeződik ki ezekben a *durus*, illetve *crudelis* (l. a *c.* IV 1 *utolsó* és a IV, 10 *első* sorát!) Ligurinus szájába adott szavakban: „*quae mens est hodie, cur eadem non puero fuit, vel cur his animis incolumes non redeunt genae?*”

A tizenharmadik ódából tehát nemcsak Lyce külsejét és viselkedését ismerjük meg, és nemcsak azt az egyébként nem túl izgalmas tájékoztatást kapjuk, hogy megöregedett, hanem más egyebeket is megtudunk a személyéről:

*Quid habes illius, illius,
quae spirabat amores,
quae me surpuerat mihi,*

*felix post Cinaram notaque et artium
gratarum facies?*

---

²⁰⁷ *c.* I 19,1 és IV 1,5.

²⁰⁸ Vö. I 33,14. Az oxymóron előtörténetét részletesen foglalja össze Nisbet és Hubbard — az utóéletéből talán érdemes megemlíteni az „*édes csalatás*” Berzsenyitől megénekelte (Horatius-utalásként számon nem tartott) „*rózsabailincsei*”-t. Putnam jelentőségteljesen emeli ki: „*Horace in fact uses the phrase grata compede in c. 1.33 which deals with exactly such amatory triangulations and their inept pairings*” — PUTNAM (1986), 192. A kommentátorok egyébként vagy nem említik a szövegszerű egyezést, vagy ha említik, nem elemzik.

A sorok értelme nem első pillantásra világos: az *illiust* hol *Lycesszel* egészítik ki, hol a *faciesre* vonatkoztatják, illetve a *postot* is értik idő-, illetve afféle képes helyhatározónak (voltaképp: „a sorban *Cinara* után”) stb. Az *illius* kiegészítése *facieivel* mindenesetre igen kézenfekvőnek látszik. „Mennyi maradt abból a szerelmet lehelő arcból, amely valósággal megfosztott saját magamtól (Catullusra gondolva: amelyetől valósággal elájultam),²⁰⁹ amely majdnem olyan boldog volt, mint *Cinara*, és kedves mesterkedéseiről is híres volt?”²¹⁰ Az „*artium gratarum*”-ot Kiessling—Heinze magyarázza „*die Künste der Koketterie*”-nek, de anélkül, hogy megemlítenék azokat a helyeket, ahol a csábítás eme művészetének legfőbb fegyvere éppen az arc: „*vultus nimium lubricus adspici*” — c. I 19, 8 —, ill. „*iam proterva fronte petet Lalage maritum*” — c. II 5,14sk. (Az *illiust* ugyanis nem a *faciesszel* kapcsolják össze, hanem *Lycére* vonatkoztatják: nyilván ez az akadályozza meg őket az arc és az *ars* összefüggésének felismerésében.)

Ami a *felix* szót illeti, ezt írják róla: „*Ihr Aeußeres (sat. I 2, 87) war felix, 'erfolgreich' oder 'siegrich', wengleich sie der Cinara (aber nur dieser, ist zu verstehen) nachstand, und berühmt waren auch (et) die Künste der Koketterie, durch die sie diesen eindruck verstärkte*”. De aligha arról van szó, hogy *Lyce* — különösen a külseje — „eredményes” vagy „diadalmas” lett volna, mert a *felix*nek Horatius lírai költészetében nincs ilyen jelentése. A szó nagyon komoly érzelmi tartalmakat mozgósít: „*felices ter et amplius, quos irrupta tenet copula*” (c. I 13, 17sk.); „*sis licet felix, ubicumque mavis*” (III 27, 13); „*»o sol pulcher, o laudande!« canam recepto Caesare felix*” (IV 2,46sk.); „*o ego non felix, quam tu fugis*” (epod. 12, 25); „*tu, quicumque es felicior*” (15, 17) — egy szerelmi vetélytársról; „*felicem dicere non hoc me possim, casu quod te sortitus amicum*” (serm. I 6, 52sk.); „*felices! nunc ego resto.*” (serm. I, 9, 28)²¹¹; „*ita te felicem dicis*” (serm. II 7,31).²¹² A példákból az tűnik ki, hogy a szó a boldog — szerelmi, baráti, rokoni —

²⁰⁹ Lásd a feljebb, a *Horatius és Catullus* c. részt!

²¹⁰ A *nota* jelzőnek a kommentárirodalomban elterjedt értelmezése (hogy Horatius versei tették volna *Lycét* híressé) indokolatlannak látszik.

²¹¹ Ironikus értelemben: a kullancsként Horatiusra akaszkozó fecsegő anyja és rokonai éppen azért boldogok, mert már *nem* kell együtt élniük az illetővel.

²¹² „Így (ti.: éppen egyedül, társak nélkül) vagy boldog.”

kapcsolatban élők *terminus technicus*:²¹³ tizenöt előfordulásából tízről mindenesetre ez határozottan elmondható, és további két alkalommal is mély, egzisztenciális értékű boldogságot ír le²¹⁴ (Horatius egész költészetében mindössze három helyen van — *sermó*kban — köznapi értelemben véve „szerencsés” jelentése).²¹⁵

Mindezek alapján elmondható, hogy a c. IV 13 nemcsak Cinaráról beszél meglehetősen megindultan, hanem Lycéról is. Borzsák frappánsan összegzi Kiessling—Heinze nézeteit: „*a költő már nem kér, nem int; nem durva [...]; csak különösebb felindultság nélkül csúfolódik, de közben — Cinarára emlékezve — még el is lágyul.*” Nem mondja azonban, amit a német kommentátorpáros hangsúlyoz: „*es ist ein reines Scheltgedicht*”. Az óda ugyanis *nem* gúnyvers: azon túl, hogy Horatius az elején megállapítja: átkai meghallgattak, nem fedezhető fel a versben káröröm, vagy gúnyolódás — hasonlítsuk csak össze a 8. és 12. *epód*ossal vagy akár a c. I 25-tel! Sőt, a vers nagyon is tárgyilagos hangvételben indul: az exozícióból megtudjuk, hogy az ittas Lyce illetlenül táncolva, tremolóban énekelve serkentgeti a lankadt Cupidót, illetve hogy sárga fogak, ráncok és ősz haj csúfítják. Ezután azonban már az érzelmeké a főszerep: a drágakövek és színes öltözék felemlegetése a hajdani fiatalság felidézésébe torkollik, és még az is kiderül, hogy Lyce egykor mély benyomást tett a költőre, és majdnem olyan boldogok voltak, mint Cinarával. Az a megfogalmazás, hogy ez utóbbinak csak kevés év adatott, míg Lycét a vén varjúhoz hasonlónak²¹⁶ örzi meg a végzet, ugyancsak nem mérhető tizenkettedik *epód*os elefántos indításához vagy a nyolcadik naturalizmusához, de még *Parcius iunctas* kezdetű óda sárló kancájának képéhez sem, az

---

²¹³ Az *epod.* 2,14-ben a haszontalanok helyére oltandó *feliciores* vesszők szerepelnek, ami összhangban van a *felix* etimológiájával (*fe-*: termékenység, *vö.:* *femina, fecundus*), de a fentiek fényében nem lehet megtagadni tőle azt az érzelmi töltetet sem, ami a megfelelő társ megtalálását jellemzi.

²¹⁴ Az *epod.* 16,53-ben a boldogok szigetén meglelt aranykor jótéteményeit festi. A c. *saec.*-ban a szó *Latium* jelzője, és magasztos stílusértéke van: szövegkörnyezetét a „*Palatinas aras*” és a „*rem Romanam*” adják.

²¹⁵ Prózaiban értelemben „boldog, szerencsés (körülmények közt élő)” jelentése csak elvétve és csupán a *sermó*kban van: „*solos felices viventes clamat in urbe*” (*serm.* I 1, 12); „*o te, Bolane, cerebri felicem*” (*serm.* I 9, 11sk.); „*spirat tragicum satis et feliciter audet*” (*epist.* II 1, 166).

²¹⁶ A *par* jelentéséhez l. feljebb!

pedig, hogy a fiatalok Lycében nagy nevetés közepette²¹⁷ szemlélik a hamvába holt fáklyát, kimondottan együttérzést ébreszt a nő iránt.²¹⁸

A szerelem terén hajdan „*non sine gloria*” vitézkedő Horatius, aki „*circa lustra decem*” már túl keménynek érzi a nyakát Venus puha igájához, kései ódagyűjteményében feltűnő hajlamot mutat a személyes hangvételre,²¹⁹ sőt az elérzékenyülésre. A kötet mindhárom közvetlenül szerelmi tárgyú ódájában (IV 1, 10 és 13) szokatlan hangsúlyt kap a boldogtalanság: az elsőben a költő hiába kergeti a Mars-mezőn és a vizek örvényeiben Ligurinus tűnő képét, akihez majd a tizediket is intézi — és talán nem véletlenül a c. I 11 versformájában. Ligurinust itt már nem is buzdítja arra, amire annak idején Leuconoét („*sapias ... carpe diem*”), hiszen világos, hogy amikor megjön majd a fiú jobbik esze, akkor már túl késő lesz: „*quae mens est hodie, cur eadem non puero fuit...?*” Azaz mire a Lyce-vershez érünk a kötetben, a reménytelenül szerelmes idősödő ember helyzetét Horatius már bemutatta — a saját bőrén. Mert a Lyce-óda voltaképpen egy szerelmet hiába hajszólo emberről szól, akit Venus éppoly időszerűtlenül látogat, mint Horatiust az első versben („*tempestivus in domum Pauli ... comissabere Maximi*” — 9sk.). A nő méltatlan, illetlen és neveléses viselkedése láttán nem szabad elfelejtenünk, hogy az idősödő férfi arcán folyó szerelemkönnyek és a beszédben beállt idétlen („*parum decorum*”) csönd (c. IV 1 33skk.) sem éppen méltó, illő és komoly. Ódái negyedik könyvében Horatius már csakugyan „nem kér, nem int; nem durva”, hanem hol rezignáltabban, hol megindultabban állapítja meg, hogy a szerelem — ha az ember fegyvertelenül kényszerül a kihívásait elfogadni — nagyobb hatalom, mint amilyenek korábban, hűtlen, csapodár (*levis*), de a nőknek mégiscsak megfelelő (*puellis ... idoneus*) korában hirdette. „Hamvába holt fáklya” — lírai költőként az utolsó szava a szerelemről.

---

²¹⁷ Az, hogy nevelés tárgya lesz, Horatiusnál máshol is fenyegeti az idős embert. Ahogy „*kissé fájdalmas, visszatartott öniróniá*”-val (Borzsák) írja: „*tempus abire tibi est, ne potum largius aequo rideat et pulset lasciva decentius aetas*” (*epist.* II 2,215sk.).

²¹⁸ Ahogy PUTNAM (1986), 227 mondja: „*Csak az idő múlásával nem törődök nevetetik ki Lycét, aki az időnek oly látványosan áldozatul esett.*”²¹⁸

²¹⁹ „*Jó sokat megtudunk magáról a beszélőről is*”, mondja Putnam — (1986) 228 —, ami a könyv első (illetve azzal szorosan összefüggő tizedik) ódájáról is elmondható. A korábbi szerelmi témájú versekről lásd alább a *Non praeter solitum leves* c. részt!

nec carus aequē

c. II 17,7

A szókapcsolatot a kommentátorok különbözőképpen magyarázzák, más-más vonzatokat látva el. Nauck ezt a magyarázatot fűzi hozzá: „*der ich nicht gleiches Wertes (für mich und andere: Ep. I. 3. 29)*”²²⁰ Kiessling—Heinze így egészíti ki: „*nec carus (mihi) aequē (atque ante)*”, és így magyarázza: „*so daß ich auf die Erhaltung meines Ichs keinen wert mehr lege.*” Borzsák szerint „*kiegészítendő a második sorból: nec dis nec mihi*”. Nisbet és Hubbard magyarázata: „*understand cuiquam (cf. Porph. 'nec carus, inquit, alii futurus sicuti tibi sum')*. *Editors generally understand mihi; but that pronoun is too particularizing to be left unexpressed, and the idea of self-love is irrelevant to the context. aequē means 'as much as before'; for the ellipse cf. Thes.l.L. I. 1044. 72 ff.*” Lyne fordítása: „*neither [any more] equally dear to myself*”²²¹

Összegezve tehát a következő változatok forognak közkézen:

Maecenas, a haláloed után miért időzöm én tovább a földön? Hiszen nem vagyok olyan kedves, mint azelőtt

— a saját szememben (Kiessling—Heinze, Lyne),

— a magam és mások szemében (Nauck)

— senki szemében (Nisbet—Hubbard)²²²

— az istenek és a magam szemében (Borzák)

— az istenek szemében (Schütztől elutasítva)

(Ez utóbbi kiegészítést — „mint azelőtt” — általában vagy nyíltan elfogadják, vagy burkoltan, hallgatólagosan fordítják bele a szövegbe.)²²³

Nem világos, hogy Schütz milyen alapon utasítja el a c. I 31,13-ban olvasható „*dis carus ipsis*”-szel való kapcsolatot. Mindkét helyen a halálról van szó: a kereskedő, aki évente

---

²²⁰ Villeneuve ugyanígy: „*C'est restreindre le sens de l'expression que d'entendre « moins cher à moi-même » : il faudrait ajouter : « et aux autres » (cf. Epist. I, 3, 29 : si patriae uolumus, si nobis uiuere cari).*

²²¹ Lyne (1995), 121.

²²² Fordításában (2004) Rudd is mintha ezt az értelmezést követné: „*no longer equally loved*”.

²²³ Ez utóbbi kiegészítést általában vagy nyíltan elfogadják, vagy burkoltan, hallgatólagosan belefűzve a szövegbe, l. pl. Villeneuve: „*n'ayant plus même prix*”, ill fentebb, Lyne, Rudd.

háromszor és négyszer (hétszer?) sértetlenül látogatja meg az Atlanti-óceánt, nyilván az istenek kegyének köszönheti, hogy nem vész oda. A II 17,7-ben is ez a lényeg: ha Maecenas meghal, hogyan maradhatna életben az a Horatius, aki nem *carus aequae*, azaz nincs olyan drága — mint pártfogója volt. Vagyis aki nem vész oda, az *dis carus*, márpedig ha még Maecenas is meghal — akiről feltételezhető, hogy kedves az isteneknek —, akkor hogyan maradhatna életben Horatius, akiről ez nyilván kevésbé mondható el.²²⁴ Vagyis az *aequae* „mint azelőtt” kiegészítése felesleges és hibás is (aki elfogadja, az nem Horatiust magyarázza, hanem Porphyriót), a semmiből húzva elő egy viszonyítási pontot — az idealizált korábbi állapotot —, miközben másról sincs szó, mint a Horatius és Maecenas közti kapcsolatról.

non praeter solitum, leves

c. I 6,20

„*Quis Martem tunica tectum adamantina digne scripserit aut pulvere Troico nigrum Merionen aut ope Palladis Tydiden superis parem?*” — teszi fel Horatius a nem is annyira költői, mint inkább álszerény kérdést az Agrippához írt mentegetőző ódában. Azaz: „*Hol van, Marsot aki vértben, a trójai portól megfeketült Merionest dicsőn láttatná, vagy amint Tydeides kegyet Pallastól nyer a harcmezőn?*” Az ember szinte hallja a választ: „Hol van?! Hát hol lenne?! Nem akarok ujjal mutogatni...” Vagyis a mentegetőzésnek, (a *recusationak*) elég érdekes formáját választja, amikor kijelenti, hogy kicsiny lévén nem érint nagy tárgyakat (*tenues grandia*), mert a jóérzés, a szeméremérzet (*pudor*) és a lant harcokhoz nem szokott műzsája sem engedi, hogy Augustus és Agrippa magasztalását fogyatékos tehetségével kenje össze (tkp. tegye homályossá). Ezek után így fejezi be a verset „*Nos conviviam, nos proelia virginum sectis in iuvenes unguibus acrium cantamus, vacui sive quid urimur, non praeter solitum leves.*”²²⁵

---

²²⁴ Meggondolandó, hogy a c. I 20,5-ben a sokat vitatott — egyébként egyértelműen hagyományozódott — *carus* is összefügghet a halálos veszedelemből való megmeneküléssel. A vers első két versszaka éppen arról szól, hogy Horatius olyan bort szolgál majd fel, amit akkor tett el, amikor Maecenas súlyos betegségből felépülve (ha úgy tetszik: *dis carus*) először mutatkozott nyilvánosan.

²²⁵ Shackleton Bailey kiadásának Brinket követő központozása. Borzsáknál az a különbség, hogy az *urimur* után —nem egészen világos, hogy miért — nem tesz vesszőt.

Az utolsó szót többnyire Horatiusnak a saját stílusára tett utalásként értelmezik: „a harci eposz nem a mi zsánerünk, mi szerelmi témákról énekelünk, a könnyű műfajban.” Nisbet és Hubbard szerint a *leves* egyenesen csak grammatikailag tartozik össze a *vacuival*, értelmileg nem („*though not of sense*”). Amikor Horatius azt mondja, hogy „tűz emészti”, a brit szerzőpáros szerint a személyes, szerelmi költészetre gondol, és mint írják, a *leves* egyaránt illik a csapodár szerelmesre („*the fickle lover*”) és a könnyű műfaj költőjére („*the light poet*”). Ehhez a c. II 1,40-et idézik (*leviore plectro*), illetve a III 3,69-et („*iocosae... lyrae*”). Ami az utóbbit illeti, annak nincs közvetlen köze a tárgyalt helyhez, míg az előbbi voltaképp éppen ezzel együtt magyarázható: ott sem akármilyen értelemben vett „könnyű” költészetről van szó, hanem a barlang (a Pyrrha-óda „*gratum antrum*”-a) rejtekén pengetett érzelmes húrokról. A *levist* a költő helyett kiterjesztőleg, annak költészetére értelmezni egyébként nem újdonság az angolszász filológiában: a szót a Loeb-sorozatban már Bennett „*a poet of trifles*”-nek fordította (a veterán kiadást 2004-ben Niall Rudd szövege és fordítása váltotta fel, amelyben a kérdéses helyen a semmire sem kötelező „*lightweight*” megoldás olvasható). Kommentárjában Schütz problémamentesebbnek érzi a *levest*, és „*leichtlebig*”-nek fordítja, ahogy Kiessling és Heinze szerint is „*leichtmütig*”-et jelent, nem pedig „*unbeständig*”-et. Villeneuve a két sort a következőképpen értelmezi: „*volia ce que [sc. convivia etc.] nous chantons, quand notre cœur est libre ou que, folâtre à son ordinaire, il brûle de quelque feu*”, azaz a *levest* ő is a lángolás mértékére érti. Ezzel szemben Oliver Lyne a következőképpen fordít: „*I sing of the battles of fierce girls, their nails sharpened against young men, fickle no more than usual, fancy-free or if I am in love*”. Azaz világosan a személyes karaktervonás mellett (és a műfaji besorolás ellenében) teszi le a garast, sőt ezt a jellemvonást egyenesen könnyelműséggel, ingatagsággal azonosítja, nem pedig holmi — kiessling—heinzei — „könnyedség”-gel, „fesztelenség”-gel, vagyis nagy különbség az eddigiekhez képest, hogy Lyne szemében a *levesnek* szemlátomást enyhén pejoratív hangulata van. De mintha az ő fordításában sem lenne világos a szó pontos jelentése: hiszen mit is akar mondani az, hogy „*lányok fiúk elleni csatáiról verselek, nem csapodárabban a szokásosnál — akár facér, akár szerelmes vagyok*”?

Nisbet és Hubbard — a fent említett két Horatius-hely mellett — Catullus 61. *carmenének* 97. (a Schuster—Eisenhut-féle kiadás szerint: 101.) sorára is utal: „*non tuus levis in mala deditus vir adultera probra turpia persequens a tuis teneris volet secubare papillis*” — azzal a fentebb ugyancsak idézet fenntartásukkal, hogy a csapodár szerelemes mellett a költői zsánerre inkább vonatkozik a *leves*. De érvekért nem kell Catullusig menni: Ps.-Acro Borzsáktól idézett megjegyzése szerint például a *leves* annyi, mint „*nil constantiae*

habentes”. Vagyis a késő antik kommentátor szerint a jelzőben nem műfaji megjegyzést kell keresnünk, hanem a költő karakterére tett utalást. A leghelyesebb ezek után, ha azt vizsgáljuk meg, hogy maga Horatius milyen jelentésben használja a szót.

A *levis* huszonkilencszer²²⁶ fordul elő verseiben: *c.* I 1, 31; 6, 20; 10, 18; 14, 18; 18, 9; 24, 19; 25, 10; 31, 16; II 1, 40; 4, 11; 16, 15; III 9, 22; 27, 37; *epod.* 2, 28; 16, 48; *serm.* I 4, 53; II 6, 98; 7, 19; 7, 29; 7, 38; 7, 7 8; *epist.* I 5, 8; II 1, 51; 1, 108; 1, 118; 1, 179; 2, 150; *ars* 231; 423, és ha ezeket a helyeket tételesen megvizsgáljuk, arra a következtetésre jutunk, hogy a szót Horatius jellemzően három jól elkülöníthető értelemben használja.

1) Mint alapfokú adverbium azt jelenti „kevésbé” (*minus*).

— *quanto constantior isdem in vitiis, tanto levis miser* (*serm.* II 7, 19). Figyelemre méltó az eltérő értelmű *constans* és a *levius* együttese a sorpárban. Talán úgy lehetne visszaadni a szójátékot: „minél szilárdabb, teljesebb a hibájában, annál levegősebben, hézagosabban szerencsétlen.” (Borzák apparátusából kiderül, hogy a nem első pillantásra világos értelmű *levius* egy másoló kezén *meliusra* romlott.)

— *adde super dictis, quod non levis valeat* (*serm.* II 7, 78)

2 „Könnyen elviselhető”, „kis terhet jelentő” értelemben, minden esetben pozitív hangulati értékkel (tagadószóval értelemszerűen ellenkező töltettel).

— *monet Sithoniis non levis Euhius* (*c.* I 18, 9)

— *levis fit patientia quidquid corrigere est nefas* (*c.* I 24, 19)

— *me pascunt olivae me cichorea leve sque malvae* (*c.* I 31, 16). Vö. *epod.* 2, 57sk.:
„*gravi malvae salubres corpori*”

— *levis una mors est virginum culpa* (*c.* III 27, 37). (Túlságosan is) „könnyen elviselhető” értelemben.

— *numquid Pomponius istis audiret leviora, pater si viveret?* (*serm.* I 4, 53) Ismét „könnyen elviselhető” jelentésben.

— *Hic error tamen et levis haec insania quantas virtutes habeat, sic collige* (*epist.* II 1, 118) Vö. *c.* III 4, 5: „*amabilis ... insania.*”

— *si vulnus tibi monstrata radice vel herba non fieret levis* (*epist.* II 2, 150).
„Könnyen elviselhető”

3.) A szó az eddig felsorolt előfordulásokban sem a konkrét, fizikai értelemben vett nagy súlyra vonatkozott, ráadásul a leggyakrabban (talán meglepő módon) — a súly képzetével

---

²²⁶ Staedler indexe — helytelenül — a *c.* II 11, 6-ot ide is sorolja: „*levis* [trocheus!] *iuventas*”.

még az eddigieknél is közvetettebb összefüggésben — az állhatatosság, az állandóság (akár a fizikai stabilitás) hiányát jelenti. Ezekben az esetekben a szó értelme „ingatag”, „változó” (*mobilis, ventosus*), „csalfa” illetve „a változásnak, külső erőknek kiszolgáltatott”. Ilyen értelemben — ellentétben a 2.) ponttal — mindig pejoratív vagy legalábbis lefokozó a hangulati értéke (egyetlen erős kivételként csupán „a könnyen jövő álom” esetében van kifejezetten pozitív ereje).

— *nympharumque leves cum satyris chori* (c. I 1, 31)

— *non praeter solitum leves* (c. I 6, 20)

— *flebis in solo levis angiportu* (c. I 25, 10). Porphyrio szerint.: *nullius ponderis* — jelentsen ez bármit.

— *quaere modos levio re plectro* (c. II 1, 40)

— *Hector tradidit fessia leviora tolli Pergama Graia* (c. II 4, 11). Borzsák szerint „Hektór »súlyos« ellenfele volt a görögségnek (vö. I 2, 22: *graves Persae*); elestével »könnyebbé« vált Trója, akár az Ilias görög-trójai egyensúlyának megbomlására, akár a *tollere* két jelentsére gondoluk”, de alighanem egyszerűbb magyarázat a *nihil* vagy *parum constantiae habens*.

— *nec levis somnos timor aut cupido sordidus aufert* (c. II 16, 15) Aligha holmi kis súlyú — tehát nem nyom(aszt)ó — álomra kel gondolnunk, hanem olyanra, amely könnyen jön. Vö. Borzsák megjegyzését a c. II 11,8-hoz — „*facilemque somnum*” —: „a fiatalok álma nem »könnyű«, hanem »megszerezhető«, »könnyen jövő«, amit az öregek hiába szeretnének.”

— *quamquam sidere pulchrior ille est tu levior cortice et improbo iracundior Hadria* (c. III 9, 22) Vö. a *serm.* II 7, 6sk ellentmondásával: „*pars hominum ... gaudet constanter ... pars natat*”. Borzsák Gelliust idézi (VI 11,1): „*levitataem ... pro inconstantia et mutabilitate dici audio*”

— *somnos quod invitet levis* (*ep.* 2, 28). L. feljebb.

— *altis montibus levis crepante lympa desilit pede* (*epod.* 16, 48)

— *haec ubi dicta agrestem pepulere, domo levis exsilit* (*serm.* II 6, 98) Borzsák szerint „csupa ironikus kétértelműség: könnyedén és könnyelműen” — csakhogy a *levis* egyetlen helyen sem jelent „könnyedén”-t!

— *Romae rus optas, absentem rusticus urbem tollis ad astra levis* (*sat.* II 7,29)

„Könnyű fajsúlyú”, „állhatatlan”, „könnyelmű” — sorolja a jelzőket Borzsák, majd visszautal tárgyalt helyünkre a c. I 6, 20-ra.

- *Etenim fateor me — dixerit ille — duci ventre leve m, nasum nidore supinor, imbecillus, iners, si quid vis, adde popino (serm. II 7, 38)*
- *mitte levis spes et certamina divitiarum (epist. I 5, 8)*
- *ut critici dicunt, leviter²²⁷ curare videntur (epist. II 1, 51)*
- *mutavit mentem populus levis (epist. II 1, 108)*
- *et spondere levi pro paupere (ars 423.)* Nauck túlbonyolítja, és a következményből magyarázza a kiváltó okot: „*der nicht viel Kredit hat, unzuverlässig*” Kiessling egyértelmű: „*könnyelműség*”.
- *sic leve, sic parvum est, animum quod laudis avarum subruit aut reficit (epist. II 1, 179)*
- *Effutire levis indigna tragoedia versus ut festis matrona moveri iussa diebus intererit Satyris paulum puduibunda protervis (ars 231)* A verssorok „csapodárságát” vö. a *matrona constantiájával*.

Átmeneti jelentés a 2) és a 3) csoport között.

- *tu pias laetis animas reponis sedibus virgaque leve m coerces aurea turbam (c. I 10, 18)*

Itt jól kitapintható a „kis súlyú”, illetve „súly nélküli” jelentésből az „ingatag”-ba, „megragadhatatlan”-ba való átmenet.

- *nunc desiderium curaque non levis (c. I 14, 18)*

Vagyis a *recusatio*val induló *c. I 6* végén nem másnak vagyunk tanúi, mint hogy Horatius, aki miután kirekesztette magát a „komoly” költők karából, a vers végén — egy újabb, kevésbé feltűnő *recusatio* elegáns eszközével zárva a verset — mintegy a hű szerelmesek köréből is kidefiniálja magát.

---

²²⁷ Shackleton Bailey cruxok közé teszi a szót, teljesen fölöslegesen. A szó jelentése és használata is világos: „kevésbé” értelemben ige mellett is megáll, lásd az 1. pont két példáját: „*levius miser*”, illetve „*levius valeat*”.

VII. SUBLIMI FERIAM SIDERA VERTICE

Nagyítás

Nagy Horatius-könyvének előszavában írja Eduard Fraenkel a következőket: „*Milyen gyakran gondoltam, hogy tökéletesen sikerült kiszabadulnom a hagyományos magyarázatok béklyójából (I had completely disentangled myself from the snare of traditional exegesis), amikor évtizedek megfeszített munkája után azon kaptam magam, hogy valamely kulcsfontosságú ponton még mindig nem Horatius szavait magyarázom, hanem valamelyik kommentátorának mindenféle garanciát nélkülöző véleményét.*”²²⁸ Ezzel azt szemlélteti, hogy Horatius költészetéhez „*manapság szinte lehetetlen előítéletek nélkül közelíteni*”. Ha az előítéletet (*prejudice*) előfeltevésként értjük, akkor Fraenkel tanulságosnak érzett tapasztalata mögül előbújik az irodalomelméleti közhely: nincs elfogulatlan olvasó, azaz — másképp: — nem létezik a hagyomány hatásától független szöveg. (Ez egy mindeddig ismeretlen szerző ismeretlen kéziratára is vonatkozik: ha holnap közzétesznek egy ilyet, az is a hagyományba érkezik meg: az analfabéták kivételével senki sem tud rá elfogulatlanul pillantani.) Horatius ódái tehát a maguk ideális érintetlenségükben nemcsak szövegkritikai értelemben hozzáférhetetlenek, hanem műalkotásként is: világos, hogy senki sem olvassa úgy a verseit, hogy előzőleg legalább ne hallott volna róla.²²⁹ A hagyomány azonban — ahogyan a fentiek alapján esetleg elhamarkodottan gondolhatnánk — nem valami közeg az olvasó és a szöveg között. Nem szemüveg, amin keresztül Horatius verseit mint egy tárgyat nézzük, mert egyáltalán nem lehet eldönteni, hogy meddig tart a szemüveg, és hol kezdődik a tárgy.²³⁰ (Nyilván ennek belátása vezetett oda, hogy az utóbbi időben egyes irodalomtörténészek figyelme a klasszikusokat körülvevő kultusz felé fordult.²³¹) A szövegekkel való foglalkozás során tehát egyetlen esélyünk, hogy új kérdéseket tegyünk fel nekik, olyanokat, amelyekre a hagyománynak nincsenek kész válaszai.

---

²²⁸ FRAENKEL (1957), viii.

²²⁹ A „gyermeki olvasat” szórakoztató fonákságairól: KAPPANYOS (1995)

²³⁰ A fizikus Hesienberg gyakran idézett tétele jól példázza a vizsgálatot végző szem és a vizsgált tárgy kölcsönhatását: ha egy elektron sebességét mérik, a pontos helyét nem tudják megadni, ha a helyét állapítják meg, a sebességét nem lehet megmérni.

²³¹ MARGÓCSY (1988), DÁVIDHÁZI (1989)

Ahogy Borges írja: „Klasszikus az a könyv, amelyet egy nemzet vagy egy nemzetcsalád, vagy a múlt idő akaratóból úgy olvasunk, mintha annak lapjain minden oly tudatos, végzetes és mélységes volna, mint a kozmosz, s mintha abban minden végtelenül [a kiemelés tőlem — K. I.] értelmezhető volna.”²³² A végtelen esélyei nem túl jók: „Lehet, hogy az irodalom örökké azonos érzelmeket vált ki, ám érvényességét megőrizendő, állandóan változó — legalábbis enyhén változó — eszközökkel kell élnie. Mihelyt felismeri őket az olvasó, már használhatatlanok. Ezért veszélyes azt állítani, hogy léteznek klasszikus művek, s hogy örökké azok is maradnak.”²³³ A klasszikusokat azonban mégsem kell temetni. Az ugyanis, hogy mit tekintünk eszköznek, azaz minek és mekkora jelentésformáló erőt tulajdonítunk, mindig kor-, illetve személyfüggő²³⁴: a *Mi filológusok* Nietzschejével szólva: az ókorral foglalkozó kutatónak a kutatott kort és a sajátját, valamint önmagát is ismernie kell, és ezek ismeretében kell feltennie azokat a kérdéseket, amelyeket csak ő tud feltenni. Vagyis a tudományossághoz nem elég, hogy a megállapításokat ellenőrizni lehessen, hanem az is kell, hogy érdemes legyen őket ellenőrizni.

A „Miért érdekes?” kérdését például klasszikusokkal kapcsolatban nem sokszor teszik fel, mintha az ilyesmit egyszerűen tapintatlanságnak éreznék a szöveg vagy a szerző tekintélyével szemben. Márpedig ez a hozzáállás azt eredményezi, hogy a művekből eleven, örökérvényű irodalmi alkotások helyett holt tudományos nyersanyag lesz. Az „Egyáltalán, mi benne az érdekes” kérdés pedig mintha eleve idegen volna a klasszika filológiától, mivel tárgya olyan

---

²³² BORGES, Jorge Luis (1952), *A klasszikusokról*, ford.: SCHOLZ László, in: BORGES, Az örökkévalóság története. Esszék. Jorge Luis Borges válogatott művei II. Vál. és szerk.: SCHOLZ László, Bp., 1999, 361. „Természetesen sokféle lehet ez az akarat.” — teszi hozzá. „A németek és az osztrákok szemében zseniális mű a *Faust*; mások szerint az unalmasság egyik legékesebb példája akárcsak Milton *Visszanyert Paradicsom*-a vagy Rabelais mű. Úgy tűnik, hogy még sokáig halhatatlan marad a *Jób* könyve, az *Isteni Színjáték*, a *Machbeth* (számomra még néhány északi saga is), csak hogy semmit sem tudunk a jövőről, mindössze azt, hogy más lesz, mint a jelen. Könnyen lehet, hogy egy-egy vonzalom csupán babona.”

²³³ I. m., 362.

²³⁴ Vajon például mindig benne voltak az Aeneisben a Lyne által regisztrált „további szövegek”? És ha igen, akkor hogyan? Mint megfelelő eszközök birtokában elkülöníthető összetevők, vagy inkább úgy, ahogy a márványtömbben is benne van a majdani szobor?

régen keletkezett, hogy ettől eleve értéket tulajdonít neki, másrészt a mindenre kiterjedő, aprólékos kommentárok homogén szövegfolyamában nem különül el releváns a járulékostól. Horatius első könyvének első ódáját személy szerint sokáig egyszerűen unalmasnak találtam. Alapos és sziporkázó ódakommentárjában David West nem egészen méltatlanul élcelődik bizonyos korábbi megállapításokon, azt éreztetve, hogy egyes filológusok a megértés helyett megelégedtek a megnevezéssel: mondván, hogy az ódával kapcsolatban gyakran emlegetett „priamel” csak annyit jelent: preambulium, illetve, hogy a vers zárlat a német kutatók szerint az „Ich-Schluss” kategóriába tarozik.

Abban, aki a *Maecenas atavis*-óda főbejártán át lép be Horatius költészetébe, és a verset a kurrens kommentárok java részével olvassa, körülbelül az a benyomás alakul ki, hogy Horatius valami méltó és ünnepélyes költeményt akart a gyűjtemény élére állítani. A magyarázatok célja, a kommentárok fejlettségének értékmérője általában a méltóság és ünnepélyesség — poétikai, fonetikai, metrikai stb.— eszközeinek minél részletesebb számbavétele. A Füst Milánnak tulajdonított mondás szerint a jó vers valahol a magasban kezdődik, onnan egyre följebb és följebb emelkedik, míg a végén eltűnik valahol a fészkes fenében. A Maecenast ősi királyok leszármazottjának címző óda formailag, sőt tartalmilag már első látásra eleget tesz ennek a követelménynek, hiszen roppant megtisztelő megszólítással kezdődik és a költőnek azzal az ambíciójával zárul, hogy a címzett iktassa be a — Rómában mindaddig ismeretlen,²³⁵ görög értelemben vett — lírikusok karába, ezzel őt egészen a csillagokig juttatva. Ehhez az igénybejelentéshez a más és más embertípusok különféle egyéb ambícióinak ismertetése után jutunk el; a „kedvtelések, foglalkozások,

---

²³⁵ Arról, hogy római költők valamilyen téren elsőséget követelnek, l. NISBET—RUDD (2004), 375. A Horatiustól származó példákhoz még: c. IV 9, 2sk.: „*non ante volgatas per artis verba loquor socianda chordis*”. FRAENKEL (1957), 298: „*a book of lyrics the like of which no Roman reader had ever seen before, a book which represented one of the most daring experiments in the history of ancient poetry*”. „Aki a kilenc görög lírai költőknek az alexandriai időkben megállapított kánonjába való bebocsáttatásról beszél – különösen ha római költő az illető –, önértékelését egészen különleges irányba szélesíti.” (Feeney-t összegzi Lyne [1995] 71). Horatiusról mint az első római lírikusáról lásd: PUTNAM (2006), 1skk, ill. Quintilianus azokat a szavait, amelyek szerint *több* római lírikus is létezett ugyan, de szinte egyedül Horatius méltó az olvasásra: „*at lyricorum idem Horatius fere solus legi dignus*” — *inst. or.* X 2, 116.

vágyakozások” e „művészi változatossággal felsorakoztatott galériájá”-ban²³⁶ a *iuvat* szó csinál rendet. Ebben az értelemben Nisbet és Hubbard helyesen foglalja össze a vers első felének tartalmát: „*Egyes emberek, Maecenas, az olympiai győzelemben lelik meg a boldogságot, mások a politikai sikereken vagy a kiterjedt földbirtokokban. Minden nehézség ellenére sem lesz a gazdálkodóból hajóskapitány vagy a hajóskapitányból gazdálkodó.*”²³⁷ Nyilván kitüntetett szerepe van ennek a kötet díszhelyére illesztett, a költő személyes ambíciójáról szóló vallomásnak. Miért hangzik mégis (legalábbis az interpretációk hangtölcseré által felerősített formájában) oly unalmasan? Alighanem azért, mert általában egyszerű leltárt vagy — ugyanazt előkelőbb névvel illetve — holmi „priamel”-t²³⁸ látnak benne. Márpedig az ilyesmi, ellentétben a lírával, önmagában kevésbé kecsegtet felkavaró élményekkel. Könyvében még Fraenkel is mindössze két-három oldalra méltatja a verset, és elemzése — akár csak Nisbet és Hubbard bevezetője — lényegében kimerül egyes belső (horatiusi), illetve külső szövegpárhuzamok mechanikus felsorolásában.

Az angol kommentátor páros fent idézett összefoglalása különben természetesen helyes, de nem kielégítő. „*A különféle emberek törekvései kontrasztként szolgálnak a költő saját életmódjához és értékrendjéhez*” — írja Fraenkel. Majd kevéssel később hozzáteszi: „*Az óda nagy részében Horatius semmi különösebben eredetit nem mond.*”²³⁹ Ami az eredetiséget illeti, arról a költőnek megvolt a maga véleménye: *Difficile est proprie communia dicere.*²⁴⁰ Fraenkel szerint mindenesetre Horatiusnak itt — épp itt, az ódák gyűjteményének élén! — nem sikerült megoldania a közismert dolgok sajátos megfogalmazásának ezt a nehéz feladatát.

De vajon csakugyan nem sikerült? Nem inkább arról van-e szó, hogy jobb híján elvesztünk a görög költők verseivel való szövegszerű vagy tárgyi egyezések erdejében? Megvan számos, akár lkallódott görög és római költő, de mintha éppen Horatiusnak veszett

---

²³⁶ BORZSÁK (1975), 21.

²³⁷ NISBET—HUBBARD (1970), 1. NAUCK a következő összefoglalást adja: „*Manche reizet der Ruhm olympischer Siege, andere die Erhebung zu den höchsten römischen Würden oder der Ertrag afrikanischer Besitzungen; dem einen geht nichts über ein bescheidenes und sicheres Los, einem anderen nichts über einen selbst gefahrvollen Erwerb*”.

²³⁸ Lásd Nisbet és Hubbard (1970, 3) kissé hüvös megjegyzését: „*German scholars have given the name 'priamel' to this stylistic device; the word simply means 'preamble'.*”

²³⁹ FRAENKEL (1957), 231 és 232.

²⁴⁰ *ars* 128.

volna nyoma. Azaz éppen csak nyoma van: a *serm.* I 1 bevezető sorait Nisbet és Hubbard megemlíti, bár minden további megjegyzés nélkül, csak mint adatot, példát.²⁴¹ Pedig az első könyv első szatírájának kezdete több, mint egy párhuzamos hely a sok közül: akárcsak a *c.* I 1, az is reprezentatív, Maecenashoz írt nyitóvers, amelynek elején ugyancsak különböző hivatású emberek szerepelnek, akik mindennél többre becsülik — bár a szatíra nem éppen így indul, de hamarosan ez derül ki belőle is — saját életmódjukat. Mindenesetre szellemes az alaphelyzet megfordítása: akiket a szatíra első soraiban — a műfajnak megfelelően — görbe tükörben látunk (nem képzavar!), és a saját életükkel elégedetlenkedve a többiek sorsát irigylik²⁴² („*nemo [...] contentus vivat*”), azok az ódában maradéktalanul boldognak látszanak (*iuvat, evehit ad deos, gaudentem*). Katona, kereskedő, földműves és jogász szerepel a szatírában, közülük az első három az ódában is feltűnik, a kereskedő ráadásul ugyanabban a helyzetben: a szelek kavarta tengeri viharban ott a katona, itt a földműves sorsát irigyelve. (Azért a szatírában is megvan földművesnek a maga irigye: a jogász, akit már hajnalban²⁴³ kiugraszt az ágyból a türelmetlen ügyfél.) A szatíra szerint a boldogtalan emberek mozgatórugója a mohóság. Bár azt mondják (*aiunt*, 33. sor), hogy a nyugodt öregség reményében dolgoznak, valójában a haszon (*lucro*, 39) kapzsi vágya hajtja őket, ahogy a szatíra vége felé olvasható: „*sic festinanti semper locupletior obstat*” (113). Az ódában ezzel szemben a különféle tevékenységek szemlátomást önmagukban hordják a jutalmukat: az embereket épp az teszi boldoggá, amit csinálnak.

Nézzük meg tehát közelebbről az ódát, és ha az ismert „témában”, vagyis abban, amiket mond (*communia*), nem találjuk, talán érdemes Horatiusban a horatiusit abban keresni, ahogyan (*proprie*) beszél. Maecenast a második sorban *praesidium*-nak és *dulce decus*-nak,

²⁴¹ „*For further instances cf. serm. I. I. 4 ff.*” (NISBET—HUBBARD, 1970, 2). Maróti Egon megjegyzései sokkal lényegbe vágóbbak: MARÓTI (1966), 70sk.

²⁴² A *mempsimoiria*-ról lásd LYNE (1995), 70.

²⁴³ „*Sub galli cantum*” Krüger megjegyzése szerint „*scherzhaft übertreibenden Ausdruck*”, de csak Borzsák (sajnos csupán a *c.* I 8 14-hez — „*sub lacrimosa Troiae funera*” — írt kommentárjában) magyarázza meg a poén lényegét: már a kakas kukorékolása előtt. Csakis így csattan a tréfa, hiszen csak ekkor zavaró a kopogtatás: kakaskukorékolás idején — „*vers l’heure où le coq chante*” (Villneuve) — az csak az egyik kellemetlen zaj a másik mellett. L. még HORVÁTH István Károly fordítását (HORATIUS [1961] 363), : „*zörget, bár a kakas sem szól*”.

azaz védőbástyájának és kedves kitüntetésének²⁴⁴ nevezi, azaz olyasvalakinek, akivel a személyes kapcsolat társadalmi, illetve anyagi értelemben védelmet, a közvélemény szemében pedig rangot jelent. E védelem és megtiszteltetés fejedelmi mértéke felől az első sor megszólítása — „ősi királyok utódja” — nem hagy kétséget. (Ami pedig a kapcsolat intenzitását illeti, arra például az I 6 szatíra 50. és 62. sorában Horatius kifejezetten a „barátság” szóval utal. Nem egyenrangúak közti szoros kapcsolatra használva a szónak határozottan eufemisztikus árnyalata van,²⁴⁵ de ahogy Lyne megjegyzi: „*Maecenas körében a rendelkezésünkre álló kép alapján az a m i c u s* szó a maga teljes érvényével fogható fel.”)²⁴⁶

És itt következik a szatírából már ismerős felsorolás: a boldogságot a maga hivatásában vagy hobbijában meglelő olympiai győztesről, az „istállótulajdonos”-ról, a politikusról, a földbirtokosról, a gazdálkodóról, a kereskedőről, a bor és a lustaság szerelmeséről, a katonáról és a vadászról. Mindezek boldogok. Csak a kereskedő és a vadász esetében hallunk kellemetlen körülményekről — az előbbi a tengeri viharban nemcsak fizikailag, de lelkileg is meginog, az utóbbi pedig olykor kint, a hidegben tölti az éjszakát —, de ezek a megjegyzések csak azt a célt szolgálják, hogy általuk még inkább kidomborodjon a szereplők szenvedélyes hivatásszeretete.

De ez még mindig unalmas. Vagy fennkölt és merev, mint az Ara Pacis, amelynek világát oly szenvedélyesen utasítja el a művészettörténész Genthon István: „*kinek jutna más az eszébe [róla], mint Augustus aranykora. A szinte lelketlen tökélyvel faragott márvány nekem többet mond, mint a történetírók annalesei. Olyan lehetett ez az aranykor, mint a kőbe meredt tanúbizonyysága: pontos, hideg, unalmas, gögös, kikezdhetetlen. [...] Ha valamit szeretek a római szobrászatból, az a kísérteties hűségű arcképek páratlan sorozata. [...] A puha és általánosító görög arcképszobrászat után a szobrász szeme a veséig hatol.*”²⁴⁷ De vajon nincs rajta ezen a versen is Horatius sajátos keze vonása, nem hatol mégis veséig a

---

²⁴⁴ BORZSÁK (1975) *kitüntető* támogatásról beszél, ezzel szemben a fordítások ügyetlenkednek: „*oltalmam, paizsom, lelkeken édes ék*” (KARDOS László az 1985. évi kiadásban); „*ó, nagy támaszom és hőn szeretett diszem*” (BEDE Anna, 1961), talán CSENGERY János áll a legközelebb a latin értelméhez: „*Oh drága büszkeségem, ótalmam nekem*”. *Vö. még: NISBET—HUBBARD; a praesidium-hoz: GELZER (1975), 65sk.*

²⁴⁵ SALLER (1982), 7skk, kül. 11—15.

²⁴⁶ LYNE (1995), 15.

²⁴⁷ GENTHON (1973), 55.

pillantása, mint egyébként annyiszor? Ezzel ismét a *communia—proprie* ellentétpárjához érkezünk, és nem várathatunk tovább azzal, hogy megnézzük, *hogyan* is beszél Horatius.

Az elsőként említett „boldog” az, aki „olympiai port gyűjt”. Az Olympiában aratott győzelem csakugyan kivételes boldogság forrása volt, méltó arra, hogy a költészet ajándékaihoz hasonlítsák. Amint a kommentátorok rendre emlékeztetnek rá, ugyanez a bajnoki és költői lét közti viszony fogalmazódik meg a negyedik könyv harmadik ódájának elején is: „*Quem tu, Melpomene, semel nascentem placido lumine videris illum non labor Isthmius clarabit pugilem, non equos impiger²⁴⁸ curru ducet Achaico victorem*”. De mennyire másképp hangzik, amikor a győztes acháj szekeret fáradhatatlan ló húzza, mint amikor ugyanez a bajnok — a port gyűjti nagy felhőbe. A por csak por, még ha olympiai is. Horatius a *pulvis* szót tizenhatszor használja, egymással részben összefüggő, egymást részben átfedő értelemben.²⁴⁹ Hol a csatatér metaforája (*c.* I 6, 14; I 15, 20; II 1, 22; IV 6, 12), hol a pusztulásé, halálé, temetésé (*c.* I 28, 4 és 36; III 3, 21; IV 7, 16; *epod.* 17, 48); máshol gyermekdedséget (*serm.* II 3, 251) vagy fáradozást, kényelmetlenséget (*c.* I 8, 4; *epist.* I 1, 51)

---

²⁴⁸ Egyike a negyedik könyv pindarizáló helyeinek: ἀκάμαντας ἵππους (Pind. *Ol.* I 149).

Ugyanaz a fosztóképzős melléknév, ugyanazzal a főnévvel, ugyanabban a szűkebb kontextusban (*curru* — δίφρον).

²⁴⁹ *C.* I 6, 14.: „*pulvere Troico nigrum Merionen*”;

I 8, 4: „*cur apricum oderit campum patiens pulveris atque solis*”;

I 15, 20: „*adulteros crines pulvere collines*”;

I 28, 4: „*pulveris exigui prope litus pava Matinum munera*”;

I 28, 36: „*licebit iniecto ter pulvere curras*”;

II 1, 22: „*Audire magnos iam videor duces non indecoro pulvere sordidos*”;

III 3, 21: „*Ilion, Ilion fatalis incestusque iudex et mulier peregrina vertit in pulverem*”;

IV 6, 12: „*procidit late posuitque collum in pulvere Teucro*”;

IV 7, 16: „*pulvis et umbra sumus*”;

epod. 17, 48: „*nec in sepulchris pauperum prudens anus novendialis dissociat pulveres*”;

serm. I 4, 31: „*fertur, uti pulvis collectus turbine*”;

II 3 251: „*utrumne in pulvere, trimus quale prius, ludas opus*”;

II 8, 55: „*trahentia pulveris atri, quantum non Aquilo Campanis excitat agris*”;

epist. I 1, 51: „*cui sit condicio dulcis sine pulvere palmae?*”;

I 17, 7: „*si te pulvis strepitusque rotarum, si laedit caupona Ferentium ire iubebo*”.

szimbolizál, olykor pedig egyszerűen az utca porát jelenti, vagy azt a port, amit a szél kavarr (sat. I 4, 31; II 8, 55; *epist.* I 17, 7). Az értelme mindenesetre sehol sem pozitív, azaz ahol a jelentése nem szimbolikus vagy „szó szerinti”, ott a por kimondottan csúf, de legalábbis kellemetlen dologként jelenik meg. Ahol nem úgy — egyetlen helyen! —, ott a *pulvere* mellett a félreértések elkerülése végett a „*non indecoro*” jelző áll. Mindezek tudatában tehát mindenképpen leszögezhetjük, hogy a „*sunt quos curriculo pulvere Olympicum collegisse iuvat*” megfogalmazás semmivel sem fennköltebb, mint ha azt mondanánk, hogy egyeseket az tesz boldoggá, ha olimpián izzadhatnak.²⁵⁰ Illetve azt tudjuk még meg róluk, hogy „az izzó kerekkel megkerült fordulószlop” és a „hírnév pálmája” az istenekig emeli őket. Már mint a „földek urait” — egyesek szerint ugyanis a „*terrarum dominos*” nem az „*ad deos*” értelmezője, hanem az *evehit* tárgya.²⁵¹ Annak, hogy a földek urai mennyire voltak érdekelték kocsiversenyekben, elegendő Pindaros ódáit idézni, például az I. olympia óda 24skk. sorait:

„*Συρακόσιον ἵπποχάρμαν βασιλῆα. λάμπειδέ οἱ κλέος
ἐν εὐάνορι Λυδοῦ Πέλοπος ἀποικία:
τοῦ μεγασθενῆς ἐράσσατο γαιόχορος
Ποσειδᾶν, ἐπεὶ νινκαθαροῦ λῆβητος ἔξελε Κλωθῶ
ἐλέφαντι φαῖδιμον ᾧ μονκεκαδμένον.*”

A föld porától egészen az istenekig feszülő kontraszt már nem is lehetne nagyobb: nem lehet nem ironikus távolságot tartani attól a tényről, hogy egyes földi hatalmasságokat a por, egy megkerült oszlop, illetve pálmakoszorú képes egészen az istenekig magasztosítani. Ha a megfogalmazott „objektív” tartalmat komolyan vesszük is, a megfogalmazás módja (*proprie dicere*) meglehetősen kétséssé teszi az ezekben a sorokban kifejeződő magatartás szubjektív értékét. (Alighanem ugyanolyan ironikusak ezek a szavak, mint Catullus hasonlóképpen széles fesztávú, ugyancsak az istenekig ívelő képe: „*Ille mi par esse deo videtur, ille, si fas est, superare divos, qui sedens adversus identidem te spectat et audit.*”²⁵²)

²⁵⁰ WEST (1995), 4 jó szemmel veszi észre: „*the charioteer is a dust collector*”.

²⁵¹ Ne feledjük: a kocsiversenyeken induló, vagyis inkább fogatot kiállító gazdag istállótulajdonos „a legritkább esetben hajtotta maga a lovait” — MARÓTI (1966), 73.

²⁵² Az a gondolat, hogy az isteneket valaki egyáltalán felülmúlhatja, *per definitionem* nem eshet a *fas* fogalma alá. Az pedig, hogy ez a személy pusztán azért múlja felül őket, mert képes egy nőt nézni és hallgatni — ez meglehetősen eredeti gondolat (még ha nem is

A következő sorokban leírt politikusi ambíció, a három főméltóság elérésének objektív nagyszerűségét is kétségessé teszi e méltóságok letéteményese: a *turba*, a tömeg. A szót ezen a helyen kívül Horatius mindössze háromszor használja ódáiban, és mindenhol valami alacsonyrendűre vonatkozik: az istentelen titánok hatalmas tömegére („*Scimus ut impios Titanas immanemque turbam fulmine sustulerit caduco*” — *c. II 4*, 42skk.), a súly nélküli elhunytak — máshol²⁵³ egyenesen nyájnak nevezett — csoportját, amelyet az alvilágban Mercurius pásztorként terel aranybotjával (*c. I 10*, 17skk.), illetve az egymással pártfogoltjaik számában versengő patrónusok klienseinek hadát (*c. II 1*, 14). És ha ez kevés lenne a rosszból, akkor ott van a hármassal emelő római polgárok jelzője: *mobilium*. Joggal merül fel tehát a kérdés, mennyit is ér az a politikai karrier, amelyet ingatag, állhatatlan — máshol *stultus*-nak, megint máshol *ventosus*-nak²⁵⁴ nevezett — polgárok tömegének kezéből nyer el az ember?

A következő kép, a földbirtokosé, ugyancsak karikatúrisztikusan el van túlozva (képzeljünk magunk elé rajzban!): ő csak akkor boldog, ha Lybia minden gabonáját a saját csűrjébe söpörheti. A földműves leírása a kocsiversenyen győztes „istállótulajdonosának” éppen a fordítottja: míg ez utóbbit birtokaihoz képest — és önmagukban is — jelentéktelen dolgok teszik boldoggá, addig a földet hasogató parasztot nem lehet rávenni arra, hogy a tengert hasítsa, még egy minden emberi képzeletet meghaladó vagyon ígéretével sem.

A kereskedő leírásában még a hangzás is komikus: szinte halljuk, amikor a tengeri viharban jajgatva dicséri „*otium et oppidi [...] rura*”, azaz a vidéki nyugalmat — hogy aztán a part védelmében mégis „kijavítsa deszkaszálait” („*reficit rates*”).

És itt érünk el ahhoz a ponthoz, ahol a vers a legkevesebb távolságtartással szól az éppen tárgyalt „boldogságstratégiáról”:

„*Est, qui nec veteris pocula Massici,
nec partem solido demere de die
spernit nunc viridi membra sub arbuto
stratus, nunc ad aquae lene caput sacrae.*”

Catullusé, hanem Sapphóé), és indoklásra szorul. Erről lásd *Boldogtalan-e Catullus, és ha igen, miért nem* c. cikkemet a *Bollók-émlékkönyvben*.

²⁵³ *C. I 24*, 18.

²⁵⁴ „*populo, qui stultus honores saepe dat indignis et famae servit ineptus, qui stupet in titulis et imaginibus*” (*serm. I 6*, 14sk.); „*non ego ventosa e plebis suffragia venor*” (*epist. I 19*, 39).

Mint arra Borzsák István is figyelmeztet, a kép helye, vagyis az, hogy éppen a vers közepén (a második fele elején) áll, azt sugallja, hogy az említett magatartásformák közül ez áll a legközelebb a költőhöz, ahogy West horatiusi understatementtel fogalmaz: „*We might be tempted to put a name to that man.*”²⁵⁵

A borivás, egyáltalán a bor képzetköre oly sokszor szerepel Horatius verseiben, hogy itt fizikai lehetetlenség felsorolni a helyeket.²⁵⁶ Az álom is vissza-visszatérő motívum, ráadásul Horatius nem egyszer említi a borral együtt.²⁵⁷ Ezek közül a helyek közül a *Maecenas atavis* óda szempontjából két szatíra a legérdekesebb: a *serm.* II 3-ban Horatiust így nevezi Damasippus: „*v i n i s o m n i q u e b e n i g n u s*”, míg a II 7, 114-ben így jellemzi Davus rabszolga a gazdáját: „*i a m v i n o q u a e r e n s i a m s o m n o f a l l e r e c u r a m*”. Vagyis — mint fentebb már írtuk — az ódák első könyve olvasójának lehetett némi fogalma arról, hogy mire is vonatkozik az „*est, qui*”-vel kezdődő négy sor. Talán az sem véletlen, hogy itt nem a *hunc—illum* ellentétpár — közelebbre vagy távolabbra, de mégis valaki másra — mutató névmásait használja a költő, hanem azt mondja: „van olyan ember is, aki...” (Hogy pontosan mi is van e mögött a bor és alvás iránti fogékonyság mögött, arra egy másik fejezetben még visszatérünk.)

A következő életformával, a hadakozással szembeni ellenszenvet mi sem érzékelteti jobban, mind az enjambement, vagyis a *bella*-nak a következő sor elején magára hagyott jelzője: *detestata*. A vadász figurája sem nélkülözi a humoros színeket, hiszen mi is kell neki ahhoz, hogy megfélekedzen fiatal feleségéről, és hajlandó legyen a hidegben éjszakázni? Az, hogy kutyái szarvast jelezzenek, vagy hogy vadkan szaggassa szét a feszes hálókat. Vagyis nem a vad, hanem csak a vad reménye vagy ígérete, csupán az a tény, hogy potenciális zsákmány van vagy — gondoljunk a tönkretett hálókra — volt a közelben.

Mindezek alapján meglehetősen egyértelmű Horatius távolságtartó véleménye a különböző „életformákról és -eszményekről”,²⁵⁸ „élvezetekről és törekvésekről”.²⁵⁹ Annál is

---

²⁵⁵ WEST (1996), 6.

²⁵⁶ A részletes felsorolásért l. a függeléket.

²⁵⁷ Pl.: „*quem bibulum liquidi media de luce Falerni cena brevis iuvat et prope rivum somnus in herba*” (*epist.* I 14, 34sk.).

²⁵⁸ MARÓTI (1966) 72.

²⁵⁹ „*pleasures and pursuit*” (NISBET—HUBBARD). Tisztán kell látni, hogy ezek szinonimák: a felsorolt tevékenységek az élet értelmét adják meg, és ennyiben mind a boldogság forrásai.

nagyobb a kontraszt az eddigiek zöme és a *me*-vel kezdődő vallomás között: Horatiust a költők borostyánkoszorúja, a — 22. sorban leírt tájjal rokon — hűvös liget (a Florus-levélben mondja a költőkről: „*rite cliens Bacchi somno gaudentis et umbra*”²⁶⁰, azaz ott is együtt van a költészet a borivás és a ligeti semmittevés), illetve a szatírok és nimfák kara megkülönbözteti a néptől.²⁶¹ Majd hozzáfűzi: ha Maecenas a „lírikus kánonba” iktatja, az őt a csillagokig (a csillagok közé?) emeli.

A csupán ironikus, azaz öniróniától mentes Horatius talán nem is Horatius. Hol itt a „*de te fabula narratur*” kínos igazsága? Vegyük észre, hogy a költő megszorításokkal él a saját boldogságát illetően: az csak akkor lehet teljes, ha „*neque tibias Euterpe cohibet nec Polyhymnia Lesboum refugit tendere barbiton*”, vagyis ha sem Euterpe nem tartja vissza a fuvolaszót, sem Polyhymnia nem vonakodik megpendíteni a lesboszi lantot. Márpedig ez nem üres tiszteletkőr: az ódáknál korábban megjelent Damasippus-szatírából (*sat.* II 3, 1skk.) már ismerjük a költő alkotói válságait:

„*Sic raro scribis, ut toto non quater anno
membranam poscas, scriptorum quaeque retexens,
iratus tibi, quod vini somnique benignus
nil dignum sermone canas. Quid fiet? At ipsis
Saturnalibus huc fugisti sobrius, ergo
dic aliquid dignum promissis: incipe. Nil est.
Culpantur frustra calami, immeritusque laborat
Iatis natus paries dis atque poetis.*”

Ami pedig az óda utolsó sorának csakugyan apoteózisszerű csúcspontját, illetve annak merev komolyságát illeti, talán nem egészen felesleges arra utalni, hogy a benne foglaltak szerint olyan költő „veri feje magasra nyúló tetejével a csillagokat”, akinek természetéről nemcsak Suetonius jegyezte fel, hogy „*habitu corporis fuit brevis*”, hanem Augustus is elviccelődött azzal a ténnyel, hogy a költőt illetően „*statura deest*”.²⁶² Arról nem is beszélve, hogy a levelei első könyvének végén²⁶³ — azaz egy ugyancsak reprezentatív helyen — amellet, hogy korán

---

²⁶⁰ *Epist.* II 2, 78.

²⁶¹ Horatius itt tehát még a *populus*-tól is elhatárolódik, amivel a 7. sorban szereplő *turba* stílusértéke tovább süllyed.

²⁶² Sueton. *vita*.

²⁶³ *epist.* I 20, 24.

őszült és kreol bőrű volt, Horatius még egy dolgot tartott fontosnak megjegyezni a külsejéről: azt, hogy „*corporis exigui*”, azaz alacsony termetű volt.²⁶⁴

Fraenkel kilenc olyan helyet sorol fel a harminchat soros versből, amely az első három könyv más ódáinak egy-egy megfogalmazását variálja.²⁶⁵ A kötet többi darabjánál a közfelfogás szerint később írt ajánló versben azonban köztudomásúlag van egy még távolabbra — vagy távolabbról — visszhangzó motivikus egyezés is. „*Az olympiai győzelem és a régi idők consulságának szembeállítását egyhelyütt már Cicerónál²⁶⁶ megtaláljuk; másutt²⁶⁷ pedig arról tesz említést, hogy ezt a győzelmet a görögök többre becsülik, mint Rómában a triumphálást*”²⁶⁸ — írja Maróti Egon azzal kapcsolatban, hogy Horatius a c. IV 3 elején egymás mellé állítja az olympiai győzelmet a római hadvezér diadalával. Azt, hogy — mint láttuk — ezek mellett a c. I 1-ben még a politikusi karrier is szerepel, úgy magyarázza, hogy a consuli tisztség csak Kr. e. 23-ban (épp az ódák első három könyve megjelenésének évében) kezdett devalválódni, azzal, hogy évi két-két consul megválasztása vált szokássá. Maróti szerint tehát ebből érthető, hogy a negyedik könyv ódáinak írása idején már csak a hadvezéri diadal, illetve diadalmenet volt Horatius szemében a görög versenygyőzelemhez mérhető teljesítmény. Majd így folytatja: „*ez magyarázza, hogy a köznapi életcélokat, kedvteléseket megtestesítő, korábban [a carm I 1-ben] említett típusok (a földbirtokos, a paraszt, a*

---

²⁶⁴ A kép extravaganciájáról és az abban rejlő ironiáról lásd még SYNDIKUS (1972), 23

²⁶⁵ FRAENKEL (1957), 230. A gesztust különben a magyar irodalomban Berzsenyitől ismerhetjük. Az ő — ugyancsak asclepiadesi sorokban írt — *Barátimhoz* című verse a (nyilván nem véletlenül éppen három könyvre osztott) kötet utolsó darabjaként, tehát ugyancsak kitüntetett helyen jelent meg, és a *Maecenas atavis*-hoz hasonlóan a többi versből számos ismerős elemet tartalmaz, sőt olyan sokat, hogy olykor szinte már egészen *cento*-szerűen hat. A modern kiadások általában nem tartják meg Berzsenyitől legalábbis jóváhagyott kötetkompozíciót, hanem a darabokat a keletkezés — meglehetősen bizonytalan — időrendjébe sorolják. Ezzel a *Barátimhoz* című verset is megfosztják helyi értékétől, következésképp a vers utalásrendszere teljességgel funkciótlaná válik, reminiscenciái nem többek önisméltéseknél. Erről lásd bővebben: KŐRIZS (2004c).

²⁶⁶ Cic. *Tusc.* II 41: „*Sed quid hos, quibus Olympiorum victoria consulatus ille antiquus videtur?*”

²⁶⁷ P. Flacc. 31: „*Hoc [sc. Olympioneces esse] est apud Graecos [...] prope maius et gloriosus, quam Romae triumphasse.*”

²⁶⁸ MARÓTI (1966), 70.

mercator, az életművész, a katona és a venator) mellőzésnek is.” A helyzetelemzés helyes, a következtetés azonban alighanem túl banális: „*A carm. I. 1. írásakor a költő még csak kevesek tetszésére számít, életcélja csak egy a lehetséges sok közül — a IV. 3.-ban már a »Romanae fidicen lyrae« (v. 23.) szól hozzánk, akit a hivatalos elismerés (Carmen saeculare) után, úgy látszik végre a társadalom is befogad, elismer. A c. I. 1. keletkezésével bizonyára egyidős III. 30. még önértetes, szinte kihívó felszólítás Melpomenéhez — a IV. 3. már meghitt köszönet, hálaadás a múzsának a sikerért.*”²⁶⁹

Azt hiszem, az elemzésbe érdemes bevonni a *sat. I 1* bevezető sorait, amelyek érdekes kontrasztban vannak a *c. I 1* megfelelő képeivel. Míg az ódában mindenki boldog, a szatírában részben ugyanezek a karakterek boldogtalanok (lásd fentebb). Amikor a fiatal Horatius először nyúl a témához, még teljes szatirikus arzenálját bevetve tesz nevetségessé gyakorlatilag mindenkit. Másodszor, előkelőbb műfajban érintve a témát, fenntartásait burkoltabb formában fejezi ki, illetve saját életeszményét is előadja. Amikor aztán harmadszor is a karrierök összehasonlításába bocsátkozik, immár a legmagasabb regiszterben, csak a fennkölt példák maradnak, iróniájának fegyvere pedig — és ez az, ami elkerüli Maróti figyelmét — csupán önmaga ellen irányul. Hiszen hogyan máshogy is értékelhetnénk azt a nem éppen „monumentális” igényű képet, amely szerint az, hogy ő, a pályája zenitjére ért költő tetszést arat (ha egyáltalán arat), csak az akár a néma halat is hattyúdakra fakasztó múzsának köszönhető?²⁷⁰

Visszatérve mármost a *Maecenas atavis* ódához, elmondható, hogy az a Fraenkel által listába szedett motivikus egyezéseken túlmenően is szinte kínálja magát bizonyos versekkel való egybevetésre: nevezetesen a kötetek hasonlóan kitüntetett helyén szereplő ódákkal való összehasonlításra.²⁷¹

---

²⁶⁹ MARÓTI (1966). 71.

²⁷⁰ Horatius egyébként nem csak ezeken a helyeken nyúl a különböző tevékenységek összevetésének eszközéhez: talán érdemes itt az első könyv huszonkilencedik ódáját idézni, ahol csak két sík, a szellemi és a katonai kerül szembe egymással, a *c. I 1*-hez és a *IV 3*-hoz képest mindkettő némileg alacsonyabb színvonalon megjelenítve. (A vers Icciuszal, Agrippa jószágkormányzójával csúfolódik, aki ígéretesebb — *pollicitus meliora* —, szellemi életformáját a katonai táborral cseréli fel.) Borzsák a témát „nem éppen ódai”-nak nevezi, de a fentiek (a *c. I 1*-ről és a *IV 3*-ról mondottak) tükrében ez a megállapítás nem tűnik megalapozottnak.

²⁷¹ L. pl. a „*The three epilog*” c fejezetet: FRAENKEL (1957), 297skk.

Természetesen ezeket a verseket nem lehet egymástól elszakítva elemezni, hiszen például az I 38 egyszerűen értelmezhetetlen a megelőző, *Nunc est bibendum* kezdetű óda nélkül. A kétstrófás kis költeményt egyesek oly jelentéktelenek tartották, hogy nem tudták elképzelni utolsó, kötetzáró vers gyanánt, ezért két további ódát feltételeztek — hovatovább írtak! —, kerek negyvenre tornászva fel az első könyv darabjainak számát.²⁷² A valóság talaján maradva éppenséggel elmondhatjuk, hogy „a formai egyszerűség szinte tükre a versben kifejeződő gondolatnak”,²⁷³ de így is jellemző, hogy Fraenkel másfél oldalas elemzéséből saját olaszországi élményeire utaló megjegyzése a legemlékezetesebb.²⁷⁴ Nehéz, sőt lehetetlenség az ő felvetésének megfelelően művészi hitvallásnak, afféle önarcképnek is elfogadni a *simplici myrto nihil adlabores sedulus curo* követelményét — amikor még ott cseng a fülünkben a *Nunc est bibendum*-ban nagyzenekarának minden reze és ütőse. Horatius sehol sem hazudik magáról nagyobb, mint itt, mondja Fraenkel, majd a gesztust rögtön inkább óriási öniróniának nevezi. De az önirónia is ironia, azaz humoros. Mivel azonban azt még a vers legelszántabb védelmezői sem állítják, hogy a humornak akár szikrája felcsillanna benne, a Fraenkel által emlegetett understatement ebben az esetben legfeljebb álszerénység lehetne. Éppen ezért javasolja — egyébként is ésszerűen —, hogy a *Persicos odi*-t a második és harmadik könyv megfelelő, azaz hasonlóképpen kötetzáró ódáival mint azok kontrasztját olvassuk együtt.²⁷⁵

---

²⁷² NISBET—HUBBARD (1970), 423.

²⁷³ FRAENKEL (1957), 297.

²⁷⁴ FRAENKEL (1957), 298: „*the picture of the poet whom we see sub arta vite bibentem brings back to hours when we too enjoyed good ordinary wine and cheerful company under the foliage of some Italian pergola.*” A bekezdésben szereplő további idézetek is erről az oldalról.

²⁷⁵ Amikor azonban arról beszél (uo.), hogy a vers azt példázza: a költészethez nem elég a művészet, hanem a természet támogatására is szükség van, úgy érzem, túl nagy súlyokat pakol a kis költemény kevésbé teherbírónak látszó architektúrájára. L még erről Borzsák kritikus megjegyzését, amely szerint az *ars* és az *ingenium* nem játszható ki egymás ellen, mert egyformán nélkülözhetetlenek: „*ego nec studium sine divite vena nec rude quid prosit video ingenium*” (*ars* 409sk.) — BORZSÁK (1994), 131. A három könyv utolsó versei közti kontrasztról különben már Willamowitz hasonló értelemben (WILLAMOWITZ-MOELLENDORFF [1913], 312).

Hamarosan erre is sort kerítünk, de előbb lássuk az első könyv megelőző verseit, illetve — még egyszer — a legelsőét,²⁷⁶ mert a *Persicos odi* nemcsak a második és harmadik könyv utolsó ódájával állítható ellentétbe. Míg az első óda Maecenashoz íródott, ez egy szolgát szólít meg. Míg a megelőző (I 37) vers fortissimója földrajzilag is nagy fesztávval, népes társaságban ünnepli Augustus legfontosabb győzelmét, addig itt minden csupa jelentéktelenség. Már Orelli felvetette, hogy Horatius „*consulto ac non sine quadam εἰρωνεία*” fejezte be ezzel a verssel az első könyvet, ráadásul éppen a Cleopatra-óda (*carmen vere sublime*) után.²⁷⁷ Borzsák konkrétan kifejti: „Éppen ez [ti. a Cleopatra-óda] után van a helyén, mint a nagy győzelem megünneplésének a magánszférában való folytatása, a talán hybris-nek ható tombolás (*pulsanda tellus*) levezetése, az egész könyv megnyugtató és harmonikus lezárása.”²⁷⁸

Ennél messzebb ismehetünk: a Cleopatra-óda kicsengése Horatius szerint sem lett volna szerencsés mint végső kötetzáró. És ezt nemcsak azért mondhatjuk, mert utána biggyesztette a *Persicos odi*-t, hanem az első könyv harmincötödik ódáját olvasva is ez derül ki. (Heinze helyesen azonosítja a harminchatodik, harminchetedik és harmincnyolcadik versét bordalként, de az egyes ódák közti kapcsolatok még távolabbra is mutatnak.)

*O diva, gratum quae regis Antium,
praesens vel imo tollere de gradu
mortale corpus vel superbos
vertere funeribus triumphos*

A kommentárok a versszakkal kapcsolatban nem mulasztják az utalást „a győzelmével szinte égbe emelkedő, fia halála miatt viszont porba sújtott” Aemilius Paullusra (Borzsák), illetve — már az ókor óta — arra, hogy Fortunának az ebben az első strófában felvillantott képe

---

²⁷⁶ Heinze a lugasban iddogáló költő képében éles szemmel ismeri fel a *Maecenas atavis* középső sorainak szereplőjét — „*qui nec veteris pocula Massici nec partem solido demere de die spernit*” —, ahogyan bizonyára indokolt a *Nunc est bibendum* mint utolsó előtti óda „tükörképét” felfedezni a *Iam satis terris*-ben (a kötet második darabjában) is.

²⁷⁷ Vö.: „*its elegant simplicity makes an effective contrast with the grand manner of I. 37, and gives an agreeable and characteristic end to the book.*” NISBET—HUBBARD (1970), 423.

²⁷⁸ BORZSÁK (1994), 132.

(amint a nagyokat porba sújtja, a gyengéket felemeli) az előző, harmincnegyedik vers utolsó gondolatát ismétli meg:

Valet ima summis

*mutare et insignem attenuat deus
obscura promens: hinc apicem rapax
Fortuna cum stridore acuto
sustulit, hic posuisse gaudet.*

Csakhogy az *O diva, gratum* első versszaka nemcsak az előző vers végéhez kapcsolódik, hanem a Cleopatra-óda utolsó szavaihoz is:

*deliberata morte ferocior:
saevis Liburnis scilicet invidens
privata deduci superbo,
non humilis mulier, triumpho.*²⁷⁹

Vagyis a Cleopatra-óda befejezése a sorrendben csak alig korábbi versek ismeretében távolról sem olyan egyértelmű, mint amilyennek önmagában látszik: a *superbus triumphus* értéke igencsak viszonylagos: hiszen már a harmincötödik, sőt a harmincnegyedik ódában is megmutatkozott, hogy a szerencse — amely játszva emel, s mosolyogva ver le — hatalma alól a mégoly fényes haditettek végrehajtói sem vonhatják ki magukat. (A magam részéről itt megkockáztatnám azt a feltételezést, hogy bár a kötet rendjében megelőzi, a harmincötödik óda időben mégis inkább követi a harminchetediket. Az azonos szóhasználatot aligha lehet a véletlen számlájára írni, különösen a versek sorrendi közelségének fényében. Ugyanakkor az a benyomásom, hogy míg a Cleopatra-ódában ez a szókapcsolat jelenti az egész vers csúcspontját, addig a Fortuna-ódában — önmagában — nincs ilyen helyzeti energiája, a fontossága a versen részben kívülre mutató, intertextuális energiájában rejlik.)
A *superbus* egyébként még egy számunkra fontos helyen bukkan föl: a c. III 30-ban, abban a versben, amelyben a *deduxisse* szó jelentését Borzsák éppen a *triumphus* képzetkörében találta meg.²⁸⁰

---

²⁷⁹ HUTCHINSON (2002), 531.

²⁸⁰ BORZSÁK (1994), 125SK.

ex humili potens

*princeps Aeolium carmen ad Italos
deduxisse modos. Sume superbiam
quaesitam meritis*

Ha a három könyv élén álló, illetve a könyveket lezáró négy verset együtt vesszük szemügyre, még egy vonásuk szembeszökő: a vertikális szimbolika. „*Sublimi feriam sidera vertice*” (c. I 1, 36), „*per liquidum aethera*” (III 20, 2), illetve 4. és 5. versszak madárperspektívája, „*regalique situ pyramidum altius*”, „*crescam laude recens, dum Capitolium scandet*”, „*ex humili potens*”, „*sume superbiam*” (III 30, 2; 8sk; 12 és 14). Egyedül az első könyv utolsó ódájában nincs nyoma semmiféle magassági márnak: a nyolc sorba annyi jelentéktelenséget, negatívumot sikerült belezsúfolni (*odi, displicent, mitte sectari, nihil adlabores, neque dedecet*), hogy az már szinte bravúr. A *Maecenas atavis* és a *Persicos odi* között mintegy félúton található az ódák első könyvének huszadik verse: annak a hangvétele hasonlóan szerénykedő: „*Vile potabis, modicis Sabinis cantharis Gaeca, quod ego ipse testa conditum levi [...] mea nec Falernae temperant vites neque Formiani pocula colles*”. A kötet programadó, magasröptű nyitó költeményének ugyanúgy Maecenas a címzettje, mint a sokkal szerényebb hangon megszólaló huszadiknak, a kötet hasonlóképpen szerény iszogatóst megelőlegező utolsó, a költő szolgájához(!) címzett verse ugyanakkor szerényebb már nem is lehetne. Míg a többi zárlatban, és a kötet nyitó elején egyre felfelé törekszik Horatius, itt árnyékba húzódik, és a sűrű lugas *alatt* véli megtalálni a pillanatnyi boldogságot. A Maecenashoz írt nagy magasságokat meghódító, büszke első, majd a legszerényebb mélységekbe ereszkedő utolsó óda között tehát ott van huszadikként a Maecenashoz intézett szerény meghívás, a *Vile potabis*. Az ugyancsak kitüntetett tizedik helyen pedig az a vers áll, amelyet a magasabb és alacsonyabb társadalmi rétegekben, regiszterekben és témákban egyaránt otthonos költő írt védőistenéhez a hozzá hasonlóan „*superis derorum gratus et imis*” Mercuriushoz, aki nem véletlenül tűnik fel e huszadik óda végén is sem. (Erről később.)

A második könyv első verse aztán ott folytatja, ahol az első könyv szünetjelzése — az utolsó vers előtt — abbamaradt: a „*motum civicum*”-nál”. Végkicsengése — „*sed ne relictis, Musa procax, iocis*” — előtt pedig ugyanaz a hang szólal meg amely a Fortuna játékát („*ludumque Fortunae*”, c. II 1, 3) idéző c. I 35-ben hallottunk:

*Quid nos dura refugimus
aetas? Quid intactum nefasti
liquuimus? Unde manus iuventus*

metu deorum continuit?

(c. I 35, 34skk.)

*Quis non Latino sanguine pinguior
campus sepulcris impia proelia
testatur auditumque Medis
Hesperiae sonitum ruinae?*

*Qui gurgis aut quae flumina lugubris
ignara belli? Quod mare Dauniae
non decolorauere caedes?*

Quae caret ora cruore nostro?

(c. II 1, 29skk.)

A költő már a „*suberbus triumphus*”-t ünneplő c. I 38 előtt — azt mintegy előre értelmezve — tudatja (a c. I 35-ben.), hogy a büszke győzelmek annak Fortunának a kezében vannak, akitől nemcsak a dákok és a szkíták, hanem városok, népek, barbár királyok anyjai és bíborszínű tyrannusok is remegnek. Illetve nemcsak ezek, hanem a „*Latium ferox*” (10. sor) is. Ez utóbbi saját maga ellen fordult, jobb és balkezével egyaránt a saját testét kaszaboló kegyetlenségéről szól a fenti két idézet is. Az actiumi győzelmet ünneplő, de Catóról is elismeréssel beszélő költő²⁸¹ alighanem — a c. I 1 címzettjéhez, a történetíró Asinius Pollióhoz hasonlóan — maga is izzó parazsat rejtő hamun járt.

---

²⁸¹ „*Catonis nobile letum*” (c. I 12, 35sk.) és „*et cuncta terrarum subacta praeter atrox
animum Catonis*” (c. I 1, 24).

VIII. HORATIUS VINOSUS

„A bor Horatiusnál” cím alatt a függelékben található lista — törekedve a teljességre — tartalmazza azokat a helyeket (egy-egy különleges esetben az egész verset), ahol Horatius a bort vagy valamely vele szorosan összefüggő tárgyat, személyt, tevékenységet, illetve képzetkört említ. A kimutatásból kiderül, hogy Horatius hetvenhat versében említi a bort, ezen belül egyes versekben többször is, illetve vannak versei, amelyek teljes egészükben a bor képzetkörében mozognak (a bort, illetve annak istenét, a szőlőt, az ivást stb. — a továbbiakban: a bort — összesen százhusz alkalommal említi). Az egyes könyvekben az alábbiak szerint alakulnak a számok (vers, amelyben előfordul/az adott könyv összes versének száma):

c. I: 19/38
c. II: 7/20
c. III: 16/30
c. IV: 5/15
carm. saec. 0/1
epod.: 5/17
serm. I. 5/10
serm. II 7/8
epist. I 10/20
epist. II 2/2
ars 1/1
Összesen: 77/162

(A százalékos arányok alakulása ezek szerint a következő:

c.: 45,6%
carm. saec. 0%
epod.: 29,4%
serm.: 66,6%
epist. + *ars*: 56,5%
Összesen: 47,5%)

Mindezek ismeretében alighanem kimondható, hogy a szerelmet leszámítva nem volna könnyű még egy témakört találni, amely ilyen sokszor szerepel Horatius verseiben, a „*Nos conviviam, nos proelia virginum*” vallomása tehát számok tükrében helytállóan látszik. A százhusz elemet számláló listán nem könnyű rendet teremteni; ha mégis megpróbáljuk a bor különböző arcairól leírást adni, a leggyakoribb összefüggés, amelyben szóba kerül, nem más, mint a társas együttlétek leírása. A borról mint a társasági alkalmak, szűkebb vagy tágabb körű összejövetelkellékéről összesen negyvenöt alkalommal van szó. Ez nem különösebben meglepő. Ahogyan az sem, hogy tizenhármaszszor szakrális, tizenötöször gondúzó, feszültségoldó szerepben, tizenháromszor mint a mindennapi élet egyéb kelléke, tizenegyszer mint az otium kísérője, tizenegyszer mint a jólét attribútuma, nyolcszor pedig az elmúlással kapcsolatban, mint annak egyfajta ellenszere kerül szóba. Hogy milyen elemi tényezője Horatius költészetének arról jól árulkodik az a tény, hogy hétszer szóképekben, hasonlatokban, idiomatikus helyzetben is szerepel, élettani hatásától és társadalmi vonatkozásaitól függetlenül.²⁸² A leginkább meglepő számot mindenesetre kétségkívül akkor kapjuk, ha összesítjük azokat az előfordulásokat, ahol Horatius a borivás túlzásba viteléről beszél. Az összefüggés lehet a költők „ismeretes” („*laudibus arguitur vini vinosus Homerus*” — *epist.* I 19, 6) alkoholizmusa vagy a bor ugyancsak köztudomású, nyelvet megoldó hatása (pl. „*condita cum verax aperit praecordia Liber*” — *serm.* I 4, 89). Horatius több ízben is részletesen kitér a bor élettani hatásaira:

„*Tu lene tormentum ingenio admoves
plerumque duro; tu sapientium
curas et arcanum iocoso
consilium retegis Lyaeo,*

*Tu spem reducis mentibus anxiiis
viresque et addis cornua pauperi*

---

²⁸² A karakterjegyek többnyire nem a maguk tisztaságában jelentkeznek: az isteni vagy áldozati jelleg gyakran keveredik a feszültségoldás aspektusával, ahogy például a lakoma — az istenek, istenszobrok bevonásával — olykor szakrális motívumokkal gazdagodik. Néhány versben a bornak minden olyan aspektusa megjelenik, amely Horatius költészetében fontosnak látszik: ilyen a voltaképp nem is boros témájú *c.* I 37, a III 8, és IV 12, illetve természetesen a teljes terjedelmében a borról vagy a bor istenéről szóló I 18, II 19, III 21, és III 25.

*post te neque iratos trementi
regum apices, neque militum arma.”*
(c. III 21, 13skk.)

*„Quid non ebrietas dissignat? Operta recludit,
spes iubet esse ratas, ad proelia trudit inertem,
sollicitis animis onus eximit, addocet artis.
Fecundi calices quem non fecere disertum,
contracta quem non in paupertate solutum?”*
(epist. I 5, 16skk.)

A mértéktelen vedelés (*potare*) következményeit voltaképp egészen szakszerű listában foglalhatjuk össze Horatius versei alapján. Mert a bor nemcsak

- * az ihlet forrása, illetve
- * a nyelvek megoldója, hanem
- * elbizonytalanítja a mozgást („*domum ferebar incerto pede*” — epod. 11, 20),
- * tompítja az érzékelés hatékonyságát („*Mox iuniores quaerit adulteros inter mariti
vina*” — c. III 6, 25sk.);
- * felszabadítja az erőszakos ösztönöket („*tibi candidos tugarunt umeros immodicae
mero rixae*” — c. I 13, 9skk),
- * fokozza az önbizalmat, csökkenti a veszélyérzetet („*cum fas atque nefas exiguo fine
libidinum dicernunt avidi*” — c. I 18, 10sk.),
- * csökkenti az önkontrollt, illetlen viselkedéshez vezet („*comminxit lectum potus*” —
serm. I 3, 90)
- * a munka, a társadalmi aktivitás rovására megy („*vini somnique benignus nil dignum
sermone canas*” — *serm. II 3, 3sk.*);
- * közvetlenül árt az egészségnek („*oderunt porrecta negantem pocula, quamvis
nocturnos iures te formidare tepores*” — *epsit, I 18, 92sk.*)
- * hallucinogén („*Quo me, Bacche, rapis*” — c. III 25).

A túlzásba vitt borivás különböző hatásait, illetve körülményeit Horatius nem kevesebb, mint negyven helyen érinti, amely mennyiséghez csak a társas együttlétet kísérő borozások fent említett negyvenötös száma fogható. Íme, még egyszer a lista, összefoglalóan (a részletes kimutatás a függelékben):

- 1) a bor mint társas együttlétek kelléke; — 45

- 3) a bor mint a szakralitás tárgya; —18
- 2) a túlzásba vitt borivás (borfogyasztás nem a maga idejében, az önkontroll elvesztése, fecsegés, iszákosság stb.) — 40
- 4) a bor mint gondúzó, feszültségoldó; — 15
- 5) a bor mint a mindennapi élet egyéb eleme; —13
- 6) a bor mint az otium kelléke; —12
- 7) a bor mint a jólét (illetve — mutatis mutandis — a szegénység vagy a fősvénység) megtestesítője; —11
- 8) a bor mint az elmúlás érzetének ellenszere — 9
- 9) a bor szóképekben, hasonlatokban —7

Mármost, ha nem csupán számoljuk a szavakat, hanem olvassuk is őket, hamar világossá válik, hogy Horatius érdeklődése a bor iránt nem merőben teoretikus jellegű. Rögtön az ódák élén álló versben ott olvasható ez az öt sor (c. I 1,19skk.):

*„Est qui nec veteris pocula Mssici
ne partem solido demere de die
spernit, nunc viridi membra sub arbuto
stratus, nunc ad aquae lene caput sacrae.”*

Az idézett részlet nemcsak a versben elfoglalt — középponti — helyénél fogva érdekes, hanem azért is, mert teljesen hiányzik belőle az a hang, amely az ódában bemutatott többi életformát iróniával, túlzó szóhasználattal nevetség tárgyává teszi.²⁸³ Nincs okunk kételkedni abban, hogy az ezekben a sorokban kifejtett életstílus az összes többi közül a legközelebb áll Horatius szívéhez, már csak azért sem, mert a visszavonultságot és a borivást más helyeken is a vers végén dicsért költői életforma kulisszái, illetve kellékei közé sorolja.²⁸⁴ Hogy pedig konkrétan ő maga is személyesen érintve van a borivás és a lustálkodás iránti elfogultságban, azt további két „forrásunk” is megerősíti: Damasippus és Davus. Az előbbi ezt veti Horatius szemére:

*„Sic raro scribis, ut toto non quater anno
membranam poscas, scriptorum quaeque retexens,*

²⁸³ SYNDIKUS (1972), 30skk, WEST (1995) 4skk., LYNE (1995) 70skk. Irónia nélkül a „priamel” csak merőben unalmas felsorolás lenne.

²⁸⁴ *Epist.* I 19, 1skk. és II 2, 78.

*iratus tibi, quod vini somnique benignus
nil dignum sermone canas.'*

(*serm.* II 3, 1skk.)

Az utóbbi a következőképpen foglalja össze Horatius magatartását:

*„Adde, quod idem
non horam tecum esse potes, non otia recte
ponere teque ipsum vitas fugitivus et erro,
iam vino quaerens, iam somno fallere curam,
frustra: nam comes atra premit sequiturque fugacem.”*

(*serm.* II 7, 111skk.)

A fentiek fényében alighanem teljesen értelmetlen azt firtatni, hogy mennyire szavahihető — vagy rosszindulatú — a két megjegyzés, amikor Horatius saját, reprezentatív helyen elhangzott szavaival ilyen világosan egybecsengenek. Vagyis elmondhatjuk, hogy amikor a költő bemutatta a *Maecenas atavis* ódát, hallgatóinak aligha okozott megoldhatatlan hermeneutika feladatot azonosítani az „*est, qui*” kezdetű mondat alanyát. Annál is kevésbé, a mert Horatius amúgy sem bánik kesztyűs kézzel magával: hol bárdolatlanak²⁸⁵ hol hirtelen haragúnak,²⁸⁶ hol állhatatlannak²⁸⁷ írja le saját személyét. Ezek szerint az *epsit.* I 1 38-ban²⁸⁸ említett tulajdonságok hordozója sem feltétlenül egy elvont vagy egyenesen több különböző ember, hanem ő maga:

---

²⁸⁵ „*Simplicior quis et est, qualem me saepe libenter
obtulerim tibi, Maecenas, ut forte legentem
aut tacitum inpellat quovis sermone: 'molestus,
communi sensu plane caret' inquit.*”

(*serm.* I 3, 63skk)

²⁸⁶ *C.* III 9, 22sk.: „*improbo iracundior Hadriae*”; *epist.* I 20, 25: „*irasci celerem*”.

²⁸⁷ *C.* I 6, 19sk.: „*vacui, sive quid urimur, non praeter solitum, leves*”; *c.* III 9, 22: „*levior cortice*”.

²⁸⁸ Egyébként az utóbbi sornak az Érsekújári-kódex *Szent Katalin-legendájában* fennmaradt fordításáról — „*Semmi nincs oly erős állat, Hogy kegyelmessé nem válhat*” — írja Trencsényi-Waldapfel Imre, hogy „*ezek a sorok tekinthetők az első kísérletnek arra, hogy a magyar nyelv birtokba vegye Horatiust*” TRENCSENYI, (1935), 150.

*Invidus, iracundus, iners, vinosus, amator,
nemo adeo ferus est, ut non mitescere possit.*

Az öt jelzőből legfeljebb az első szorul bővebb magyarázatra (az *amator* alkalmasint a fent említett „állhatatlan” — *levis* — szinonimája; ha valaki esetleg csak valami drasztikusabb magyarázattal érné be, talán elegendő egyes — korainak tartott — szatírákra és epódosokra emlékeztetni.)²⁸⁹ Az *invidia* csakugyan nem kerül elő közvetlenül Horatius saját

„bűnlajstromán”, de abból, amilyen sokszor említi általánosságban, alighanem joggal következtethetünk arra, hogy valamilyen formában személyesen is érintette a kérdés.²⁹⁰

Mindezek tükrében mintha kevésbé volna tartható az a kiegyensúlyozott Horatius kép, amely szerint a költő „önformálás”-sal „kiteljesedett” egyensúlya valamiképpen mindannyiunk számára „eszmélésre készítő” példa lehetne. Úgy tűnik, Horatius „kiteljesedése” nem egy szakadatlan, pozitív irányú folyamat, hanem valamiféle *status quo* kialakítása, amelynek keretében képes volt együtt élni saját hibáival vagy — legyünk óvatosabbak azzal a gerendával — a saját adottságaival.

Elismerően vesszük számba a költőnek szülőföldjére tett minden egyes utalását, és a szívében római világfiként is vidéki lokálpatriótának kijáró érzelmességgel nyugtázzuk, ahogy olyan kicsiny fészkeket emleget, mint Acherontia, Bantia és Forentum, mégpedig olyan nagy

---

²⁸⁹ Illetve l. a Suetonius-életrajz köv. részletét: „*ad res Venereas intemperantior traditur*” stb.

²⁹⁰ Lélektanilag hasonló az, amire naplójában Galgóczy Erzsébet utal Illyés Gyulával kapcsolatban: „*Csak a munka váltja meg az embert. Aki nem dolgozik, az elzüllik, idegbajos lesz, deformált lesz, öngyilkos... Ezt olyan szenvedéllyel hajtogatta és ismételte, hogy az volt az érzésem, még mindig napról napra iszonyú küzdelmébe kerül a munka.* (kiemelés: K. I.) Kb. 10 évvel ezelőtt írta: »Nincs más megnyugvás, csak a munka végül, a sír előtt sincs más vigasz...« — Galgóczy (2006), 1353. A megfigyelés önmagában is érdekes, de ha referenciát keresünk hozzá, nem kell messzire mennünk, Illyés így ír tizenhárom évvel később saját naplójában a korona visszaadása körüli vádakra reagálva: „*Akadtt azonban védelmezőm is, őszintén jó szándékú. A tisztára mosás így hangzik: »Illyés mindig a 'Puszták Népe' okos, ravasz, vigyázó fia volt...« Ravasz tehát, ismét, hányadszor! Még a megbecsülés szerint is fondorlatos, kígyómozgású a küzdelemben — széttört csontjaimmal, széttépett idegzetemmel, húszévi súlyos depressziómmal*” — ILLYÉS (1992), 204, kiemelés: K. I.

versekben, mint a negyedik római óda. Csakhogy — ahogy Borzsák helyesen emlékeztet rá — ezeknek a városoknak a neve „az antik olvasónak sem mondhatott sokkal többet, mint a modernnek”. Azzal azonban már nehezebb egyetérteni, hogy Horatius azért halmozná az obskurus neveket, „*hogy a humile Ferentum »alacsonyágából« való felemelkedése annál inkább feledtesse a maga egykor humilis voltát.*” Abban, hogy ezeknek a településeknek a lakói csodájára jártak a kisfiú mesés megmenekülésének (hogy ti. a mesze kóborolt gyereket madarak takargatták be ágakkal és levelekkel, és ezért nem bántották a vadállatok), hogy tehát Acherontia, Bantia és Forentum népe életében ez jelentőséggel bíró esemény lett volna, az épp ellenkezőleg, az understatement irányba viszi el a képet: olyan, mintha azt mondaná valaki hogy a dolog szenzációszámba ment, mondjuk, Ohatpusztakócson. Amikor a beérkezett költő beszél, a c. IV. 3-ban, akkor is érdemes odafigyelni a felhangokra: azt mondja: „*monstror digitis*”, vagyis megismerik, újjal mutogatnak rá. Nincs okunk rá, hogy kételkedjünk abban, hogy Horatius őszintén örült a megérdemelt és mégsem könnyen jött népszerűségnek, és hogy ezt jobban tudta kezelni, mint „szűzies” barátja, Vergilius, aki Suetoniustól ránk maradt életrajza szerint egyszer egy közeli kapualjba menekült, amikor az utcán felismerték. Igen, Horatiust megismerik a járókelők, és a vatesköltők között emlegeti az ifjúság, de amikor a Múzsával társalog, mondván, hogy neki köszönheti, hogy tetszést arat, nem mulasztja el fanyarul hozzá tenni: már ha ugyan csakugyan tetszést arat: „*quod spiro et placeo, si placeo, tuum est*”. Ez a megjegyzés egy töről fakad azzal az érzéssel, amely a nehezen megszerzett siker birtokában, az annak édes ízét maradéktalanul épp az átélt nehézségek miatt maradéktalanul élvezni már nem tudó, beérkezett embert keríti hatalmába, amikor „*ifjúságának színhelyére visszatér, prémbundásan, dúsán már, és kopár falakat, udvarokat lát... innen jött ő*”, majd így szól magához: „*Hogy volt ez lehetséges vajon, hogy valaki ebből a vörhenyes szomorúságból és tompa reménytelenségből mégiscsak fel tudott vergődni valahova? (...) Micsoda erőfeszítés kellett ehhez, nemde! (...) De aztán azt is megkérdeztem magamtól, hogy hát hova is emelkedik az ilyen. A fénybe? —Milyen fénybe? — feleltem magamnak azonnal. Semmilyen fénybe.*”²⁹¹ Vagy ahogy Kosztolányi mondja a Boldog szomorú dalban: „*Nem többet az egykori köd-kép, részegje a ködnek, a könnynek, ha néha magam köszönök még, már sokszor előre köszönnek.*” Vagy tömörebben: „*Itthon vagyok itt e világban, s már nem vagyok otthon az égben.*”

---

²⁹¹ FÜST Milán (1968): *Önéletrajzom a francia Gallimard-féle kiadás elébe*. In: *A feleségem története*, Bp., 14.

QUO ME, BACCHE, RAPIS (C. III 25.)

Függelék

*Quo me, Bacche, rapis tui
plenum? Quae nemora aut quos agor in specus
velox mente noua? Quibus
antrum egregii Caesaris audiar*

*aeternum meditans decus
stellis inserere et consilio Iovis?
Dicam insigne, recens, adhuc
indictum ore alio. Non secus in iugis*

*exsomnia stupet Euhias
Hebrum prospiciens et nive candidam
Thracen ac pede barbaro
lustratam Rhodopen, ut mihi devio*

*ripas et vacuum nemus
mirari libet. O Naiadum potens
Baccharumque valentium
proceras manibus vertere fraxinos,*

*nil parvum aut humili modo,
nil mortale loquar. Dulce periculum est,
o Lenaeae, sequi deum
cingentem viridi tempora pampino.*

Bacchusi elragadtatásában a költő Augustus tetteit készül megénekelni, miközben a nagy feladat nehézségeit is látja. A versnek ez az összefoglalása annyira világos és egyszerű, hogy hovatovább laposnak is nevezhetnénk. A „bacchusi elragadtatás” nem eufemizmus: a borral jól dokumentálható módon bensőséges kapcsolatot ápoló költőtől még a részegséget is

megtagadják.²⁹² A „*tui plenum*” természetesen utalhat az embernek az istentől való megszállottságára, a „Bacchus” azonban minden további nélkül állhat egyszerűen „bor” jelentésben,²⁹³ a „borral teli” kifejezés pedig igazán nem szorul magyarázatra.²⁹⁴ Vagyis a felütést úgy is értelmezhetjük, mintha a bor veszedelmes képességeit ismerő Horatius²⁹⁵ egy kiadósabb ivászat után térne éppen magához: nem tudja, hova került, hova ragadta őt a bor istene, miféle barlangokban tűnik olybá neki, hogy Caesar dicsőségéről készül verset írni. A vers három kérdéssel indul, majd egy olyan mondat következik, amely egyáltalán nem látszik választ adni rájuk: mintha a harmadik kérdésnek lenne máshogyan megfogalmazott változata. Voltaképp semmi sem indokolja, hogy ne tegyünk az után a mondat után is kérdőjelet: „*Dicam insigne, recens, adhuc indictum ore alio?*” Így helyreáll a fokozáslogikai sora is: 1) Hol vagyok? 2) Miféle ligetekbe és barlangokba kerültem? 3) Milyen barlangokban hangzik úgy, mintha Augustus iuppiteri tetteiről készülnék írni? 4) Csakugyan különleges, újszerű és példa nélkül álló dolgokat fogok mondani?

Erre érkezik a kiábrándító válasz: ennél jobban a bacchnásnő sem lehet meglepődve, amikor magához tér őrzőjéből — vagyis Horatius szokásához híven ismét elutasítja Augustus tetteinek megéneklését. Ebből a szempontból lehet érdekes a „*nive candidam*” önhivatkozása is, amely még a latinos gimnazistákban is a Taliarchus-óda alacsonyabb „repületét”, az egészen más zsánerű költemények „*levius plectrum*”-át idézi. A szimmetriák kedvelői talán azt is a felvetés javára fogják írni, hogy ez a vers mintegy tükörszimmetrikus párja a *recusatio*-k mintapéldájának, a *Scriberis Vario* kezdetű ódának, amely a háromkötetes ódakorpusznak előlről számítva, míg a *Quo me, Bacche, rapis* hátulról a hatodik darabja.

---

²⁹² A „literal intoxication”-t mereven elutasítja például legutóbb NISBET—RUDD (2004), 296., és még a különben rendkívül invenciózus West sem veti fel ennek lehetőségét.

²⁹³ *Quamquam nec Calabriae mella ferunt apes,
nec Laestrygonia Bacchus in amphora
languescit mihi, nec pinguis Gallicis
crescunt vellera pascuis*
(c. III 16, 33skk)

²⁹⁴ *Est mihi nonum superantis annum
plenus Albani cadus*
(c. IV 11, 1sk)

²⁹⁵ A kérdés nagyszerű elemzése: WEST (1995), 86skk.

Úgy tűnik, a vers további része és a befejezése is támogatja ezt az értelmezést. A „*Nil parvum aut humili modo, nil mortale loquar*” szavakat általában Augustus dicséretére, valamiféle vers ígéretére tett utalásként szokták értelmezni. Csakhogy az efféle utalás meglehetősen ritka, inkább az a jellemező, hogy Horatius visszafelé utal: megmagyarázza, hogy az egyszer megígért verset miért nem készítette el.²⁹⁶ Ugyanígy: sokkal gyakoribb, hogy ha egy versben Horatius valamit konkrétan felvet, akkor azt a kérdést az adott versen belül meg is válaszolja. Jó példa erre a c. I 12 felütése.

„*Quem virum aut heroa lyra vel acri
tibia sumis celebrare, Clio?
Quem deum?*”²⁹⁷

— teszi fel a kérdést Horatius, amit aztán akkurátusan, pontról pontra meg is válaszol, ahogyan például a c. IV 9, 1skk.-ben („*Ne forte credas interitura [...] quae verba [...] loquor*”) vagy a c. III 4, 1sk.-ben („*Descende aelo, et dic age tibia regina longum Calliope melos*”) megfogalmazott ígéretet is beváltja maga a vers, amelyben elhangzik. Mindezek fényében tehát valószínűtlennek tűnik, hogy Horatius Augustus dicséretét ígérné — és épp egy Bacchus-ódában! —, sokkal inkább arról lehet szó, hogy ennek lehetetlenségét most új módon fogalmazza meg: mintha boros fejjel ilyet ígért volna, hogy aztán kijózanodva szembesüljön a beválthatatlan ígérettel. A nem kicsiny, nem alantas és nem múlandó (vagyis örök) igazság pedig az, ami — vegyük észre — ezúttal is elhangzik a versben: kellemes dolog a boristent követni, de következményeit (a beszédességet, ígéretést) tekintve neméppen veszélytelen.²⁹⁸

²⁹⁶ L. az *epist.* II 2 szinte teljes első felét, illetve pl. *epod.* 14, 6skk:

„*deus, deus nam me vetat
inceptos olim promissum carmen iambos
ad umbilicum adducere.*”

²⁹⁷ Tudjuk, Pindaros is hasonló kérést intéz a lantjához (*Ol.* II 2), mindazonáltal ez nem zárja ki annak lehetőségét, hogy a versindító kérdéseket ne csak a görög költőelődre, hanem az ismerősök faggatására — ezekhez l.: *serm.* I 9, és II 6, 50skk, — is értsük. („Min dolgozik, kedves Mester?” Vagy más regiszterben: „És, írogatsz még?”)

²⁹⁸ A beszédességhez még egyszer lásd: WEST (1995), 86skk. Az ígéretéshez pl. *Mart.* XII 12:

*Omnia promittis, cum tota nocte bibisti;
mane nihil praestas. Pollio, mane bibe!*

IX. „FLACCUS ARANY LANTJA MIT ÉNEKEL”

Horatiust manapság nem nagyon olvassák. Műveiből az utókor költészete kitermelt és feldolgozott minden hasznosítható értéket, hangulatot, életérzést, magatartást, műfajt és stílust: versei két évezreden át szívódtak fel a későbbi irodalom tudatalattijába, olyan sikeresen, hogy végül szinte maradéktalanul fel is szívódtak benne. A köztudatban néhány szlogen és szentencia maradt: *carpe diem, procul negotiis, aurea mediocritas*, a költők ingerlékeny népség, vajúdnak a hegyek, és a jó Homérosz is el-elszundít. A költőből lassan — szerencsére elég lassan — szobor lett, leltárba vették, raktárba került. A görögül nem tudó középkor lakonikus megjegyzését átalakítva: „*Latina sunt, non leguntur*” — latinul van, nem olvassuk, azaz Horatius megszámllátott, megméretett, és nehéznek találtatott.

Alighanem a korábbi nagy sikernek van most a böjtje. Nincs olyan magyar összefoglalás Horatius utóéletéről, amely megkerülhetné Berzsenyi költészetét, aki csakugyan elválaszthatatlan Horatiustól, de a hatás a hagyomány sajátos viselkedésére jellemző módon: visszafelé is érvényesül. A „*lángkebelű fiú*” (Vörösmarty), „*a zúzott homlokkal próbált lehetetlen*” (Lator László) költője, „*az ősz magyar síkságon antik Ossa*” (Tóth Árpád) olyan árnyékot vet a háta mögé, amelyben a latin költő szívárványos gazdagsága kivehetetlen marad, és Horatius csak mint monumentális, szoborszerű alak rémlik elő. Berzsenyi hatása lehet, hogy Horatiust azóta többnyire „ím”-mel, „ám”-mal, „ah!”-hal meg „ó!”-val fordítják. Ráadásul az antológiák, iskolai szöveggyűjtemények is inkább csak a „lángkebelű” váteszt mutatják belőle. És azt is hogyan!

Még az ódaköltészetének rehabilitálására tett utolsó, sajnálatosan visszhangtalan erőfeszítés, az Európánál 1985-ben megjelent kötet új fordításai között is jócskán van olyan, amely csak a berzsenyies pátoszt zengeti vissza, anélkül, hogy azt is megpróbálná megszólaltatni, ami Berzsenyi számára egyáltalán érdekessé tette Horatiust: a költőt. Az ún. római ódák közül a hatodik Lator László által készített fordítása már az első versszakban megzendíti azt a hangot, amelyet a kötetben közölt másik fordítás rögtön az első betűvel elvét. „*Rádszáll atyáid vétke, lakolni fogsz helyettük is, míg isteneid ledőlt hajlékait s füstfogta régi szobrait úja nem ékesíted.*” — mondja a Lator-féle fordítás, míg a másik így szól: „*Ó, Róma, szörnyű vétkeidért lakolsz, míg fel nem épül templomaid ledőlt oltára, míg füstös romok közt szobraid éjfeketén merednek.*” Lator Horatiusa nem deklamál (mint a másik: „Ó, Róma”), hanem váteszileg egyből a tárgyra tér: „*rádszáll*”, ami éppoly baljós kezdet, mint az eredeti „*delictá*”-ja („*bűnöket*”). Aztán nem mondja, csak minden szavával sugallja, hogy a vétkek

„szörnyűek”; az ő mondatában a templomok nem maguktól „épülnek” (hanem úgy kell őket „ékesíteni”), és nem a romok jelzője a „füstös”, hanem a szobroké (amelyek nála persze nem is „merednek”), sőt ez a jelző nem is a „füstös”, hanem egyenesen „füstfogta”. Ugyanez a helyzet az utolsó versszakkal is: „*Rontó időnk mit meg nem emésztene? Elődeinknél már szüleink kora Satnyább, s mi náluk is silányabb atyjai még gonoszabb fiaknak!*” A másik megoldás: „*Mindent felőröl lám, a falánk idő! Már őseinknél lagymatagabb szülők dajkálta romlott faj vagyunk, még nemtelenebb unokák szülői.*” Nem is kell a „falánk idő őrlésére”, a „lagymatagabb szülők dajkálta romlott faj” stiláris zürzavarára szót vesztegetni: elég egy hézagpótlónak — ahogy Berzsenyiék mondták: sütésnek — odatett „lám”, hogy egymagában agyoncsapja Horatiusban a költőt. Ellenben ki ne hallaná meg „*elődeinknél már szüleink korá*”-ban Berzsenyit: „*Eldődeinknek bajnoki köntösét*”?

Ahogy az első könyv hatodik versének Várady Szabolcs-féle fordításában — „*Méltón festeni az ércmezű Marsot [...] sikerülhet-e?*” — a *Melisszához* szavai visszhangoznak: „*Ki tudja méltón festeni a huszárt, S bús arculatját harcai közt*”. Itt aztán jön egy amolyan Berzsenyi-féle „*midőn*”-nel bevezetett, fellegettorlaszoló mellékmondat, majd újra a kérdés: „*Ki tudja méltán írni az öklelő Hajdú vivását*”, hogy aztán szemernyi kétség se maradjon az olvasóban a költői kérdésre adott — horatiusian magabiztos, ugyanakkor horatiusi understatementtel elhallgatott — választ illetően: „Kicsoda tudná mindezt? Hát, nem akarok ujjal mutogatni...”

De persze Horatius nem érthető meg kizárólag Berzsenyiből, hiszen ami a puritán, absztinens és kedélybeteg Berzsenyinek (már amilyen a *mi* Horatiusunk volt) atrapp és kulissza, az nagy elődje számára még mindennapi realitás: fején gyakran villogott balzsamomos kenet, s ami jelen volt, forró szívvel ölelte. Mindenesetre ilyen vonások is megrajzolhatók ódái alapján, amelyek nélkül ma valószínűleg egyszerű szatirikusnak vagy filozófálgató–esztétikázó levélírónak tartanánk. Ezt egyébként nem mindig becsülték le ennyire: például a középkor elismerését — ami nélkülözhetetlen volt művei pusztá fennmaradáshoz is — éppen a levelekből és szatírákból kimazsolázható erkölcsi szentenciáknak köszönhette. De ezek a latin világossággal megfogalmazott, klasszikus sorok, amelyeket kisiskolás nagyapáink még vastag ceruzával húztak alá memorizálandó penzumként, összefüggésükből kiragadva manapság keveseket hoznak lázba.

Sőt, Horatius egyenesen mintha két szék közt a pad alá esett volna: a versízlés változása ódáinak sem kedvez, Goethe például egyenesen „borzalmasan reálisnak” érezte. Pedig nem reális, csak talán másféle, csak rá jellemző szenvedélyek háborgatják. A szerelemben nem fuldokol, mint Catullus, és nem is lubickol benne, mint Ovidius, az ő számára ez nem

létforma: „*Én a hajótörés múltán áldozatul már kiszögeztem a templomfalra ruháim, áldva a vizek istenét*”. Vagy ahogy a hősi tárgyakat elutasítva írja: „*Mást zengünk mi, nem ezt: lányköröm és fiú- arcok harcait és könnyű vigalmakat. Szívünk is kiadó, tűz sose perzseli, vagy csak néha — de annyi kell.*” Horatius nem veti bele magát a szerelembe, ő — nyilván alkatánál fogva — kevésbé tudja függetleníteni magát mindennapjai valóságától. Ahogy Szilágyi János György írja: „*sokkal mélyebben él a konfliktus mélyén, semhogy el tudná fogadni a csak magának szóló megoldást. Megtörténhet, hogy egy ilyen alkat számára az, amit kívülről nézve felszínességnek [vagy — tegyük hozzá — Goethével: borzalmasan reálisnak] értelmeznénk, éppen az ellenkezője annak: egyfelől a legmélyebb védekezés az elmerülés ellen az önmagában kevésnek érzett saját világába, másfelől — és ez nem kevésbé fontos — keresése az életöszön egészségességével annak a lehetőségnek, ami mégis képessé teszi arra az éppen számára nagyon is kétséges értékű teljesítményre, hogy az életét továbbvigye. Hogy tehát az őt körülvevő világot, és a maga létét is útban az Alvilág felé érezve, a váratlan pillanat által felszökentett lehetőséget ragadja meg, pajzsul az elmúlás kívül-belül leselkedő, és gyűrűjüket körülötte mind szorosabbra záró árnyai ellen.*” „*Jaj, mily sekély a mélység és mily mély a sekélység*” — ha szabad itt egy másik idézettel befejezni az idézetet, külön felhívva a figyelmet a „*jaj*”-ra.

Nincs szeretetre méltóbb, fesztelenebb alakja a latin irodalomnak Horatiusnál, aki az életet minden következménnyel szerette, és egyforma otthonossággal mozgott falusi birtokán, a fórum csepürágói körül, a cirkuszban, a piac káposztái, répái, hagymái, nagy liha kenyerei között vagy a város legelőkelőbb szalonjaiban. Szinte látjuk az alacsony, kövérkés, korán öszülő, harsány dél-olaszt, aki akárhányszor handabandázva tör rá az épp békésen olvasgató Maecenasra (*Serm.* II 7,113sk) — de e mögött a kép mögött ugyanilyen világosan kirajzolódik egy másik is:

*„Egy órát sem bírsz egyedül, nem tudsz az idővel
bánni, magadtól futsz, menekülsz, szökevény te, csavargó!*

Az efféle helyek interpretáción látszik, mennyire elvakítja Horatius kutatóinak többségét az ódák ragyogása és a sermók, illetve levelek mindent megbocsátó iróniájának szelíd fénye, legalábbis annyira hogy a költő portréjának árnyékosabb területeit — a versek Horatiusáról beszélünk, a versekből kirajzolódó portréről — kevesebb figyelemre méltassák. Pedig — mint ez a fentiekből talán kiderült — Horatius karaktere egyáltalán nem olyan egysíkú, pályafutásának lélektani elemei („önnevelése”) távolról sem mutatnak annyira egy irányba,

mint egyes elemzések ezt látni engednék: „*iam vino quaerens iam somno fallere curam*” — a gondon hol borral, hol alvással próbál kifogni, de mégsem lehet szabadulni tőle.

Hogy Davus, a rabszolga mennyivel jobb emberismerő, mint a borivást és a lustaságot a költőnek ugyancsak szemére vető filozófus Damasippus, azt mi sem mutatja jobban, mint hogy az előbbi a költő borivás és a lustálkodás iránti vonzalmának az okát is ismerni véli — a cél: *curam fallere*. De Davus még ennél is jobb pszichológus, mert nemcsak a bor és az álom kedvező hatását látja, hanem e terápia elégtelen voltát is:

frustra nam comes atra premit sequiturque fugacem

— azaz hasztalanul iszol, és alszol, mert, kedves szőkevény, mert ott a sötét árnyék a nyomodban.

A különös útítársat máshol *atra curá*-nak nevezi, amely — mint egyik híres előfordulási helyén megtanultuk — „*post equitem sedet*”. Érdemes a helyet jobban is szemügyre venni, már csak azért is, mert témájában és hangvételében a lehető legtávolabb áll a szatírák közvetlenségétől, hiszen nem máshol szerepel, mint a III. könyv és egyben a római ódák első darabjában. „*Odi profanum volgus et arceo*” — üti meg Horatius a hangot az első sorban, amelyet aztán végig kitart. Ki így, ki úgy tolong a világban, „*omne capax movet urna nomen*” — mondja. Annak jó, aki kevéssel beéri, mert a nyughatatlan gazdag feltöltheti ugyan akár a tengert is, de sehol sem talál békességre, mert ha hajóra száll, akkor is ott van a nyomában a félelem és a szorongás (*Timor et Minae*), és ha lóra ül, akkor sem szabadul a fekete gondtól. Ha jobban megvizsgáljuk ezeket a jelenségeket, semmi sem mond ellent annak, hogy a gondban, a félelemben és a szorongásban akár a menedzserbetegség első, ókori leírását tiszteljük. Annál is inkább, mert Horatius mindedig a diagnoszta vagy a pap kívül (helyesebben felül-) álló szenvtelenségével beszélt tárgyáról.

De hogyan is folytatódik a vers?

Quodsi dolentem nec Phrygius lapis

Nec purpurarum sidere clarior

Delenit usus, nec falerna

Vitis Achaemeniumque costum...

Azaz tehát: ha a szenvedőnek sem frígia márványa, sem Falernus bora, sem a csillagnál ragyogóbb bíborruha, sem a perzsa kenőcs nem hoz enyhülést, akkor...

Akkor, nemde, minek is halmozzon fel a magának kincseket a szerencsétlen? Miért emeljen irigylelt ajtófélfájú és divatos, magas átriumot?

*Cur invidendis postibus et novo
Sublime ritu moliar atrium?*

Vagyis „*miért építsek?*” Ezek szerint Horatius a vers végén — egészen váratlanul — személyes hangon szólal meg, és visszamenőleg a saját feje fölé is odarajzolja a félelem, a szorongás, a fekete gond baljós árnyát. A „*superis deorum gratus et imis*” Mercurius oltalma alatt álló költő a szélsőségek számos formáját tapasztalta meg egzisztenciális, anyagi és politikai értelemben egyaránt, a lent és fent többször is helyet cserélt életében. Érintetlen lelkülettel az ilyesmit aligha könnyű elviselni — bizonyára nem véletlen, hogy az „*aurea mediocritas*” milyen vonzerővel bírt Horatius szemében.²⁹⁹

A szakirodalom rendszerint számon tartja, hogy versek Horatiusát kiegyensúlyozatlan, könnyen dühbe gerjedő embernek ismerjük,³⁰⁰ sokkal kevesebben utalnak azonban arra, hogy másrészt melankóliától, letargiától, depressziótól gyötrődött. Erről a jelenségről Horatius viszonylag ritkán számol be közvetlenül, de a kedvetlenség bizonyos jeleiről, egy-egy megígért vagy elvárt feladat elmulasztásáról gyakrabban olvashatunk. A depresszió a maga vegytiszta formájában talán csak egyetlen verst ural. az *epist.* I 8-at:³⁰¹

Celso gaudere et bene rem gerere Albinovano

---

²⁹⁹ Nem szabad azonban elfelejteni, hogy ez az arany középút nem valami se hal, se hús átlag, hanem széles határok definiálják („*quos ultra citraque nequit consistere rectum*” — *serm.* I 1, 107). Tibullusnak sem azt ajánlja, hogy ne bánkódjon Glycera miatt, hanem hogy a „túlságosan”-nál is jobban ne járjon a fejében: „*Albi, ne doleas plus nimio memor imitis Glycerae*” — *c.* I 33 1sk.), ahogy Murenát sem arra inti, hogy állandóan a sekélyesben evickéljen, hanem attól óvja, hogy mindig (*semper*) a nyílt tengerre törekedjen, illetve hogy a viharoktól való féltében túlságosan (*nimum*) közel kerüljön a parthoz.

³⁰⁰ Horatius *iracundia*-jának korábban taglalt adataihoz még: „*non dico horrendam rabiem*” — *serm.* II 6, 323.

³⁰¹ Jószerével az összes utalás az *epist.* I 8-ra vonatkozik: KILPATRICK (1968), FEDELI (1966), MAYER, R (1994), sőt ez utóbbi a jelenség felett azzal tér napirendre, hogy „*a céltalan elégedetlenség nem ritkaság a sikeres középkorúak körében*”.

*Musa rogata refer, comiti scribaeque Neronis.
 Si quaeret, quid agam, dic multa et pulchra minantem
 vivere nec recte nec suauius, haud quia grando³⁰²
 contunderit vitis, oleamque momorderit aestus,
 nec quia longinquis armentum aegrotet in agris,
 sed quia mente minus validus quam corpore toto
 nil audire velim, nil discere, quod levet aegrum;
 fidis offendar medicis, irascar amicis,
 cur me funesto properent arcere ueterno;
 quae nocuere sequar, fugiam quae profore credam,
 Romae Tibur amem ventosus Tibure Romam.
 Post haec, ut valeat, quo pacto rem gerat et se,
 ut placeat iuveni, percontare, utque cohorti.
 Si dicet 'recte', primum gaudere, subinde
 praeceptum auriculis hoc instillare memento:
 'Ut tu fortunam, sic nos te, Celse, feremus.'*

Mint már többször volt róla szó, mindez a c. I. 19skk-tól a c. III 4-en át az *epist.* I 7és a II 2 elejéig ez sok mindent más színben tüntet fel, akár még a c. IV-nek első látásra a beérkezettek büszkeségét idéző szavait is:

*„Romae principis urbium
 dignatur suboles inter amabilis
 vatium ponere me choros,
 et iam dente minus mordeor invido.
 [...] monstror digito praetereuntium”*

Mert lehet, hogy csak arról az van szó, amit egy másik költő így írt le:

---

³⁰² „Se helyesen nem élek, se kellemesen.” Ezt csakugyan lehet filozófiai szempontból is minősíteni — hogy ti. sem a stóikus, sem az epikureus iskolának nem felel meg Horatius pillanatnyi magatartása, illetve hangulata —, de úgy is értékelhető, mint annak bizonyítéka, hogy a filozófiai és a mindennapi kifejezés mennyire kéz a kézben járhatott, hiszen a sort úgy is magyarázhatjuk, hogy Horatiust nem helyes cselekedetei korlátozzák abban, hogy jól érezze magát, de nem is arról van szó, hogy az örmök oltárán feláldozná kötelességeit. Egyszerűen nem jó sehogy sem.

*„Nem többet az egykori köd-kép,
Részegje a ködnek, a könnynek,
Ha néha magam köszönök még,
Már sokszor előre köszönnek.”*

De a gondot nem csak álommal és borral lehetett becsapni. A negyedik könyv 11. verséből tudjuk: *„minuentur atrae carmine curae”*. Csakhogy amíg bort inni és aludni mindig lehet, a vers fölött a költőnek nincs hatalma: az vagy jön, vagy nem. A fenti idézetben — emlékezzünk vissza — Damasippus azért korholja Horatiust, mert nagyon keveset ír, és a Suetonius-féle életrajzban fennmaradt levélrészletében Augustus is arra inti, hogy versei terjedelmét legyen szíves csekély magassága helyett inkább a hasa — nyilván tekintélyesebb — méretéhez szabni. Ennek fényében talán másképp olvassuk a már említett *Maecenas atavis* ódának azokat a sorait is, ahol a költő a múzsák közreműködéséről beszél:

Me doctarum hederæ præmia frontium

*Nympharumque leves cum satyris chori
Secernunt populo, si neque tibia*

*Euterpe cohibet, nec Polyhymnia
Lesboum refugit tendere barbiton.*

Azaz Horatius isteni magasságokban érzi magát — hacsak Euterpé nem tartja vissza a fuvolákat, és Polyhymnia nem vonakodik megfeszíteni a lesboszi lantot. Vagyis ez nem afféle tiszteletkör: Horatius azt mondja, hogy akkor a legboldogabb, ha írhat, csakhogy ez kívül esik az ő hatáskörén: vagy engedik a múzsák vagy nem.

Ez utóbbi esetben — és ha ez egy kissé kihívóan hangzik is, nyugodjunk bele, hogy ez a frivolság a költőé, nem e sorok írójáé — persze még mindig ott az alvás meg a bor.

Miközben a több mint kétezer éve halott költő megmaradt szellemes, szeretetreméltó, okos embernek, az utókor mintha kissé elmeszesedett volna. Elmélyülten boncolgatjuk Horatius szavait, ízekre szedjük a verseit, figyelmesen nézegetjük a költőt, csak éppen sokszor azt nem látjuk, amit ő maga látott. Tanárosan regisztráljuk önmaga tökéletesítésére tett szakadatlan erőfeszítéseinek minden mozzanatát, és ezek filozófiai háttérét, miközben a korabeli élet, a beteges áruló, a polgárháború műlovarja, a Caesar-gyilkos Brutus szobrát még Augustushoz való hűsége idején is kertjében őrző politikus legfeljebb alapos jegyzetek

felfedezésre hiába váró anyaga marad. Horatius különleges korban élt, nagy kontrasztok, keserű csalódások és nagyszabású beletörődések idején. De mindezt emberek élték meg, és éppen ennek, a művészet által elevenen tartott emberi életnek ércénél maradandóbb monumentuma a Horatiusi költészet. Nagyrabecsüléssel és szeretettel nézzük, hogyan próbálta tökéletesíteni a magát költő, de alighanem ebben az összefüggésben is igaz, amit ő nagy görög elődjéről írt: „*Pindarum quisquis studet aemulari [...] caeratis ope Daedalea nititur pennis*”, (c. IV, 2, 1sk.). Aki követni akarja, vagy akár pusztán megérteni Horatiust, eleve sikertelenségre van ítélve, hiszen nem őt kell egyszer s mindenkorra megértenünk, hanem általa mi magunkat.

Sikertelen kísérleteink közben mindenesetre vigasztalásul felidézhetjük azt a szelíd, megbocsátó szeretettel emlegetett barátját, aki részegen egyszer véletlenül összetörte vendéglátója értékes edényeit, vagy — Virág Benedek szavaival — „*ágyát, többet hörpentvén, rítul levizelte*”. Hiszen emberek vagyunk.

X. FÜGGELÉK

A bor Horatiusnál

Az alábbi lista a teljességre törekedve tartalmazza azokat a helyeket (egyes különleges esetekben az egész verset), ahol Horatius a bort, vagy valamely vele szorosan összefüggő tárgyat, személyt, tevékenységet vagy képzetkört említ, vastag betűvel kiemelve a konkrét helyek. (A rend kedvéért jegyzem meg, hogy a szempontok különböző volta miatt nem tudtam használni André Tchernia Itália borairól írt, egyébként érdekes, témájában joggal alapvetőnek számító könyvét.)

Mennyiségek és arányok

Horatius összesen mintegy százhusz alkalommal említi a bort, és ezen belül egyes versekben többször is, illetve vannak versei, amelyek teljes egészükben a borról képzetkörében mozognak). Az egyes könyvekben az alábbiak szerint alakul a bor említése (vers, amelyben előfordul/az adott könyv összes versének száma):

c. I: 19/38

c. II: 7/20

c. III: 15/30

c. IV: 5/15

carm. saec. 0/1

epod.: 5/17

serm. I. 5/10

serm. II 7/8

epist. I 10/20

epist. II 2/2

ars 1/1

Összesen: 76/163

A százalékos arányok alakulása a következő:

c.: 36%

carm. saec. 0%

epod.: 29%

serm.: 66%

epist. + *ars*: 65%

Összesen: 51%

Az előfordulások

c. I 1, 19skk.*

Est qui nec **veteris pocula Massici**,
nec partem solido demere de die
spernit, nunc viridi membra sub arbuto
stratus, nunc ad aquae lene caput sacrae

c. I 4, 13skk.

Pallida mors aequo pulsat pede pauperum tabernas
regumque turris. O beate Sesti,
vitae summa brevis spem nos vetat inchoare longam:
iam te premet nox fabulaeque Manes

et domus exilis Plutonia, quo simul mearis,
nec **regna vini** sortiere talis,
nec tenerum Lycidan mirabere, quo calet iuventus
nunc omnis et mox uirgines tepebunt.

c. I 6, 17skk.

Nos **convivia**, nos proelia virginum
sectis in iuvenes unguibus acrium
cantamus

c. I 7, 17skk.

sic tu sapiens finire memento
tristitiam vitaeque labores
molli, Plance, mero

c. I 7, 21skk.

Teucer Salamina patremque
cum fugeret, tamen **uda Lyaeo**
tempora populea fertur vinxisse corona,
sic tristis adfatus amicos

c. I 7, 29sk.

nunc **vino pellite curas:**

cras ingens iterabimus aequor.

c. I 9, 4skk.

Dissolve frigus ligna super foco

large reponens atque benignius

deprome **quadrimum Sabina,**

o Taliarche, merum diota.

c. I 11, 6skk.

sapias, **vina liques** et spatio brevi

spem longam reseces.

c. I 12, 21sk.

neque te silebo,

Liber

c. I 13, 9skk.

Uror, seu tibi candidos

turparunt umeros **immodicae mero**

rixae, sive puer furens

impressit memorem dente labris notam.

c. I 17, 21sk.

hic **innocentis pocula Lesbii**

duces sub umbra, nec Semeleius

cum Marte confundet Thyoneus

proelia, nec metues protervum

suspecta Cyrum

c. I 18

**Nullam, Vare, sacra vite prius severis arborem
circa mite solum Tiburis et moenia Catili.**

**Siccis omnia nam dura deus proposuit, neque
mordaces aliter diffugiunt sollicitudines.**

**Quis post vina gravem militiam aut pauperiem crepat?
Quis non te potius, Bacche pater, teque, decens Venus?**

**Ac ne quis modici transiliat munera Liberi,
Centaurea monet cum Lapithis rixa super mero**

**debellata, monet Sithoniis non levis Euhius,
cum fas atque nefas exiguo fine libidinum**

**discernunt avidi. Non ego te, candide Bassareu,
invitum quatiā, nec variis obsita frondibus**

**sub divum rapiam. Saeva tene cum Berecyntio
cornu tympana, quae subsequitur caecus amor sui**

**et tollens vacuum plus nimio gloria verticem
arcanique fides prodiga, perlucidior vitro.**

c. I 19, 13skk.

**Hic vivum mihi caespitem, hic
verbenas, pueri, ponite, turaque**

bimi cum patera meri:

mactata veniet lenior hostia.

c. I 20, 1skk.

**Vile potabis modicis Sabinum
cantharis, Graeca quod ego ipse testa
conditum levi**

c. I 20, 9skk.

**Caecubum et prelo domitam Caleno
tu bibes uvam: mea nec Falernae
temperant vites neque Formiani
pocula colles.**

c. I 27, 1sk.

**Natis in usum laetitiae scyphis
pugnare Thracum est**

c. I 27, 4skk.

**Vino et lucernis medus acinaces
immane quantum discrepat. Impium
lenite clamorem, sodales,
et cubito remanete presso.**

**Voltis severi me quoque sumere
partem Falerni?**

c. I 31, 1skk.

**Quid dedicatum poscit Apollinem
vates? Quid orat de patera novum
fundens liquorem?**

c. I 31, 9skk.

**Premant Calena falce, quibus dedit
Fortuna vitem, dives at aureis
mercator exsiccet culillis
vina Syra reparata merce**

c. I 32, 9sk.

Liberum et Musas Veneremque et illi
semper haerentem puerum canebat
et Lycum nigris oculis nigroque
crine decorum.

c. I 32, 13sk.

O decus Phoebi et **dapibus** supremi
grata testudo Iovis, o laborum
dulce lenimen, mihi †cumque† salve
rite vocanti.

c. I 35, 25skk.

At volgus infidum et meretrix retro
periura cedit, **diffugiunt cadis**
cum faece siccatis amici
ferre iugum pariter dolosi.

c. I 36, 1skk.

Et ture et fidibus iuvat
placare et vitulo sanguine debito
custodes Numidae deos,
qui nunc Hesperia sospes ab ultima
caris multa **sodalibus**,
nulli plura tamen dividit oscula,
quam dulci Lamiae

c. I 36, 10skk.

Cressa ne careat pulchra dies nota,
neu promptae modus amphorae,
neu morem in Salium sit requies pedum,

neu multi Damalis meri

Bassum Threicia vincat amystide,
neu desint epulis rosae
neu vivax apium neu breve liliū.

c. I 37, 1 skk.

Nunc est bibendum, nunc pede libero
pulsanda tellus, nunc Saliaribus
ornare pulvinar deorum
tempus erat **dapibus, sodales.**

Antehac nefas **depromere Caecubum**
cellis avitis, dum Capitolio
regina dementis ruinas
funus et imperio parabat

contaminato cum grege turpium
morbo virorum, quidlibet impotens
sperare **fortunaque dulci**
ebria; sed minuit furorem

vix una sospes navis ab ignibus,
mentemque lymphatam Mareotico
redegit in veros timores
Caesar

c. I 38, 5 skk.*

Simplici myrto nihil adlabores
sedulus, curo: neque te ministrum
dedecet myrtus neque me sub arta
vite **bibentem.**

c. II 3, 4skk.*

moriture<,> Delli,

seu maestus omni tempore vixeris,

seu te in remoto gramine per dies

festos reclinatum bearis

interiore nota Falerni.

c. II 3, 13skk.*

Huc **vina** et unguenta et nimium brevis

flores amoenae ferre iube rosae,

dum res et aetas et sororum

fila trium patiuntur atra.

c. II 6, 17skk.

ver ubi longum tepidasque praebet

Iuppiter brumas, et amicus Aulon

fertili Baccho **minimum Falernis**

invidet uvis.

c. II 7, 5skk.*

Pompei, meorum prime **sodalium,**

cum quo morantem saepe diem **mero**

fregi, coronatus nitentis

malobathro Syrio capillos

c. II 7, 17skk.*

Ergo obligatam redde Iovi **dapem,**

longaque fessum militia latus

depone sub lauru mea, **nec**

parce cadis tibi destinatis.

Oblivioso levia **Massico**

ciboria exple, funde capacibus

unguenta de conchis. Quis udo
deproperare apio coronas

curatve myrto? Quem Venus **arbitrum**
dicet **bibendi? Non ego sanius**
bacchabor Edonis: recepto
dulce mihi **furere** est amico.

c. II 11, 13skk.*

Cur non sub alta vel platano vel hac
pinu iacentes sic temere et rosa
canos odorati capillos
(dum licet) Assyriaque nardo

potamus uncti? Dissipat Euhius
curas edacis. Quis puer ocius
restinguet **ardentis Falerni**
pocula praetereunte lympa?

c. II 12, 5skk.

nec saevos Lapithas et **nimum mero**
Hylaeum domitosque Herculea manu
Telluris iuvenes, unde periculum
fulgens contremuit domus

Saturni veteris

c. II 14, 25skk.

absumet heres **Caecuba** dignior
seruata centum clavibus et **mero**
tinguet pavimentum superbo,
pontificum potiore cenis

c. II 19

**Bacchum in remotis carmina rupibus
vidi docentem, credite posteris,**

**Nymphasque discentis et auris
capripedum Satyrorum acutas.**

**Euhoe, recenti mens trepidat metu
plenoque Bacchi pectore turbidum**

**laetatur, euhoe, parce Liber,
parce, gravi metuende thyrsos!**

**Fas pervicacis est mihi Thyiadas
vinique fontem lactis et uberes**

**cantare rivos atque truncis
lapsa cavis iterare mella,**

**fas et beatæ coniugis additum
stellis honorem tectaque Penthei**

**disiecta non leni ruina,
Thracis et exitium Lycurgi.**

**Tu flectis amnes, tu mare barbarum,
tu separatis uvidus in iugis**

**nodo coerces viperino
Bistonidum sine fraude crinis.**

**Tu, cum parentis regna per arduum
cohors Gigantum scanderet impia,**

**Rhoetum retorsisti leonis
unguibus horribilique mala,**

**quamquam, choreis aptior et iocis
ludoque dictus, non sat idoneus**

**pugnae ferebaris, sed idem
pacis eras mediusque belli.**

**Te vidit insons Cerberus aureo
cornu decorum, leniter atterens
caudam et recedentis trilingui
ore pedes tetigitque crura.**

c. III 1, 25skk.

Desiderantem quod satis est neque
tumultuosum sollicitat mare,
nec saevus Arcturi cadentis
impetus aut oreientis Haedi,

non verberatae grandine **vineae**

c. III 1, 41skk.

Quodsi dolentem nec Phrygius lapis,
nec purpurarum sidere clarior
delenit usus, **nec Falerna**
vitis Achaemeniumque costum,

cur invidendis postibus et novo
sublime ritu moliar atrium?

c. III 3, 13skk.

hac te merentem, **Bacche pater**, tuae
vexere tigres indocili iugum
collo trahentes

c. III 6, 25skk.

Mox iuniores quaerit adulteros
inter mariti vina, neque eligit,

cui donet inpermissa raptim
gaudia luminibus remotis

c. III 8, 6skk.

Voveram dulcis epulas et album
Libero caprum prope funeratus
arboris ictu.

Hic dies anno redeunte festus
corticem adstrictum pice dimovebit
amphorae fumum bibere institutae
consule Tullo.

Sume, Maecenas, cyathos amici
sospitis centum et vigilis lucernas
perfer in lucem: procul omnis esto
clamor et ira.

Mitte civilis super urbe curas

c. III 12, 1skk.

Miserarum est neque amori dare ludum
neque **dulci mala vino lauere** aut ex-
animari metuentis patruae verbera linguae.

c. III 13, 1skk.

O fons Bandusiae splendidior vitro,
dulci digne mero non sine floribus

c. III 14, 17skk.

I, pete unguentum, puer, et coronas
et **cadum Marsi memorem duelli,**
Spartacum si qua potuit vagantem
fallere **testa.**

c. III 16, 33skk.

Quamquam nec Calabriae mella ferunt apes,
nec Laestrygonia **Bacchus in amphora**
languescit mihi, nec pinguia Gallicis
crescunt vellera pascuis,

inportuna tamen pauperies abest,
nec, si plura velim, tu dare deneges.

c. III 17, 14skk.

cras **Genium mero**
curabis et porco bimenstri
cum famulis operum solutis.

c. III 18, 1skk.

Faune, Nympharum fugientum amator,
per meos finis et aprica rura
lenis incedas abeasque parvis
aequus alumnis,

si tener pleno cadit haedus anno,
larga nec desunt Veneris sodali
vina craterae, vetus ara multo
fumat odore.

c. III 19, 5sk.

Quo Chium pretio cadum
mercemur, quis aquam temperet ignibus

c. III 19, 11skk.

tribus aut novem
miscentur cyathis pocula commodis.

Qui Musas amat imparis,
    ternos ter cyathos attonitus petet
vates, tris prohibet supra
    rixarum metuens tangere Gratia

nudis iuncat sororibus.

Insanire iuvat

c. III 21

O nata mecum consule Manlio,
seu tu querellas, sive geris iocos,
    seu rixam et insanos amores
    seu facilem, pia testa, somnum,

quocumque lectum nomine Massicum
servas, moveri digna bono die,
    descende, Corvino iubente
    promere languidiora vina.

Non ille, quamquam Socraticis madet
sermonibus, te negleget horridus:
    narratur et prisci Catonis
    saepe mero caluisse virtus.

Tu lene tormentum ingenio admoves
plerumque duro; tu sapientium
    curas et arcanum iocoso
    consilium retegis Lyaeo,

Tu spem reducis mentibus anxiis
viresque et addis cornua pauperi
    post te neque iratos trementi
    regum apices, neque militum arma.

**Te Liber et si laeta aderit Venus
segnesque nodum solvere Gratiae
vivaeque producent lucernae,
dum rediens fugat astra Phoebus.**

c. II. 23, 6sk.

**nec a pestilentem sentiet Africum
fecunda vitis**

c. III 25

**Quo me, Bacche, rapis tui
plenum? Quae nemora aut quos agor in specus
velox mente nova? Quibus
antris egregii Caesaris audiar**

**aeternum meditans decus
stellis inserere et consilio Iovis?
Dicam insigne, recens, adhuc
indictum ore alio. Non secus in iugis**

**exsomnia stupet Euhias
Hebrum prospiciens et nive candidam
Thracen ac pede barbaro
lustratam Rhodopen, ut mihi devio**

**ripas et vacuum nemus
mirari libet. O Naiadum potens
Baccharumque valentium
proceras manibus vertere fraxinos,**

**nil parvum aut humili modo,
nil mortale loquar<:> Dulce periculum est,
o Lenaee, sequi deum
cingentem viridi tempora pampino.**

c. III 28, 1skk.

Festo quid potius die

Neptuni faciam? **Prome reconditum,**

Lyde, strenua Caecubum

munitaeque adhibe vim sapientiae.

Inclinare meridiem

sentis et, veluti stet volucris dies,

parcis deripere horreo

cessantem Bibuli consulis amphoram?

c. III 29, 1skk.

Tyrrhena regum progenies, tibi

non ante verso lene merum cado

cum flore, Maecenas, rosarum et

pressa tuis balanus capillis

iamdudum apud me est

c. IV 1, 29skk.

Me nec femina, nec puer,

iam nec spes animi credula mutui,

nec certare ivuat mero,

nec vincire novis tempora floribus.

c. IV 5, 29sk.

Condit quisque diem collibus in suis

et **vitem viduas ducit ad arbores**

c. IV 5, 37skk.

'Longas o utinam, dux bone, ferias

praestes Hesperiae!' **dicimus integro**

sicco mane die, dicimus uvidi,

cum sol Oceano subest.

c. IV 8, 1skk.

Donarem pateras grataque commodus,
Censorine, meis aera sodalibus

c. IV 11, 1sk.

Est mihi nonum superantis annum
plenus Albani cadus

c. IV 12, 13skk.

Adduxere sitim tempora, Vergili,
sed pressum Calibus ducere Liberum
si gestis, iuvenum nobilium cliens,
nardo vina merebere.

Nardi parvus onyx eliciet cadum,
qui nunc Sulpiciis accubat horreis,
spes donare novas largus amaraque
curarum eluere efficax.

Ad quae si properas gaudia, cum tua
velox merce veni: non ego te meis
immunem meditor tinguere poculis,
plena dives ut in domo.

c. IV 13, 5skk.

et cantu tremulo **pota** Cupidinem
lentum sollicitas

epod. 2, 9sk.

Ergo aut **adulta vitium propagine**
altas maritat populos

epod. 9, 1skk.

Quando **repostum Caecubum** ad festas dapes

victore laetus Casare
tecum sub alta (sic Iovi gratum) domo,
beate Maecenas, bibam

epod. 9, 33skk.

**Capaciores adfer huc, puer, scyphos
et Chia vina aut Lesbia,**
vel quod fluentem nauseam coercerat,
metire nobis **Caecubum:**
curem metumque Caesaris rerum iuvat
dulci Lyaeo solvere.

epod. 11, 13sk.

simul calentis inverecundus deus
fervidiore mero arcana promorat loco

epod. 11, 20

iussus abire domum ferear **incerto pede**

epod. 13, 6

Tu vina Torquato move consule pressa meo

epod. 13, 17

Illic omne malum vino cantuque levato

serm. I 1, 73skk.

Nescis, quo valeat nummus, quem praebeat usum?
Panis ematur, holus, **vini sextarius**, adde,
quis humana sibi doleat natura negatis.

serm. I 3, 90skk.

Comminxit lectum potus, mensave catillum
Euandri manibus tritum deiecit: ob hanc rem,
aut positum ante mea quia pullum in parte catini

sustulit esuriens, minus hoc iucundus amicus
sit mihi?

serm. I 4, 48skk.

’At pater ardens
saevit, quod meretrice nepos insanus amica
filius uxorem grandi cum dote recuset,
ebrius et, magnum quod dedecus, ambulet ante
noctem cum facibus.’

serm. I 4, 86skk.

Saepe tribus lectis videas cenare quaternos,
e quibus unus amet quavis aspergere cunctos
praeter eum, qui praebet aquam; post hunc quoque **potus,**
condita cum verax aperit praecordia Liber.

serm. I 6, 108skk.

Obiciet nemo sordis mihi, quas tibi, Tilli,
cum Tiburte via praetorem quinque secuntur
te pueri, lasanum **portantes oenophorumque.**

serm. I 10, 23sk.

’At sermo lingua concinnus utraque
suavior, ut **Chio nota si commixta Falerni est.**’

serm. II 1, 8skk.

Ter uncti
transnanto Tiberim, somno quibus est opus alto,
inriguumque **mero** sub noctem corpus habento.

serm. II 2, 14skk.

cum labor extuderit fastidia, siccus, inanis
sperne cibum vilem, nisi Hymettia mella **Falerno**
ne biberes diluta.

serm. II 2, 55skk.

Avidienus,
cui Canis ex vero dictum cognomen adhaeret,
quinquennis oleas est et silvestria corna,
ac nisi **mutatum parcit defundere vinum**

serm. II 2, 123

Post hoc ludus erat **culpa potare magistra**

serm. II 2, 124sk.

ac venerata Ceres, ita culmo surgeret alto,
explicuit **vino** contractae seria frontis.

serm. II 3, 1skk.

Sic raro scribis, ut toto non quater anno
membranam poscas, scriptorum quaeque retexens,
iratus tibi, quod **vini somnique benignus**
nil dignum sermone canas. Quid fiet? At ipsis
Saturnalibus huc fugisti **sobrius**

serm. II 3, 115skk.

si positus intus **Chii veterisque Falerni**
mille cadis — nihil est: tercentum milibus — acre
potet acetum

serm. II 3, 142skk.

Pauper Opimius argenti positi intus et auri,
qui **Veientanum festis potare diebus**
Campana solitus trulla vappamque profestis
quondam lethargo grandi est oppressus

serm. II 3, 253skk.

Ponas insignia morbi,

fasciolas, cubital, focalia, **potus** ut ille
dicitur ex collo furtim carpsisse coronas,
postquam est inpransi correptus voce magistri?

serm. II 4, 18sk.

ne gallina malum responset dura palato,
doctus eris vivam **mixto mersare Falerno**

serm. II 4, 24

Aufidius **forti miscebat mella Falerno**

serm. II 4, 48skk.

**Nequaquam satis in re una consumere curam,
ut siquis solum hoc, mala ne sint vina, laboret,
quali perfundat piscis securus olivo.
Massica si caelo suppones vina sereno,
nocturna, siquid crassi est, tenuabitur aura,
et decedet odor nervis inimicus, at illa
integrum perdunt lino vitata saporem.
Surrentina vafer qui miscet faece Falerna
vina, columbino limum bene colligit ovo,
quatenus ima petit volvens aliena vitellus.
tostis marcentem squillis recreabis et Afra
potorem coclea, nam lactuca innatat acri
post vinum stomacho; perna magis et magis hillis
flagitat in morsus refici, quin omnia malit
quaecumque inmundis fervent allata popinis.
Est operae pretium duplicis pernoscere iuris
naturam. Simplex e dulci constat olivo,
quod pingui miscere mero muriaque decebit
non alia, quam qua Byzantia putuit orca.**

serm. II 6, 60skk.

O rus, quando ego te aspiciam, quandoque licebit

nunc veterum libris, nunc somno et inertibus horis
ducere sollicitae iucunda oblivia vitae?

serm. II 6, 67skk.

**Prout cuique libido est,
siccatur inaequalis calices conviva solutus
legibus insanis, seu quis capit acria fortis
pocula seu modicis uvescit laetius.**

serm. II 7, 28skk.

Romae rus optas; absentem rusticus urbem
tollis ad astra levis. Si nusquam es forte vocatus
ad cenam, laudas securum holus ac, velut usquam
vinctus eas, ita te felicem dicis amasque,
quod nusquam tibi sit potandum

serm. II 7, 111skk.

Adde, quod idem
non horam tecum esse potes, non otia recte
ponere teque ipsum vitas fugitivus et erro,
iam vino quaerens, iam somno fallere curam,
frustra: nam comes atra premit sequiturque fugacem.

serm. II 8, 1skk.

Ut Nasidieni iuvis te cena beati?
Nam mihi quaerenti convivam dictus here illic
de medio potare die.

serm. II 8, 13skk.

ut Attica virgo
cum sacris Cereris procedit fuscus Hydaspes
**Caecuba vina ferens, Alcon Chium maris expers.
hic erus: „Albanum, Maecenas, sive Falernum
te magis adpositis delectat, habemus utrumque.”**

serm. II 8, 33skk.

Tum Vibidius Balatroni

**„nos nisi damnose bibimus, moriemur inulti”,
et calices poscit maiores. Vertere pallor
tum parochi faciem nil sic metuentis ut acris
potores, vel quod maledicunt liberius, vel
fervida quod subtile exsurdant vina palatum.
invertunt Allifanis vinaria tota
Vibidius Balatroque secutis omnibus: imi
convivae lecti nihilum nocuere lagoenis.**

serm. II 8, 45skk.

His mixtum ius est: oleo, quod prima Venafri
pressit cella, garo de sucis piscis Hiberi,
vino quinquenni, verum citra mare nato,
dum coquitur (**cocto Chium sic convenit, ut non
hoc magis ullum aliud**), pipere albo, non sine aceto,
quod Methymnaeam vitio mutaverit uvam.

serm. II 8, 80skk.

Vibidius dum

quaerit de pueris, **num sit quoque fracta lagoena,
quod sibi poscenti non dentur pocula**

epist. I 2, 54

Sincerum nisi vas, quodcumque infundis, acescit.

epist. I 2, 69sk.

**Quo simul est imbuta recens, servabit odorem
testa diu.**

epist. I 5, 4sk.

**Vina bibes iterum Tauro diffusa palustris
inter Minturnas Sinuessanumque Petrinum.**

epist. I 5, 12sk.

Quo mihi fortunam, si non conceditur uti?
Parcus ob heredis curam nimiumque severus
adsidet insano: **potare et spargere flores
incipiam** patiarque vel inconsultus haberi.

epist. I 5, 16sk.

Quid non ebrietas dissignat? Operta recludit,
spes iubet esse ratas, ad proelia trudit inertem,
sollicitis animis onus eximit, addocet artis.
Fecundi calices quem non fecere disertum,
contracta quem non in paupertate solutum?

epist. I 7, 25skk.

Quodsi me noles usquam discedere, reddes
forte latus, nigros angusta fronte capillos,
reddes dulce loqui, reddes ridere decorum et
inter vina fugam Cinarae maerere protervae.

epist. I 7, 83skk.

ex nitido fit rusticus, atque
sulcos et **vineta crepat mera**, praeparat ulmos,
inmoritur studiis et amore senescit habendi

epist. I 8, 3skk.

Si quaeret, quid agam, dic multa et pulchra minantem
vivere nec recte, nec suaviter, **haud quia grando
contunderit vitis**, oleamque momorderit aestus,
nec quia longinquis armentum aegrotet in agris,

sed quia mente minus validus quam corpore toto
nil audire velim, nil discere, quod levet aegrum

epist. I 13, 11skk.

Victor propositi simul ac perveneris illuc,
sic positum servabis onus, ne forte sub ala
fasciculum portes librorum, ut rusticus agnum,
ut vinosa glomus furtivae Pyrria lanae,
ut cum pilleolo soleas conviva tribulis.

epist. I 14, 21skk.

Fornix tibi et uncta popina
incutiunt urbis desiderium, video, et quod
angulus iste feret piper et tus ocius uva,
nec vicina subest vinum praebere taberna
quae possit tibi, nec meretrix tibicina, cuius
ad strepitum salias terrae gravis

epist. I 14, 31skk.

Nunc age, quid nostrum concentum dividat, audi.
Quem tennes decuere togae nitidique capilli,
quem scis immunem Cinarae placuisse rapaci,
quem bibulum liquidi media de luce Falerni,
cena brevis iuvat et prope rivum somnus in herba
nec lusisse pudet, sed non incidere ludum.

epist. I 15, 15skk.

collectosne bibant imbres puteosne perennis
iugis aquae (**nam vina nihil moror illius orae.**)

epist. I 16, 1skk.

Ne perconteris, fundus meus, optime Quincti,
arvo pascat erum an bacis opulentet olivae,

pomisne et pratis an **amicta vitibus ulmo**,
scribetur tibi forma loquaciter et situs agri.

epist. I 18, 38sk.

Arcanum neque tu scrutaberis illius umquam,
commissumque teges et vino tortus et ira

epist. I 18, 91skk.

[potores bibuli media de noctre Falerni]
oderunt porrecta negantem pocula, quamvis
nocturnos iures te formidare tepores.

epist. I 19, 1skk.

Prisco si credis, Maecenas docte, Cratino,
nulla placere diu nec vivere carmina possunt,
quae scribuntur aquae potoribus. Ut male sanos
adscriptis Liber Satyris Faunisque poetas,
vina fere dulces oluerunt mane Camenae.
Laudibus arguitur vini vinosus Homerus;
Ennius ipse pater numquam nisi potus ad arma
prosiluit dicenda. 'Forum putealque Libonis
mandabo siccis, adimam cantare severis':
hoc simul edixi, non cessavere poetae
nocturno certare mero, putere diurno.

epist. II 1, 5sk.

Romulus et **Liber pater** et cum Castore Pollux,
post ingentia facta deorum in templa recepti

epist. II 1, 34sk.

Si meliora dies, ut vina, poemata reddit,
scire velim, chartis pretium quotus adroget annus.

epist. II 1, 139skk.

Agricolae prisci, fortes parvoque beati,
condita post frumenta levantes tempore festo
corpus et ipsum animum spe finis dura ferentem,
cum sociis operum pueris et coniuge fida
Tellurem porco, Silvanum lacte piabant,
floribus et **vino Genium memorem brevis aevi.**

epist. II 1, 219sk.

Multa quidem nobis facimus mala saepe poetae
(ut vineta egomet caedam mea)

epist. II 2, 9

quin etiam canet indoctum, sed dulce **bibenti**

epist. II 2, 77sk.

Scriptorum chorus omnis amat nemus et fugit urbem,
rite **cliens Bacchi somno gaudentis et umbra**

epist. II 2, 128skk.

Fuit haud ignobilis Argis,
qui se credebat miros audire tragoedos
in vacuo laetus sessor plausorque theatro,
cetera qui uitae servaret munia recto
more, bonus sane vicinus, amabilis hospes,
comis in uxorem, posset qui ignoscere servis
et **signo laeso non insanire lagoenae,**
posset qui rupem et puteum vitare patentem.

ars 83skk.

Musa dedit fidibus divos puerosque deorum
et pugilem victorem et equum certamine primum
et iuvenum curas et **libera vina** referre.

ars 208skk.

Postquam coepit agros extendere victor et urbes
latior amplecti murus **vinoque diurno**
placari Genius festis impune diebus,
accessit numerisque modisque licentia maior.

ars 220skk.

Carmine qui tragico vilem certavit ob hircum,
mox etiam agrestis Satyros nudavit et asper
incolumi gravitate iocum temptavit eo, quod
inlecebris erat et grata novitate morandus
spectator functusque sacris et **potus** et exlex.

ars 434skk.

Reges dicuntur multis urgere culillis
et **torquere mero**, quem perspexisse laborent
an sit amicitia dignus: si carmina condes,
numquam te fallent animi sub vulpe latentes.

A bor említéseinek téma szetinti bontása

otium

carm. I 1, 19skk.

carm. I 7, 17skk. (feszültségoldó is)

carm. I 17, 21sk. (társaság is)

carm. I 38, 5skk.

carm. II 3, 4skk. (elmúlás is)

carm. II 3, 13skk. (elmúlás is)

serm. II 6, 60skk. (társaság is)

carm. II 7, 17skk. (társaság és szakrális is)

carm. II 11, 13skk. (túlzás, feszültségoldás és elmúlás is)

carm. III 1, 41skk. (feszültségoldó is)

carm. III 28, 1skk. (túlzás is)
epist. II 2, 77sk. (túlzott is; költők)

gondúzó, feszültségoldó

carm. I 7, 17skk. (otium is)
carm. I 7, 21skk.
carm. I 7, 29sk.
carm. I 18, 3skk. (szakrális is)
carm. II 11, 13skk. (otium, túlzás és elmúlás is)
carm. III 1, 41skk. (otium is)
carm. III 8 6skk. (társaság is)
carm. III 12, 1skk.
carm. III 21, 14skk.
carm. IV 12, 13skk. (társaság és elmúlás is)
epod. 13, 17
serm. II 2, 124sk.(otium és társaság is)
serm. II 6, 60skk.
serm. II 7, 111skk.
epist. I 7, 25skk.

társas együttlétek kísérője

carm. I 4, 13skk. (elmúlás is)
carm. I 6, 17skk.
carm. I 9, 4skk.
carm. I 11, 6skk.
carm. I 17, 21sk. (otium is)
carm. I 20, 1skk.
carm. I 20, 9skk.
carm. I 32, 9skk.
carm. I 32, 13skk.
carm. I 35, 25skk. (hasonlatban is)
carm. I 36, 4skk.
carm. I 36, 10skk. (túlzott is)
carm. I 37, 1skk. (szakrális is)

carm. II 7, 5skk. (túlzott is)
carm. II 7, 17skk. (otium és szakrális is)
carm. III 6, 25skk.
carm. III 8, 13skk. (túlzás és feszültségoldás is)
carm. III 14, 17skk.
carm. III 19, 5sk.
carm. III 19, 11ssk. (túlzás is)
carm. III 21, 6skk.
carm. III 29, 1skk.
carm. IV 1, 29skk. (túlzás is)
carm. IV 11, 1sk.
carm. IV 12, 13skk. (feszültségoldás és elmúlás is)
carm. IV 13, 5skk. (túlzás is)
epod. 9, 1skk.
epod. 9, 33skk. (túlzás is)
epod. 11, 13sk.
epod. 11, 20
epod. 13, 6
serm. II 2, 123 (túlzás is)
serm. II 2, 124sk. (szakrális is)
serm. II 4, 24 (mézes bor)
serm. II 4, 48skk. (mihez mi való)
serm. II 6, 60skk. (otium és feszültségoldó is)
serm. II 6, 67skk.
serm. II 7, 28skk. (túlzás is)
serm. II 8, 13skk. (fényűzés is)
serm. II 8, 33skk. (túlzás is)
serm. II 8, 80skk.
epist. I 5, 4sk.
epist. I 5, 12sk. (túlzás, jómód és elmúlás is)
epist. II 2, 9
ars 83skk.

szakrális

carm. I 12, 21sk.

carm. I 18, 3skk. (feszültségoldás is)

carm. I 19, 13skk.

carm. I 31, 1skk.

carm. I 37, 1skk. (társaság is)

carm. II 7, 17skk. (otium és társaság is)

carm. II 19 (túlzott is)

carm. III 3, 13skk.

carm. III 13, 1skk.

carm. III 17, 13skk. (elmúlás is)

carm. III 18, 1skk.

carm. III. 21

carm. IV 5, 37skk. (túlzás is)

carm. III 25 (túlzás is)

serm. II 2, 124sk. (társaság is)

epist. II 1, 5sk. (Liber)

epist. II 1, 139skk. (elmúlás is)

ars 208skk. (túlzás is)

túlzott borivás

carm. I 13, 9skk.

carm. I 18, 7skk.

carm. I 27, 1sk.

carm. I 27, 4skk.

carm. I 36, 10skk. (társaság is)

carm. I 37, 11skk.

carm. II 7, 5skk. (társaság is)

carm. II 12, 5skk.

carm. II 19 (szakrális is)

carm. III 6, 25skk.

carm. III 8, 13skk. (társaság és feszültségoldás is)

carm. III 19, 11skk. (társaság is)

carm. III 25 (szakrális is)

carm. III 28, 1skk. (otium is)
carm. IV 1, 29skk. (társaság is)
carm. IV 5, 37skk. (szakrális is)
carm. IV 13, 5skk. (társaság is)
epod. 9, 33skk. (társaság is)
epod. 11, 13sk. (társaság is)
epod. 11, 20 (társaság is)
serm. I 3, 90skk.
serm. I 4, 48skk.
serm. I 4, 86skk. (fecsegés)
serm. II 2, 123 (társaság is)
serm. II 3, 1skk.
serm. II 3, 254skk.
serm. II 7, 28skk. (társaság is)
serm. II 8, 33skk. (társaság is)
epist. I 5, 12sk. (társaság, jó mód és elmúlás is)
epist. I 5, 16ssk.
epist. I 13, 11skk.
epist. I 14, 21skk.
epist. I 14, 32skk.
epist. I 18, 38sk.
epist. I 18, 91skk.
epist. I 19, 1skk. (költők)
epist. II 2, 77sk. (otium is; költők)
ars 208skk (szakrális is)
ars 220skk. (színelőadások nézői)
ars 434skk. (vallatás)

jó mód

carm. I 31, 9skk.
carm. II 6, 17skk.
carm. II 14, 25skk.
carm. III 1, 25skk.
carm. III 16, 33skk.

serm. II 2, 14skk.
serm. II 2, 55skk. (fösvénység)
serm. II 3, 115skk.
serm. II 3, 142skk. (fösvénység)
serm. II 8, 13skk. (társaság is)
epist. I 5, 12sk. (túlzás, társaság és elmúlás is)

mindennapi élet („egyéb”)

carm. IV 5, 29sk. (szőlőterm.)
epod. 1, 9sk. (szőlőterm.)
serm. I 1, 73skk. (mindennapi szükséglet, mint pl. a kenyér)
serm. I 6, 108skk. (borvivő szolga)
serm. II 1, 8skk. (gyógyhatás)
serm. II 4, 18sk. (ételrecept)
serm. II 4, 48skk. (mihez mi való)
serm. II 8, 45skk. (recept)
epist. I 7, 83skk. (földművelés)
epist. I 8, 3skk. (földművelés)
epist. I 15, 15skk. (gyenge minőségű bor)
epist. I 16, 1skk. (földművelés)
epist. II 2, 128skk. (lop-e a szolga)

Hasonlatban, szóképben

carm. I 35, 25skk. (társaság is)

serm. I 10, 23sk.
...,at sermo lingua concinnus utraque
suavior, ut **Chio nota si commixta Falerni est.**”

epist. I 2, 54
Sincerum nisi vas, quodcumque infundis, acescit.

epist. I 2, 69sk.

**Quo simul est imbuta recens, servabit odorem
testa diu.**

epist. II 1, 34sk.

**Si meliora dies, ut vina, poemata reddit,
scire velim, chartis pretium quotus adroget annus.**

epist. II 1, 219sk.

Multa quidem nobis facimus mala saepe poetae
(ut vineta egomet caedam mea)

carm. I 35, 26skk.

At volgus infidum et meretrix retro
periura cedit, **diffugiunt cadis**

cum faece siccatis amici

ferre iugum pariter dolosi.

Elmúlás

carm. I 4, 13skk. (társaság is)

carm. II 3, 4skk. (otium is)

carm. II 3, 13skk. (otium is)

carm. III 17, 13skk. (szakrális is)

carm. IV 12, 13skk. (feszültségoldás és társaság is)

epist. I 5, 12sk. (túlzás, jó mód, társaság is)

epist. II 1, 139skk. (szakrális is)

carm. II 11, 13skk. (otium, túlzás és feszültségoldás is)

C. 15

Rózsák, illatözön közt ki szorongat a
barlang nyájas ölén, Pyrrha, milyen kikent
vékonypéznü gyerek? Mondd,
oly művészien egyszerű,

lángszínű frizurád most kire omladoz?
Majd sír még az adott szó meg az istenek
változtán! Nagyokat néz,
ajjaj, hogyha vihar dühöng!

Rádnéz: azt hiszi most még, hogy arany ragyog,
most még azt hiszi, hogy mindig övé leszel,
mert nem sejti, a szél mily
gyorsan fordul! El is vezett,

rögtön, kit beragyogsz. Én a hajótörés
múltán áldozatul már kiszögeztem a
templomfalra ruháim,
áldván a vizek istenét.

C. I 6

Írjon meg Varius téged a maeoni
hattyú nyomdokain, hogy diadalra kész,
bőszült hadsereget mint vezetett kezed,
győzvén tengeren és lovon!

Agrippám, mi sem ezt, sem pedig a konok
Pelides haragos indulatát, sem azt,
hogy kelt át a vizen kétszer Odysseus,
nem zengjük, sem a bús Pelops

házának düheit — nagy falat ez nekünk:
múzsánk hangja szelíd, és nem is illenék,
hogy Caesar ragyogó tetteit és neved
elkoptassa szerény dalunk.

Hol van, Marsot aki vértben, a trójai
portól megfeketült Merionest dicsőn
láttná, vagy amint Tydeides kegyet
Pallastól nyer a harcmezőn?

Más zengünk mi, nem ezt: lányköröm és fiú-
arcok harcait és könnyü vigalmakat.
Szívünk is kiadó, tűz sose perzseli,
vagy csak néha — de annyi kell.

C. 17

Majd ünnepli a büszke Rhodoszt más, meg Mütilénét,
és Epheszoszt, kétpartu Korinthoszt
s Thébait, mely Bacchust, s mely Apollót tiszteli, Delphoit,
vagy Tempét, Thesszália díszét!

Vannak, akik csak a szűz Pallasz szent városa hírért
foglalják versekbe örökké,
és olajágat szaggatnak, s nyomják a fejükbe,
más meg Junó tiszteletére

lőnevelő Argoszt zengik, s dúskincsü Mükénét —
engem azonban Spárta fegyelme
úgy nem ütött szíven, se Larissza vidéke, a termő,
mint csobogása az Albunéának,

mint Zubogó Anio, Tibur szép fáit s a kertek,
melyeket öntöz a szertefutó víz.
Mint a sötét égről takarítja le sokszor a déli
szél a borút, s nem szül csupa záport,

így, okosan, ne felejts te se majd színborral az élet
terheinek, s annak, mi keserves,
Plancus, szabni határt, ha köröttes sok hadijelvény
villog a táborban, vagy akár ha

Tiburod árnyékába kerülsz. Teucer Szalamiszból
apja elől menekült, de elázott
homloka mégiscsak koszorúval volt koronázva,
és szomorú követőihez így szólt:

„Bárhova visz sorsunk — csak jobb lesz, mint az apám volt —,
arra megyünk, ó, társaim, arra!
Hisz Teucer vezet, és Teucer jósol: fel a fejjel!
Mert megígérte előre Apollo:

egy új földön lesz ismét neve majd Szalamisznak.
Ennél már rosszabbakat is túrt
társaim, óborral verjétek most el a gondot,
majd holnap hasogatjuk a tengert!”

C I. 11

Hagyd csak, nem szabad azt tudni, ne is kérdd, hogy az istenek
mit szabtaki ki miránk, Leuconoe, s a babilóni jós-

számokkal se vesződj! Bármi jön is, hagyd, ne törődj vele!
Mert adhat Jupiter több telet is még, de az is lehet,

hogy nem lesz, csak amely most veri és tépi a partokat
ott lenn. Légy okos, és szűrd meg a bort, s fogd a mohó reményt

szük pórázra! Amíg itt fecsegünk, lám, az irígy idő
elszáll: éld napodat! És a jövő? Hagyd, sose higgy neki!

C. I 19

Vágyak kőszívű anyja hajt,
s thébai Szemelé gyermeke és a kis
huncut Flört, hogy e szív megint
már rég abbahagyott szerelemé legyen.

Megperzselt Glycerám szeme,
nincsen pároszi kő, nála mi fényesebb,
megperzselt az a huncut arc,
ó, ránézni nehéz, annyira csintalan.

Rámtört Vénusz egész hada,
Ciprusról idejött: nem dalolok lovas
szkítát, párthusokat se már,
mert ő nem visel el semmi ilyesmiket.

Gyeptéglát ide hát, fiúk,
tömjént, taka virágdíszeket is, gyerünk,
s kancsóban nemes óborom!
Lesz ő még kegyesebb, hogyha mi áldozunk.

C. I 22

Feddhetetlen s büntelen életűnek
mórok íja és kelevéze nem kell,
s mérgezett nyíltól viselős tegez se
kell neki, Fuscus,

járhat a Syrtis vizein viharban,
vagy nem épp vendégszerető hegyek közt
a Kaukázusban, vagy a bűvös Indus
mosta vidéken,

merthogy egy farkas, mikor épp Sabinum
erdeit járom, Lalagét dalolva,
messze bent, fegyvertelen, a vadonban,
tőlem is elfut!

Márpedig nem szült soha még a harcos,
Daunias tölgyerdeje sem hasonlót,
sem oroszlánok nevelője, szomjas
földje Iubának!

Dobj le ott, hol nincs fa a néma tájon,
mert sosincs szellőt lehelő meleg nyár,
s Iuppiter felhőbe takarva, köddel
nyomja a tájat,

dobj le ott, hol tűszekerén a Nap jár,
embereknek lakni tilos vidéken:
ott is az édes nevetést imádom
én, Lalagémat!

C. I 27

Boroskupával, mely örömökre van
teremtve, trákok dolga csatázni! Hát
e vad szokásról szokjatok le,
Bacchus ugyan sose kért a vérből!

Bor s mécsesek vagy Ázsia kardjai:
milyen különbség! Vissza! Heverjetek
le szépen félkönyökkel újra!
Csöndet, elég az ordibálás!

Igyam talán a a sűrű falernumit
én is? De akkor mondja Megilla jó
öccse, miféle sebnek örvend,
mondja, ki vert nyilat a szívébe!

Nincs kedve hozzá? Márpedig én csak úgy
iszom, ha szól! Mért szégyelled őt? Ugyan,
akárki is, vállald nyugodtan!
Hogyha te botlasz, a nő megéri:

biztos remek lány! Mondd, s nem adom tovább!
Súgd meg! — Szerencsétlen, milyen esztelen
nő kínoz, ez egy kész Charybdis!
Jaj, fiú, jobbat is érdemelnél!

Hát van boszorkány, volna varázserő,
thesszáli főzet, isten, amely segít?
A Pegazus megment e három-
testü Chimaera acél öléből?

C. I 28

Tengernek, földnek, szám nélküli parti homoknak
    mérnöke, Archytas, ez a jussod:
annyi szerény kegyelet, mit e semmi por ad csak a parton
    végtisztességül. Mire volt jó

úgy kutakodni az ég birodalmában, meg a sarkkört
    körbeszaladni halálra ítéltén?
Meghalt Tantalosz is, ki az égilakókkal ebédelt,
    híg levegőbe emelt Tithónosz,

s Minósz is, ki előtt sok titkot tárt fel az isten.
    Tartarosz őrzi a Panthoidészt is,
őt, aki kétszer járt odalent, aki Trója korának
    volt a tanúja — a pajzs a bizonyosság —,

még ha csupán inain s bőrén is lett a halál úr,
    őt, ki az élet és az igazság
bölcse szerinted. Azonban ránk egy éjszaka vár csak,
    egy út visz le az elmúlásba.

Van, kit Marsnak dob látványosságul a végzet,
    míg a hajósnak a tenger a veszte.
Mindegy: öreg, fiatal — vegyesen dagadoznak a sírok,
    nem hagy Proserpina ki senkit.

Dél rohanó szele, társa az elpihenő Orionnak
    engem is illír vízbe taszított.
Hát ne legyél te, hajós, hozzám komisz, adj temetetlen
    testemnek valamennyit a kóbor

porból: így ha Nyugat vizeit veri majd a vad Eurus,
    megnyöggetve Venusia fáit,
sértetlen leszél, és méltó bért ont a fejedre,
    mindenhonnan a jó Jupiterrel

Neptunus is, szentséges Tarentum magas óre.

Mit szólnál, ha a vétlen utódra
szállna gonoszságodnak terhe? De nem kerülöd ki
a lakolást te magad se, ha részem

megtagadod. Megbüntet az ég, nem lesz nyugodalmad,
semmi se mossa fejedről a bűnt le.

Nem sok, amit kérek, szórj háromszor, ha sietsz is
port tetememre, utána szaladhatsz.

C. I 29

Hát, Iccius, a boldog Arábia
kincsére fáj most már a fogad, s kiket
még senki sem győzött le, Sába
vad fejedelmi ellen indulsz,

s a médre vesz rabláncot? Ugyan melyik
barbár legyilkolt férfi menyasszonya
lesz majd a szolgálód, melyik kent
hajzatú herceg a borfiúd, kit

nem erre képzett apja, de kínai
íjjal nyilazni? Nem csoda az se, ha
a víz a hegynek föl folyik, vagy
hogyha a vén Tiberis irányt vált,

most, hogy te jó kis könyveidet s a bölcs
Panaitioszt s a mesteri Szókratészt
ibéri páncélokra váltod,
bár, fiú, jobbat ígért a múltad.

C. I 33

Nem kell, Albius, úgy sírni, felejtsd el a
kőszívű Glycerát! Méla elégiát
kár irkálni, ha már hűtelnül elhagyott,
s ifjabbak tüze perzseli!

A bájos Lycoris Cyrus után eped
vágytól égve, kinek senki se kell csak a
jéghideg Pholoé: csakhogyl előbb ül a
farkas nászt a gidával is,

mint hogy majd Pholoé övele vétkezik!
Vénusz már csak ilyen: össze nem egyező
lelkű és alakú embereket konok
tréfával vasigába ver.

Sokkal jobb szerelem várt, s bizony engem is
Myratlé vezetett rózsabilincsen, ő,
szolgák lánya, kinél még a Calabriát
dülő Adria sem vadabb.

C. I 35

Úrnő, az áldott Antium asszonya,
ki a halandó testet a semmiből
felvonni képes vagy, s leverni
bús temetéssel a büszke győztest,

hozzád esengnek mind a falun lakók,
s imája hozzád száll, vizek istene,
annak, ki Karpathosz s Rhodosz közt
járva kísérti hajón a tengert.

Gyors fordulású szkíta, goromba dák,
népek, világok, durva latin sereg,
barbár királyoknak szülői,
s büszke tirannusok is remegnek,

hogyan oszlopuk dől, hogyha te büntető
lábbal tiporsz rá, és hogy a néptömeg
fegyvert kiált, fegyvert, s megindul
szerteszakítani nagy hatalmuk.

Téged kísér vasbottal a gyötrető
Szükségszerűség, mely szögeket s acél
ácskapcsokat ráz érckezében,
hozva a kint s a folyékony ólmot,

s ott van fehérlő gyolcsban a ritka Hit,
kíséretedben ott a Reménykedés,
ha gyászruhás hatalmasoknak
házaiból kivonulsz haraggal.

Hátrál a hűtlen nép meg a hitszegő
prostituált, és elfut a sok barát,
ha már csak seprőt küld a hordó:
nem veszik ők a nyakukba jármunk.

Óvd meg te Caesart, most, hogy a britre tör,
óvd ifjúságunk új hadirendjeit,
mely a Vörös-tengerre készül,
s Napkeletet veti rettegésbe!

De jaj, a bűn, ó, jaj, a rokonkezek
ütötte sok seb szégyene fáj ma még!
Mit nem merészelt nemzedékünk?
Volna, mi tiszta gonosz kezüinktől?

Mely istenektől féltek az ifjaink?
Volt szent előttünk bármi is? Ó, ha új
köveddel immár tompa kardunk
masszagetára, arabra fennéd!

C. I 38

Perzsa felhajtás? Fiam, én utálom,
hársfaháncsból font koszorú se tetszik,
hagyd, ne hajhássz hát te se, túl serényen,
kései rózsát!

Egyszerű mirtuszt! Nehogy összeáklálj
bármit is hozzá! Neked épp olyan jól
áll, fiacskám, mint nekem, iddogálva
kinn, a lugasban.

C. II 4

Egykedvűséged el ne feledd nehéz
időkben óvni, és ha a sors kegyes,
ne szédülj tőle meg, halandó
Delliusom, s tanusíts türelmet:

úgyis halandó vagy, ha a szívedet
bánat szorítja, s hogyha a kert fűvén
magad borokkal boldogítod,
ünnepeken heverészve, úgyis.

Mért, hogy fenyő és nyárfa barátkozik,
s lombjával árnyat vet szivesen feléd?
S a forrás mért erőlködik szűk
partjai közt, szökevény vizével?

Hozass kenőcsöt, bort ide, s túl rövid
életre termett tarka virágokat,
míg túrik ezt korod, korunk és
gyászfonalukkal a sorsleányok!

Elmész, hiába vetted a földjeid,
vízparti kerted s otthonod elhagyod,
elmész, magas halmokba hordott
pénzedet új örökösre bízva.

Gazdag vagy? Ősöd tán maga Inachus?
Mindegy, szegény és nemtelen is lehetsz,
amíg az ég alatt időzöl —
úgyse kímél a kegyetlen Orcus.

Mindannyian egy helyre jutunk. A sors
kockázik, és ha majd dob, előbb-utóbb,
mind végtelen száműzetésbe
kényszerülünk a hajós ladikján.

C. II 14

Jaj, Postumus, jó, Postumus, éveink
hogy futnak! Élhetsz istenes életet,
    rád görbed úgyis majd a vénség,
    mert a halál sosem ad halasztást.

Naponta háromszáz bika is kevés:
Plutót, barátom, meg sose békited,
    mert ő megengesztelhetetlen,
    bús vize szörnyeket is lekötve

tart; tudjuk azt jól mind, akik itt vagyunk,
s a földnek éljük dús adományait:
    át kell hajóznunk — egy a csónak
    melybe az úr s a parasztok ülnek.

Hiába nem jársz vérben a harcmezőn
s az Adriának torlatos öblein,
    hiába félünk őszi széltől,
    gyenge fuvalma nehogy megártson:

meglátjuk egyszer úgyis az Alvilág
sötét folyóját, tévedező vizét,
    s a kárhozott leányokat mind,
    és Sziszifuszt, soha célt nem érni.

El kell e földről menni, a nőt, hazát
elhagyni: fáid bár ma te ápolod,
csupán a gyászciprus kíséri
a temetőbe a régi gazdát.

Méltóbb utód jó, óborod issza majd,
nem száz lakattal őrzi, ahogy te most:
e büszke bor ma főpapoknak
drága, de akkor a földre is jut.

C. II 20

A híg azúrt nem holmi igénytelen
szárnyal szelem majd, mint felemás alak,
látnok létemre, és alant sem
késlekedem, s az irigy világot,

túlnőve rajta, elhagyom. Egyszerű
ősök fiának, kit te nagyon szeretsz,
ó, drága, Maecenas, sosem lesz
nékem a Styx vize börtönöröm.

És íme, már-már pikkelyesedni kezd
lábam, s fehérlő hattyu leszek felül,
átváltozom: tíz ujjamat s két
vállamat is sima toll borítja.

Hírem nagyobb már, mint Icarus neve,
látván a zúgó Bosporus öbleit,
zengő madárként szálva észak
partjaitól a vad Afrikáig.

Colchis megismer majd, s kin a rettegés
nem látszik, a dák is, meg a nagyvilág
végén lakó gelón, s a hispán,
s kiknek a Rhóne vize oltja szomjuk.

Porhüvelyemtől rút, panaszos nyögés
távol legyen, nem kell a siránkozás!
Néven se szólíts mint halottat,
s hagyd az üres, hiu gyászbeszédet!

C III 26

Nemrég milyen jó voltam a nőknek én!

Harcoltam, és épp nem diadaltalan!

Most fegyverem, csatákra már nem
jó citerámat e falra bízom

habszülte Vénusz temploma bal felén.

Bezárt kapuknak összetörője, a

feszítővas lógjon tehát itt,

s mind a nyilak, meg az esti fáklyák!

Ó, nagy királynő, Cipuson úr, meg a

trákok havától távoli Memphisen:

legyintse meg Chloét magasztos

ostorod egyszer, a telhetetlen!

C. IV 1

Régen félbe maradt a harc,
Vénusz, s új csata kell? Jaj, könyörülj, ne bánts!
Mégváltoztam azóta, hogy
királynőm a kegyes Cinara volt. Csodás

vágyak szívtelen anyja, te,
hagyj el, gyöngé igád ezt a kemény nyakat
így, ötven fele, már töri!
Távozz! Hisz csalogat s kérlel az ifjúság!

Bíborhattyúi szárnyakon
hódítsd meg Paulus Maximus otthonát,
ez már sokkal időszerűbb:
megpörkölni való májakat ott keress!

Ő aztán csinos és finom,
vádlottnak ragyogó perbeli pártfogó,
művelt, talpraesett fiú,
s zászlód állhatatos, hőszívű bajnoka,

és majd, hogyha nevetve győz
ellenlábaid dús adományain,
márványszobrot emel neked
délén, s szép fatetőt is kerekít fölé.

Tömjénfüst, berecyntusi

sípok s lant szava száll ott, ha te megjelensz,
s elbűvölnek a szólamok:
pánsípszó s fuvolák összevegyült dala.

Egy nap kétszer is ünnepel

majd a lány- s fiúkar téged, a Mars-papok
módján, hármasszerűen szerint
rugdosva ragyogó lábbal a táncteret.

Engem már se fiú, se nő,

sem, mely szívet ígér, csalfa remény, szívért,
nem, már versenyivás se hoz
lázba, sem koszorú homlokomon, virág.

S mégis, jaj, Ligurinusom,

mért sír most a szemem, honnan e ritka könny,
és, jaj, szó közepén miért,
hogyan megtorpan a nyelv, s csöndbe miért esik?

Álmomban ölelő karom

foglya vagy, de nicsak, hirtelen elrepülsz,
s már zöld réteken üldözöm
képed, már a vizek vad zuhogóiban.

C. IV 3

Akit, Melpomené, szelíd
pillantásod igéz meg születésekor,
bokszbajnok sos lesz, nem edz
hírnévért, s kocsiját fürge akháj lovak
sem húzzák diadalmasan
első helyre, fején déloszi pálma sem
díszlik, s a Capitolium
nem üdvözli, hiszen büszke királyokat
nem fog porba tiporni ő:
Tiburt mely patakok öntözik, és amely
árnyával betakar, liget,
s aiol dal teszi majd, hogy neve fennmarad.
Rómának, mely a legnagyobb
város, tart fia most engem a népszerű
költők szent koszorúja közt,
és már annyira nem marnak irigy fogak.
Zengését ki a színarany
lantnak kedvesen elrendezed, ó, kinek
egy szavába kerül, Pierisem, csupán,
s hattyúdalra fakad rögtön a néma hal,
csak jóindulatod teszi,
hogy ujjal mutogat rám, aki szembejön:
„Róma lantosa!” — s hogy vagyok,
s jól szólok — ha ugyan jól —, a te érdemed.

C IV 5

Áldott isteni sarj, a Romulus-fiak
óvó őre, miért késel ilyen soká?
Szent gyűlésbe, atyák színe elé sietsz —
ígérted. Gyere hát hamar!

Fényed, drága vezér, hintsd a hazádra szét,
mert arcod tavasza hogyha reáragyog
népedre, az idő szebben iramlík, és
szebben tündököl a nap is!

Mint jó anyja fiát, akit a déli szél,
ártón fújva, haza Karpathosz öblein
túlról vissza egy év múlva se küld, pedig
várják honja határai,

úgy kér, úgy könyörög, s kérdi a jósokat —
pillantása a tág partra szegezve —, oly
sóvárgón epedez, s híven imádkozik
Caesarért az egész haza!

Békésen csavarog a bika szerteszét,
Bőség és Kegyelem áldja a földeket,
csendes tengereken szállnak a gyors hajók,
s esküt szegni a bűn remeg.

Vétek nem feketít tiszta családokat,
jog s erkölcs szelídít durva szokásokat,
méltán büszke derék sarjra derék anya,
s bűn hű társa a büntetés.

Parthus, szittya dühét féli-e bárki, vagy
germán rengetegek bős ivadékait,
s hispán háboruval gondol akárki, míg
Caesarunk eleven s erős?

Kint dolgozhat a földműves a dombokon,
szőlőözvegyket fákkal ad össze, és
otthon, a vacsorán, istenei között
áld boldog szava téged is.

Hozzád száll a fohász, s bort neked áldozón
védőisteneként tiszteli szellemed,
éppúgy, mint Görögországban a Kasztorét
és a hőszívű Herkulest.

Bárcsak, jó vezetőnk, Hesperiad soká
ülné ünnepedet: józanul így beszél
néped nappal — eképp szól szól, ha elázik is
este, hogyha a napleszállt.

C. IV 7

Megfutamodtak a hóbuckák, jön a fű a mezőre,
fákra a lombfrizura.

Fordul a föld, a folyó ismét medrébe apad, s a
víznek a part az ura.

Bátran táncol most nővérei nimfahadában
Gárcia meztelenül.

Mégse remélj te öröklétet, hiszen eljön a végperc,
s szép napod elfeketül.

Enyhül a tél, ha tavasz szele fúj, s leteríti a nyár a
röpke tavaszt, alig él,
s épp hogy az almáhozó ősz mind kipakolja gyümölcsét,
itt terem újra a tél.

Elfogy az égen az év, de a hold új hónapokat hoz,
míg ha te hullsz oda, hol
Aeneas és Tullus vár, árnyak, üres árnyék,
az leszel ott, hamu, por.

Tudja-e bárki, hogy adnak-e isteneink e napokhoz
holnapokat kegyesen?
Kedves lelkednek szánod, de kapzsi utódod
lesz úr mindeneden.

Hogyha lehullsz oda, hol Minósz dönt, és a fejedre
tiszta ítélete száll,
nincs, Torquatusom, ékesszólás, hit, se családja
ott, mi rehabilitál.

Mert hisz a lenti sötétségből Diána se hozta
Hippolütoszt ide fel,
s Peirithooszt sem Thészeusz: ő sem bírt odalent el
Léthe bilincseivel.

C. IV 10

Most még kőszivü vagy, Vénusz ezer kincse ma még tiéd,
csakhogy majd ha legénytoll lepi el egyszer az arcodat,

vagy mely vállaidat lengi be most, szőke hajd lehull,
s rózsák bimbainál is pirosabb színeid elhagyod,

s torzonborz leszel, és már nem az én kis Ligurinusom,
feljajdulsz, amikor majd a tükör másvalakit mutat:

„Mért nem volt, amikor még fiatal voltam, elég eszem,
vagy most, hogy van elég, vissza miért nem kapom arcomat?”

CARMEN SAECULARE

Phoebus! Erdőink ura, szűz Diana!
S égi fénydész, Hold! Kiket annyit áldtunk,
s áldanunk is kell: ma, e szent napon hadd
szóljon a kérés,

most, hogy ifjak s válogatott leányok
a Sybillák jósszavait követve
isteneknek, hét hegyeken lakóknak,
dalra fakadnak!

Napkorong, Termő, aki reggel, este
fel- s lejársz fényes kocsidon, ki egy vagy,
s mégis új és más: sose láss nagyobbat,
Róma falánál!

És te, Ilithyia, vigyázz a nőkre:
jókor hozzák gyermekeik világra!
Vagy ha jobban tetszik e név: Lucina
vagy Genitalis,

adjon, istennő, kegyed új utódot,
és segítsd érvényre az ősi törvényt:
menjen a nő férjhez, utána szüljön
sarjat urának,

hogy ha száztíz év lepereg, megint dal
szóljon a földön, s legyen újra ünnep
három álló nap, s ugyanannyi kedves
éjszaka hosszán!

Ó, igazmondók kidalolni azt, mi
egyszer eldőlt: toldjatok eddig átél
végzetünkhöz, Parca leányok, új s jó
sorfonalat most!

Ért kalászból koszorút Ceresnek
adj, gyümölcs- s jószágnevelő, te adj, Föld,
s Jupiter nyájas szele és esője
áldja a termést!

Halld, fiúkórus mire kér, Apollo,
tedd nyilad félre, s kegyesen figyelmezz,
s Hold, ki két szarvval vagy az égen úrnő,
halld meg a lánykart!

Ha ti alkottátok e büszke várost,
és az etruszk partra ti küldtetek ki
Ilionból harcosokat, vigyázó
szellemeiknek

új hazát sértetlen úton keresni,
melyet Aeneas mutatott, ki Trója
lángjait túlélve az elveszettnél
többet adott, ó,
istenek, erkölcsöt az ifjúságnak,
istenek, vénnek nyugodalmas aggkort,
sarjakat Rómának, erőt, vagyont, fényt
adjatok áldón!

És amit hősín ököráldozattal
Venus és Anchises utóda — harcban
győzedelmes, s győzve kegyelmes — óhajt:
kapja meg azt ő!

Szárazon s vízen remegik a médek
Alba Longa bárdjait és hatalmát,
és parancsukat lesi büszke szittyá
s India népe.

Béke, Hűség, Tisztelet és Szemérem
vissza mer már térni, s az elfelejtett
Férfiasság is velük, és a Bőség
is szarujával.

Ha a jós Phoebus — a nyilakkal ékes,
a kilenc Múzsák szeretett vezére,
kinek áldásos tudománya megtört
testeket enyhít —

a Palatinust kegyesen tekinti,
Róma országát s Latium nyugalmát
még dicsőbb korszakra deríti, újabb
századon által;
Algidus úrnője, s Aventinusnak,
hogya meghallja tizenöt pap esdő
óhaját, nem vonja Diana meg, mit
e fiúkar kér.

Azt remélvén, hogy Jupiter s az összes
isten így dönt, most hazatér a kórus,
mely Diana s Phoebus imádatára
zengte e himnuszt.

SERM. I 1

Hogy lehet az, Maecenas, hogy nem boldog az ember,
bármi jut — okkal vagy véletlenül is — neki részül,
s mindig a többiek életmódja különb a szemében?

5 „Annak jó, ki kereskedik!” — ily sóhaj tör elő az
évek súlya alatt megtört, rokkant veteránból.

Bezzeg a kalmár mást gondol viharedzte hajóján:

„Jobb a csatban! Hát mi az? Egy kis csődület, aztán
egy-két óra, s a dús diadal vagy a fürge halál jön!”

Földművest irigyelnek az ügyvédek, kora reggel
10 hogyha türelmetlen ügyfél rugdossa az ajtót,
míg akiket faluról városba cibál az idézés,
azt nyavalyogják, hogy — „Nincs párja a városi létnek!”

Mindre kitérni ki tud? Nem bírná még Fabius sem
szusszal, a nagy fecsegő! — De hová akarok kilyukadni?

15 Megmondom, halld hát! Vegyük azt, hogy egy isten eképp szól:

„Tessék, az lesz, mit kívántok: légy katonából

hát kalmár, te meg, íme, paraszt, ügyvéd leszel eztán!

Innen oda, s onnét szaporán ide mind! Na, mi lesz? Mért
álltok?!” A boldogság kész — ők meg csak vonakodnak!

20 Hát csoda, hogy Jupiter dühösen fúj rájuk ezért, és

mérgében megigéri nekik, hogy imáikat eztán

készséges füllel bizony ő nem fogja figyelni?!

Átnyargalni viszont mégsem kívánok e témán,

mint aki csak viccen nevet — ámbár tiltja-e bármi,

25 hogy mosolyogj, és közben mondj igazat: hisz a mester

is süteményt ad a gyermeknek, ha betűkre tanítja —,

úgyhogy félre a tréfával, s nézzük komolyabban!

Az, ki röögöt földjén ekevassal forgat, e kapzsi

kocsmáros s a vitéz katonák meg a tengeri bátrak,

30 mind azt mondják, hogy csak azért túrnek türelemmel,
mert biztos nyugalom, békés vénség, tele kamra:

ez a reményük. Akárcsak a kis hangyának, amelynek
dolga hatalmas: amit csak bír, hazahúzza a szája,
és halmát gyarapítja, amelyet bölcsen azért rak,
35 hogy felkészülten várhassa, mit hoz a holnap.
Ő, ha a Vízöntő fordítja borúsra az évet,
nem jön elő többé, s azt éli fel épp, amit addig
összeszedett okosan, de neked mindegy, lehet az tél
vagy nyár: csak gyűjthess. Tűz, víz, fegyver se jelenthet
40 gondot: csak ne legyen nálad dúsabb soha senki!
Mondd, mi a jó abban, ha rakás aranyat meg ezüstöt
félve, titokban kell ásott vermekbe bedugnod?
Váltsd csak fel, s majd meglátod: mindez csupa fillér!
Vagy hagyd úgy, mindegy: mi a szépség, mondd, a halomban?
45 Csépelhet csűröd gabonát tonnát sok ezernyi,
gyomrod, mint az enyém, többet nem fog befogadni.
Mert ha a szolgák közt a kenyérzsák épp a te vállad
nyomja is, úgysem bírsz többet befogadni azoknál,
kik semmit sem vittek. Ezért, mondd, számit-e bármit
50 — hogyha a természet szavait meghallod —, ezer vagy
száz holdat szántasz? „De olyan jó venni a sokból!”
Míg mi csupán keveset csipegethetnénk a kicsinyből,
mért mondd, hogy magtárad jobb, mint a mi vékánk?
Mint ki csupán egy bögre vizet kíván, vagy elég egy
55 csésze neki, s mégis így szól: „Inkább a folyóból
innék, mint e kicsiny forrásból!” Így lehet aztán,
hogy ki a normálisnál jóval többnek örül csak,
azt a vad Aufidus elviszi partostul, poharastul.
De aki nem kíván többet, csak amennyi elég, az
60 sáros, rossz vizeket nem iszik, s a folyóba se fullad.
Mint kit a torz vágy megtéveszt, hogy ilyen szavakat szól:
„Annyi vagy éppen, amennyid van: hát semmi se túl sok.”
Mit lehet ezzel tenni? Kivánj neki „Rossz napot!” Ő nem
bánja, ha rossz is lesz! Ott volt az a gazdag athéni,
65 őt se zavarta, ha szidták, hogy toprongyos, ilyenkor

így szólt: „Engem a nép kifütyülhet, nem baj az! Otthon
tapsolok én, amikor ládában nézem a pénzem.”

Tantalosz is kapkod, de hiába, a víz eliramlik
szájától. Ne neved! Mert más néven, de terólad

70 szól ez a történet: pénzeszsákhalmokon alszol,
kapzsi, te, s úgy őrzöd vagyondod, mint templomi szobrot,
s mint aki festett képet néz, úgy bámulod egyre.

Hogy mire jó, s hogy kell használni a pénzt, te ne tudnád?

Végy kenyeret, babot és bort érte, fizesd ki belőle,
75 mit megszenved az emberi természet, ha hiányzik.

Hát éjjel-nappal rettegvé fülelni feszülten,
hogy tolvaj szolgál, rabló, tűzvész vagyondoban
kárt ne tegyen, ez — öröm? Mert akkor jobb a szegénység,
én legalábbis nem kérnék az eféle javakból.

80 Hogyha hidegrázás tenné próbára a tested,
vagy más baj dönt ágynak, lesz-e, ki fogja magát, és
melléd ül, borogat, s orvost hív, hogy megerősödj,
s gyermekeid s üzletfeleid örömére felépülj?

Hogy jól légy, fiaid se, nejed se akarja! A szomszéd
85 gyűlöl: utál, aki ismer, inas, rokonok, szobalányok!
Kell-e csodálnod hát, hogy nincs, ki szeretne szivéből,
hisz nem is érdemled, ha csupán az ezüstöt imádod!

Hogyha a természet kiket ingyen, fáradozásod
nélkül nyújt: a szeretteidet néznéd, s igyekeznél
90 hozzájuk jó lenni, talán kár volna, hiába,
mint a mezőn öszvért idomítani sétagaloppra?

Szabj korlátot a pénzkeresésnek! Félj kevesebbet,
hogyha sokad van, s vágyad hogyha betelt, ne gyötörd már
önmagadat, ne csinálj úgy, mint ahogy Ummidius járt!

95 Íme, dióhéjban: gazdag volt, pénzt sose számolt,
csak vékával mért, s toprongyos volt ugyankkor.
Úgy nézett ki, akár egy szolga, csak úgy remegett, hogy
elfogy a pénze, feléli! Haláláig sose volt egy
perce nyugodt, míg baltát nem vágott a fejébe

100 egy szeretője, Klütaimnésztrának e bátor utóda.
„Akkor mit javasolsz? Éljek, mint Naevius, úgy, vagy
mint Nomentanus?” Szélsőség újra! A túlzás
lételemed! De hiszen fősvénységről lebeszélve
nem kívánom, hogy romlott légy, semmirekellő!

105 Mert a herélt, s kicsapongó közt még széles a skála:
van józan mérték, s ez mindennek keretet szab,
melyen túl s innen helye nincsen semmi helyesnek.
Vissza a tárgyunkhoz! Hogy van, hogy senki se boldog,
mert fősvény, s csak a mások sorsa különb a szemében,

110 s elsorvad, ha a szomszéd kecskéjének a tőgye
teltebb, és a szegény többséggel nem veti össze
önsorsát, sőt mindenkin túltenni igyekszik?
Mindig lesz, ki nagyobb vagyonú: minek úgy tolakodni,
mint a kocsis, ha a rajtgép felnyílik, s a patások

115 rántják gyors szekerét, s ő üldözi azt, ki az élen
fut, míg megveti azt, aki hátul megy, lekörözve!
Így hát csak ritkán látunk embert, aki boldog,
s élte letelte után megelégszik a sírba menet, s úgy
vesz búcsút, mint egy vendég, ki magát teleette.

120 Ennyi azonban elég! Még azt hiheted, hogy a taknyos
Crispinus jegyzetfüzetéből loptam e sok szót!

SERM. I 2

Szír fuvoláslányok, méregkeverők, csepürágók,
koldusok és fecsegők ma Tigelliusért szomorúak:
vége a dalnoknak, s a potyázók sírva kesergik.
Merthogy bőkezű volt. Vele szemben *ez* itt remeg attól,
5 hogy tékozlónak mondják: a barátja felőle
éhen pusztulhat, megfagyhat, rá se bagózik.
Aztán itt van emez. Kérdezd meg, apák, nagyapák dús
kincsét rút torkán mért önti le, szórva a sok pénzt,
csak hogy mindenféle finom csemegéket ehessen!
10 Majd azt mondja: mivel nem akarná, hogy nyomorultnak
tartsák... S lesz, ki dicséri ezért, míg más elítéli!
Fufidius meg fél, hogy torkos semmirekellő
híre ne keljen, ezért vagyonát uzsorára kiadja:
öt percentet vág ki a tőkéből, s az adósa
15 mennél koldúsabb, annál mélyebbre taszítja,
s gyötri a zordon apák éppen hogy nagykoru, férfi-
tógát most öltött fiait szintúgy. „Jupiterre!
hát keres annyit, amennyit költ?” — ezt kérdi, ki látja.
El se hiszed, hogy mennyire nincsen jóba magával
20 ily gyerek apja: akár a Terentius írta darabban
az, ki fiát kitagadva szegénységben, sanyarún élt —
nem kínoztta magát ő sem cudarabbul emennél.
Most azt kérddhetnéd: „Mit akarsz ezzel?” Na, csak annyit:
míg a hülyék *e* hibát kerülnek, belesnek *amabba*.
25 Maltinus mint bő szoknyát, leereszti az ingét,
más meg egész buja ágyékáig felkötö, s úgy jár;
Rufillus parfüm-, Gargonius bakszagot áraszt:
harmadik út nincs. Mert asszonyt is van, ki nem érint,
csak ha bokán alul ér a nemes tunikán a szegély, míg
30 más a bűdös kapualjakban kajtatja a nőket.
Mert, hogy ilyen kapualjból látta kijönni az egyik
ifjút: „Éljen a férfierény — mondotta Cato is —,

mert ha a vére buzog, s vészes kéj vágyai gyötrik,
 jobb, ha a férfi e helyre jön, és nem a más feleségét
 35 gyömködi.” Ám: „Az ilyen dicséret kell a fenének!” —
 mond Cupienniusunk, szeretője dicsőbb vagináknak.
 Nyissa ki jól a fülét most mind, ki kudarcra ítélne
 minden csábítót: — de sokat szenvednek ezek mind!
 Mennyit kínlódna, míg részük lesz a gyönyörben,
 40 s szörnyű veszélyek után mily ritka s röpké a mámor!
 Ez levetette magát a tetőről, azt kutyakorbács
 ölte meg, egy másik rablók karjába kötött ki,
 volt, aki csak pénzért szabadult, és volt, kit a szolgák
 tettek csúffá, sőt megtörtént, hogy buja farkát
 45 és a heréit vassal vagdalták le. „Bizony, hogy
 jól tették!” — most azt mondjátok. Galba szerint: nem.
 Jobb is a másodrendű áru, nem is veszedelmes:
 felszabadított nők, akikért Sallustius úgy ég
 mégis, mint bős, féltékeny szerető. Ha eszére
 50 térne, belátná: nem kell sok, kis bőkezűség is
 bőkezűség, s nem bűn vagy szégyen, hogyha csak annyit
 nyújt, ami bőven elég — ez a kellő nagyvonalúság.
 Csakhogy büszke magára, imádva dicséri eszét, hogy
 így él, és nem nyúl — mint mondja — a tisztas anyákhöz.
 55 Épp mint Marsaeus, ki imádta a táncos Origót,
 annyira, hogy házát s az egész vagyonát nekiadta,
 mondván: „Nem lesz más feleségével soha dolgom!”
 Nincs is — csak táncosnővel meg prostituálttal.
 S ez nem is oly nagy baj. Ami rosszabb benne: a pletyka.
 60 Nemde neked sem elég nem kezdeni tisztas anyákkal,
 s bárhol bármi is árthat, igyekszel messzekerülni?
 Jóhírünk vagy jussunk vész — rossz, semmim különbség:
 delnővel lépsz félre vagy egy *afféle* leánnyal.
 Villius Sullának „veje” volt, s vösége fejébe
 65 is szállt — bár aztán pórul járt: jól megagyalták,
 majd’ megkéselték, s a hidegbe kitessékelték

Faustától (amikor Longarenius *behatolt* épp).

Hogyha a farka nevében a lélek e bajt-sokat-eltúrt
férfihoz így szólna: „Mit akarsz! Tán én könyörögtem,
70 hogyha a vérem forrt, az ilyen gyolcsokba bepólyált,
consuli ősoktól sarjadzott büszke pináért?”
„Hát — ümmögne a férfi —, bizony nem akárki az apja.”

Ezzel szemben jobb, sokkal jobb az, mit a gazdag
természet nyújt: csak tudj bölcsen élni kegyével,
75 és tudd mindig, mi kerülendő, és mi tanácsos.
Tán mindegy, hogy mért járod meg, hogy kit okolhatsz:
önmagadat vagy a balsorsot? Hát hagyd a csudába!
Delnőket zaklatni... Megérik a szörnyű veszélyek?
Inkább nyújtsd ki kezed, s szüreteld a valódi gyümölcsöt!

80 Holmi fehér s zöld ékkőtől (certhinusi módi)
combja se lesz karcsúbb, szebb nem lesz vádlija sem. Sőt,
sokszor szebbek a *rosszabb* nők a tisztas anyáknál!
És ne feledd: portékájuk nincs festve, kirakják
nyíltan az árujukat, csak tessék, ott van előtted
85 mind, ami szép és jó, s nem rejtik el azt se, mi csúfabb.
Régi királyi szokás, hogy vásárláskor a lóra
pokrócot dobnak, a vevőt hogy lépre ne csalja
az, ha a teste kecses, s a patája puha: hisz a szép far
és a rövid fej, a büszke nyak is épp annyira fontos.

90 Jól teszik! Így árgus szemmel te se lesd *csak* a szépet,
s Hypsaeánál vaksibban *ne* tekints el a rúttól!
„Ó, ez a vádli! E váll!” — És közben túl nagy a lába,
tömzsi a törzse, az orra hegyes, a segge csak úgy lóg.

Egy tisztas nőtől mit látsz? Semmit, csak az arcát,
95 mert Catián kívül mind jól leereszti ruháját.
Hogyha tilosban jársz, el van sáncolva a célod
— épp ettől zsongsz be —, s hátráltat ezernyi nehézség:
örök, hordszékhordók, társnők, hajbodorítók,
hosszú, bokát érő ruha, pólyaszerű köpönyeg, csak
100 hogy minél nehezebben tárujon fel a lényeg.

Nincs probléma *amott*: hisz alig látszik ruha rajta,
szinte pucér, könnyű eldönteni, jó-e a lába,
szép-e a vádlija, és hogy a teste milyen. Vagy a csapda
tán jobb? Jobb, ha fizetsz, mielőtt még láttad az árut?

105 Mint a vadász ha vadat kergethet a hóban: a nyúlhoz
hozzá sem nyúl, hogyha elejtve elébe letennék.
Ezt dúdolja: „Ez épp úgy van, mint a szerelemmel:
unja a kész, de utánairamlík az elszaladónak”
Azt hiszed, ily mondókákkal sikerülhet elúzni

110 mind a veszélyt, gondot, fájdalmat, bajt a szivedről?
Nem jobb volna, ha tudnád, hogy mi hiú, mi valódi,
s ember-voltunk hogy mily mértéket szab a vágynak,
s mit bír még el, s mit szenved már meg, ha hiányzik?
Tán csak aranyserleg jó, hogy szomjad kicsit enyhítsd?

115 Éhen halsz, de csupán pávát s rombuszhalat ennél?
Hogyha a vékonyad vastagszik, s kéznél van a szolgál
s szolgáléány, akiket mindig, bárhol lerohanhatsz,
mondd, inkább megvárod, míg szétvet bujaságod?
Én nem! Készséges, könnyű szerelem — ez a vágyam.

120 *Majdkésőbb, csaktöbbpéért, neaférjemelőtt* nő?
Add a herélteknek! Philodemus mást követel meg:
olcsó nőt, aki nem habozik, s jön, hogyha hivatják.
Bőre fehér legyen, ő maga szép egyenes, s ne akarjon
sem magasabbnak, sem ragyogóbbnak látszani annál,

125 mint amilyen. Ha e nő mellém ágyamba lefekszik:
hercegnőnek hívom, Ilia- s Egeriának.
Nem kell félnem, hogy pont akkor jön meg a férje,
míg mi baszunk, faluról, hogy az ajtót ránk töri, hogy majd
felveri háznépét s a kutyáit, és hogy az ágyból

130 sápadtan pattan ki a nő — s a szegény szobalánya
csontját félti, a nő hozományát, én meg a bőröm.
Lógó ingben lesz rohanandusz, usgyi mezítláb,
hogy pénz, segg, jóhír, mind épen megmeneküljön.
Rossz, ha fülöncsípnek, mondhatsz bármit, Fabiuskám!

SERM. I 3

Énekesek közt jól ismert hiba, hogy ha barátok
nyaggatják őket, vonakodnak dalra fakadni.
Senki se kéri? Olyankor meg be nem állna a szájuk!
Mint az a balga Tigellius: őt Caesar se beszélte
5 rá (akinek kérése parancs), kérlelte hiába,
égre s földre — viszont amikor úgy hozta a kedve:
reggeltől estig harsogta a bacchusi bordalt,
hol basszusban, hol meg a négy húr legtetéjéről.
Mérséklet nem volt őbenne: rohanva viharzott,
10 mint akit épp a tatár kerget, vagy lassu menetben
lépdelt, mintha az oltárhoz; hol tíz, hol ezernyi
szolgát tartott; hol fejedelmek s büszke királyok
voltak a száján csak, hol ilyesmi: „Mi kell nekem? Asztal,
háromlábú, só, kis kagylóban, s mi hidegben
15 megvéd, egy rossz tóga.” S habár százezreket adott
ennek a „fösvénynek”, ki beérte „kevéssel” is: egy-két
nap, s kiürült a zsebe. Nem bírt soha éjjel aludni,
nappal meg horkolt. Ilyen egyformátlan egy ember
nincs még egy! De a kérdést már hallom: „Te hibátlan
20 volnál?” Sőt! Vétkem más, és bizonyára — csekélyebb.
Mást bánt Maenius is — hát ezt vágják a fejéhez:
„Tán nem tudjuk, hogy *te* ki vagy? Vagy pont te ne tudnád?”
„Jó, de tudok még mást: ezt-azt elnézni magamnak.”
Ostoba önszeretet! Csúf és megróni való ez!
25 Míg önbűnödöt is láthatnád, bárha csipás vagy,
sasszemmel, kígyónézéssel mért lesed addig
oly mereven mások botlását? Eljöhet egyszer,
hogy majd ők lesznek szigorú bírái fejednek.
Hogy könnyen begurul? Hogy az orra nem annyira kényes,
30 mint e dicső uraké? Kinevetnéd, mert frizurája
nem divatos? Tógája nem omlik elég elegánsan?

Lába lötyög csámpás sarujában? — Hisz remek ember!
Páratlan szellem, jószívű, durva daróca
érező lelket rejt! Vizsgáld csak meg magad inkább:
35 természet vagy rossz beidegződés tebeléd mily
bűnök vad hajtásait oltotta? Hisz a föld is
tűzre való gyomokat hoz, hogyha csak elhanyagolják.
Mert tessék: hisz a vak szerető sem látja a lány sok
ronda hibáját, sőt gyakran kedvtelve csodálja:
40 mint ahogyan Balbinus imádja a Hagna szemölcsét.
Bár lennének ilyen elnézők a baráti körünkkel!
Vakság volna, de inkább mondhatnánk nagy erénynek.
Mint a szülő, ki hibát (ha ugyan hiba!) lát gyerekében,
s attól nem viszolyog: te se kárhoztasd a barátod!
45 „Huncut nézésű” — így hívja az apja a kancsalt,
„csöppség”-nek, ha csökött, mint egykor volt az idétlen
Sisyphus; így csak „lóra való”, ha kilógna az óláb,
s csak „csámpás”, aki görbe bokákra van épp alapítva.
Mondd te: beosztó, hogyha barátod sóher. A kissé
50 fennhéjázót meg hívd inkább tárgyilagosnak:
jól esik ez neki majd a barátjától. Aki meg túl
nyers és indiszkrét, hívd így: karakán, egyenes. Ha
túlbuzgó, legyen ő csak: lelkes. Alighanem épp ez
köt s ez fűz szorosabbra barátok közt köteléket.
55 De mi a jót is aképp forgatjuk, hogy ne legyen jó,
s tiszta edényen is egyre csak azt lessük, hol a folt. Ki
jó hozzánk, nyájas, közlékeny — üresfejű, bamba
lesz a neve. Aki gyűlöl minden gyűlöletet, s nem
nyújt semilyen rossznak prédául kész szívet, azt mi
60 mostanság, amikor csúf rágalmak, vad irigység
burjánzik, ahelyett, hogy megfontoltnak, eszesnek
hívnánk, azt mondjuk: fortélyos, kétszinü, álszent.
És aki kissé túl közvetlen, mint (hiszen ismersz)
én magam is, Maecenas, és mikor olvas az ember
65 vagy töpreng, s ez ráront harsogva: — „Lehetetlen

fráter! Semmi tapintat nincsen benne!” — dühöngünk.
Mily könnyen mondunk verdiktet, jaj, mimagunkra!
Mert hiba nélkül nem született még ember. A legjobb
az, kit a legkisebbek sújtanak. Így, ha barát vagy,
70 mérd meg bennem a jót, s ne csak azt, mi hibás, s ha a jóból
van több, részrehajolhatsz arrafelé. Szeretetre
így szolgálsz rá, s téged is így mér majd meg a mérleg.
Aki reméli, hogy arcán nem veszik észre kelését,
jól teszi, hogyha a más képén elnézi a szeplőt,
75 mert aki elnézést kér, adjon is, úgy, ahogy illik!
S ha gyökerestül nem lehet elpusztítani már a
haragot és a bolondok sok más bűneit, akkor
józan eszünk mért nem a saját mértékeivel mér,
úgy büntetve a bűnt, ahogyan büntetnie méltó?
80 Mert aki szolgáját, ha leszedve az ünnepi asztalt
kint maradék halakat rágcsál, s mártást kanalazgat,
megfeszíti: méltán mondják azt még Labeónál
is betegebnek az épeszüek. Mert az csakugyan bűn,
hogyha az ember egészen megmakacsolja magát, és
85 régi barátja hibája fölött nem tér napirendre,
s gyűlöli és kerüli, úgy, mint az adósok az író
Rusót. Ő, ha a durva határnap elérkezik, indul
tőkét és kamatot felhajtani, s áldozatának
nincs kegyelem: végig kell hogy hallgassa regényét.
90 Részegen egyszer jól bepisált? Kiesett a kezéből
egy antik köcsögöd? Kihalászta mohón a fazékból
ami a legfinomabb, és hozzád volt közelebb? Hát
ennyi elég, hogy már ne legyen szívbeli barátod?
Mit szólnál, ha meg is lopna, s szabadon kibeszélné
95 rejtett titkaidat, s nem menne peredbe tanúnak?
Aki szerint a hibák mind egyformák, a világban
rosszul jár: cáfolja szokás, etikett, jogi érzék
s hasznosság, mely a méltányosság és a jog anyja.

Mikor a fényre kimásztak az első lények a földből,

100 néma s csúf csordájuk makkért, fekhelyekért ment
 öltre körömmel-ököllel, majd bottal s azután meg
 fegyverrel — mit csak lassan formált meg a fortély —,
 míg rá nem letek szavaikra, melyekkel a hangok
 és érzéseik értelmet nyertek, hogy a harcnak
 105 vége szakad, s várost alapít, törvényt tesz az ember,
 mely tilt fosztogatást, rablást s minden bujaságot.
 Mert hány férfi veszett oda (bár Helené nem is élt még!)
 névtelenül, vad háborukat harcolva — pinákért!
 Mint csordákban a bős bika, hány buja, állati módra
 110 nőt rabló férfit gyilkolt meg a harcban erősebb!
 El kell ismernünk a világ története láttán:
 emberi elme találta fel azt, aminek neve törvény.
 Jogtól jogtiprást nem a természet különít el,
 mint jótól rosszat, hasznostól károsat; és nem
 115 józan eszünk győz meg, hogy mindegy az, ha az ember
 friss hajtást tör a más telkén, vagy az éji homályban
 épp — szentséget. Olyan törvény kell, mely ha hibáznak,
 megfelelő bűnhődést szab ki az elkövetőkre,
 s ott, hol a pálca elég, nem fog korbácsot emelni.
 120 Mert az nem fenyeget, hogy csak botozásra itéld te
 azt, akinek több jár. Hiszen azt mondod hogy a tolvaj
 már majdnem rabló, s majd megmutatod: ugyanúgy fogsz
 rendet vágni kis és nagy bűn közt, csak te király légy
 egyszer, adja az ég! — De ha úgyis gazdag a bölcs már,
 125 úgyis jó suszter, s csodaszép: hát ő a király is!
 Kérned sem kell! Így szólsz erre te: „El ne felejtsd, hogy
 Khrüszipposz mit mond: igenis hogy suszter a bölcs, ha
 nem varr is bocskort!” — Hogyhogy? — „Hát Hermogenész is
 csöndbe lehet: ő lesz csak a legjobb énekes úgyis.
 130 Alfenus, ha lehúzza rolóját, s elteszi árját,
 attól még suszter marad. Épp így mestere minden
 szakmának, ha nem is gyakorolja a bölcs: csakis ő, s nem
 más a király!” — Rosszcsont kölykök hada tépi szakállad,

piszkálnak, s a bolondját járatják veled, és te
135 csak botodat rázod, vakkantgatsz, szétvet a méreg:
ó te, király, fényes fejedelme az emberi nemnek!
No, de rövidre fogom! Ha te — közkútnál aki mosdász —
úgy jársz, mint a király, bár kísérőd csak az egy szem
Crispinus, míg énvelem elnézők a barátok,
140 s hogyha hibázom, nem hánytorgatják fel, amint én
vétküket szintűgy elnézem: gondtalanabbul
élek felségednél — csak mint egyszerű ember.

SERM. I 9

Éppen a Szent úton sétáltam, holmi kis apró
dolgon mélézgatva — szokásom —, szórakozottan,
s valaki rámront (csak névről ismertem odáig!)
Mefog, meglapogat: „Hogy vagy, te csodálatos ember?”
5 Erre: „Momentán jól — felelek. — Hát áldjon az isten!”
S hogy nem hagy békén: — „Mit akarsz?” — kérdem. Mire így szól:
„Művészféle vagyok magam is.” — „Csakugyan? Gartulálok.
Most még többre becsüllek.” S próbálnék leszakadni:
hol lassítok, hol gyorsítok, a szolga fülébe
10 sűgdosok ezt-azt, én nyomorult, de a víz kiver, érzem,
végig a talpamig. Ó, hogy irigylem a rossz modorod most,
boldog Bolanus, mikor ez fecserészve az utcát
és az egész várost dicsérgeti itt. S amikor nem
válaszolok, rámszól: „Látom, szabadulni szeretnél.
15 Nem fog menni, hiába. Követlek, akárhova mész is.
Rajta, gyerünk!” — „Nem akarnálak feltartani. Úgysem
ismered azt, akihez most indultam,... beteg is,... meg...
messze lakik,... Caesar kertjénél,... kinn, a folyón túl.”
— „Nincs dolgom, fáradt se vagyok. Hát rajta, siessünk!”
20 Mit tehetek! Fülemet lekonyítom, mint a szamár, ha
túl nagy a málha a hátán. Ez meg kezdi a műsort:
„Hát ahogy ismerem önmagam, nem lesz a barátod
Viscus meg Varius sem jobb, mint én. Hisz ugyan ki
ír nálam több verset? S gyorsabban! Van-e nálam
25 jobb táncos? S ha dalolnék...! Hermogenész irigyelne!
Itt aztán már tiltakozom: „Van anyád, rokonod, kik
épségben kívánnak látni? — „Bizony, temetőben,
vannak már mind.” — „Jó nekik! Így hát rajtam a sor most:
sújts le, ne kímélj! Mert az a sors vár rám, amit egykor
30 még a szabin dajkám bűbáj urnája vetett ki:
»Nem méreg, nem is ellenséges kard viszi őt el,

nem köhögés, se tüdőbaj vagy köszvény nyavalyája:
egy fecsegő pusztítja el egyszer! Jól teszi hát, ha
messzekerül minden szószátyárt férfikorában!«”

35 Vesta felé jártunk, túl már negyedén is a napnak.
Ekkor már várták egy perbe idézve: letétje
bánja, ha mégse megy (ami különben is árt az ügyének).
„Hogyha szeretsz, eljössz — azt mondja — velem.” — „Belehalnék!
Nem bírok állni, ... a perjoghoz se konyítok, ... egyébként

40 is sietek, tudod.” — „Ej — azt mondja —, na most kicsináljak?
Téged hagyjalak itt, vagy a pert?” — „Engem!” — „Soha! Azt nem!”
S már megy előre! A győztessel harcolni hiába:
hát követem. — „Maecenas hogy bánik veled? — ezzel
kezdi el ismét. — Szűk köre van, nagy huncut az ember!

45 Senki se érti a dörgést jobban nála! Bizony jó
kis szereposztás volna: te és én! Príma helyettes
volnék, csak beajánlj! Bárkit kiütünk a nyeregből,
itt a a fejem rá!” — „Rosszul képzeled ám, ez egészen
másképp megy! Hisz nincs is ház nemesebb az övénel,

50 nincs ilyen irigység ott. Bánom is én, ha a pénz
ennek több, az meg bölcsebb: mert épp a helyén van
ott mindneki.” — „Ne mondd! Hihetetlen!” — „Márpedig így van.”
— „Olajat öntesz a tűzre! Hiszen már mást sem akarnék,
mint vele lenni!” — „Akarnod kell csak, majd kiverekszed.

55 Annyi erényed van! Olyan ő, aki hallgat a szóra,
csak behatolni nehéz hozzá.” — „Kiteszek magamért majd!
Szolgáit megvesztegetem. Ha kizárna: kitartok!
Alkalmas percet keresek, megvárom a sarkon,
s elkísérem. Az élet az embernek soha semmit

60 nem nyújt fáradság nélkül.” Míg így papol, íme,
ott jön a drága barát, jó Fuscus Aristius! Ő már
ismeri emberemet! Meg is áll: „Honnan s hova mész, mondd!”
Kérdezget — felelek. Közben huzigálva ruháját
érezetlen karját rángatom, erre meg arra

65 biccentek, hunyorogva: „Csak innen ments meg!” Ilyen rossz

tréfát: csak vigyorog bambán! Engem meg a frász ráz!
„Mondtad a múltkor, izé, hogy hát meg kéne beszélünk
négy szemközt valamit...” — „Ja, emlékszem... Na de rárér!
Majd alkalmas időben. Most szombat van! Ugyan mért
70 basztatnánk a zsidókat! — „A vallás?! Én ateista
volnék...” — „Én nem! Gyenge vagyok, tudod, egy tucatember.
Értsd meg, majd elmondom máskor.” (Jaj, de sötét nap
virradt rám!) S tessék: arcátlanul elszalad, engem
itt hagy a pácban! Csakhogy a felperes! Az jön az úton
75 szembe velünk! „Na, te csirkefogó! Hova mész?!” — kiabál, és
„Jössz-e tanúnak?” — kérdez. Nyújtom is én a fülem már!
Elviszi végre, a bíróságra! Tömeg, csatajaz kél,
és jótékony zűrzavar. Így mentett meg Apolló.

SERM. II 6

- Ez volt minden imámban: kis birtok, nem olyan nagy,
kis kerttel, friss forrásvízzel a ház közelében,
s egy kicsi erdőrészt még. Bővebb s jobb, mit az égtől
kaptam. Hálisten! Nem kérek Maia fiától
- 5 mást: csak örülhessek még hosszan a szép adománynak.
Hogyha csalárd számítástól nem nőtt ez a birtok,
és ha hibám vagy bűnöm később sem teszi tönkre,
s hogyha badarságot nem szoktam kérni („A szomszéd
csücskével, jaj, csak kiegyesülhetne a földem!”)
- 11 „Ó, bárcsak, jósors, pénzes köcsögökre találnék,
mint az a Herkules-áldott napszámos, ki a földben
kincset lelt, amiből azután megvette a szántót!”),
hogyha tehát szívem csupa hála, s elég az, amim van,
kérlek: a gazda juhát tedd hájassá te, s a többit,
- 15 csak ne tehetségét! S légy őrzőm, úgy ahogy eddig.
Rómából miután a hegyekbe vonultam, e várba,
mást gyalogos múzsám, a satíra dicsérhet-e, mint ezt?
Itt nem bánthat az undok hízelgés meg az ólmos
déli szelek, sem az ősz, a halál keserű szüretével!
- 20 Hajnal Atyám, kit Janusként is imádnak a népek,
íme, veled kezdődik az emberi élet, a munka
(isteneink így látták jónak), légy a vezére
versemnek! Rómában felzargatsz, ha kezes kell:
„Hé, szaporán, hisz a dolгодban mások megelőznek!”
- 25 Söpri a földet a szél? Vagy a tél szekerén a legalsó
pályán fordul a nap? Mindegy, indulni muszáj ott.
Majd miután — amiből még baj lesz — kész a kezesség,
ott a tumultus, a harc, lökdösni a nem sietőket!
„Nem vagy normális! Micsinálsz?” — „Mi bajod?” — De gorombán
- 30 káromkodnak! „Mindent és mindenkit odébb löksz,
csak hogy Maecenas házához időben elérhess!”

Nem tagadom, zene ez füleimnek. Csakhogy a gyászos
 Esquiliaenél száz újabb ügy ront nekem, és csap
 össze fölöttem. „Vár rád Rosciusunk a Libo-kút
 35 mellett. Holnap majd ne felejts ott lenni kilenckor!”
 „Téged is érintő témában, nagy, közös ügyben
 várnak a titkárságon, Quintuskám! Ma benézel?”
 „Írasd Maecenasszal alá majd, kérlek, e példányt!”
 „Rajta leszek” — mondod. „Csak akard, és menni fog! — unszol.

40 Hét, sőt nyolc esztendő szállt el azóta, hogy egyszer
 Maecenas az övéi közé fogadott. Maga mellé
 kellett egy ember kocsijába talán, útitársnak,
 vagy ki ilyesmi kis apróságra felel neki: „Mennyi
 most az idő?”, „Ez a szír jobb, mint az a trák gladiátor?”,
 45 „Könnyen meghülünk reggel. Jó lesz, ha vigyázunk.”
 — s más ilyenek, figyelő fülnek meghallani méltók.
 S íme, barátunknak mind több ezalatt az irígye,
 nap nap után: „Közösen nézték meg a cirkuszi műsort!” —
 „Együtt labdáztak” — „Most mondd, a szerencsefi!” — súgják.

50 Rémhírek minden sarkon, meg a fórumi pletyka?
 Minden szembejövő feltart: „Ó, drága barátom,
 tudnod kell, hiszen isteni szinten jársz: mi a helyzet,
 mondd csak, a dákokkal?” — „Nincs semmi se.” — „Ejnye, te huncut!
 Mindig a régi vagy!” — „Istenem! Itt pusztítson az ég el,
 55 hogyha tudok bármit.” — „Caesar veteránjainak hol
 oszt majd földet? Itália lesz-e? Szicília inkább?”
 Esküszöm, én semmit se tudok, de csupán hüledeznek:
 hogy lehet ennyire néma, titoktartó ez az ember!
 Én nyomorult! Ima nélkül ilyenkor nem megy a nap le:

60 Ó falu! Látlak-e még! Mikor is lesz majd, hogy a régi
 könyvek közt vagy az álommal s a sziesztaidőben
 élem a hajszás élet mézízű feledését!
 Ó, mikor is lesz asztalomon püthagoraszi babbal
 és káposztával feltálalt sonka kövérje!

65 Ó esték, ó isteneink lakomái! De jó lesz

majd a saját termést ennünk, azt adva a Lárook
 színe előtt a falánk szolgálóknak is! Ó, amikor nincs
 semmi szabály, s ki-ki kedve szerint iszik, annyit, amennyi
 jól esik: öblös serlegeket hajthat fel a bátrabb,
 70 míg más mértékkal rúg be. Szó szót követ ekkor —
 csak hogy nem más háza, tanyája ilyenkor a téma,
 csúnya szavak s szónoklati szaltók nélkül a tárgyunk
 az, mi a dolgunk, az, mit bűn nem tudni: az embert
 pénz teszi boldoggá, vagy a tartás, és a barátság
 75 tisztesség dolga, vagy a hasznosságon alapszik,
 s hogy mi a legfőbb jó, s mi a jó természete végül.
 Jó szomszédom ilyenkor, Cervius, egy ide vágó
 régi mesébe fog. Így szól, hogyha Arelliusunknak
 hajszás gazdagságát védi akárki tudatlan:
 80 „Réges rég... a vidéki egér meghívta lyukába,
 régi barátot a régi barát, városbeli társát.
 Durva, szegény, csak a gyűjtögetésre figyel, de szorongó
 lelkét oldja a vendégség: nem irigyli a hosszú
 zabszemeket, sem az eltett borsót, és teli szájjal
 85 hordja a jó száraz mazsolát, a szalonna lerágott
 bőrkéjét — de a válogató vendég foga épp csak
 hozzáér e fogások némelyikéhez, unottan.
 Tönkölyt és konkolyt rágcsálgat eközben a gazda,
 s friss pelyván heverész, hisz a vendég kapja a jobbat.
 90 Végül aszongya a városi: »Mondd, mi a jó neked abban,
 hogy fák meg dombok közt élhetsz, túrva, lemondva?
 Nemde az ember, a város előbbre való a vadonnál?
 Bízd csak rám! Gyere, légy követőm, hisz a földön az összes
 lénynek a lelke halandó, mindegy, hogy kicsi vagy nagy:
 95 nincs a halálod elől hova futnod. Úgyhogy, amice,
 míg lehet, és a körülmények kedveznek, örülj, élj,
 s el ne felejtse, hogy az élet mily rövid!« Erre a másik
 szíven ütötten felpattan, s nekivágnak az útnak
 mindketten. Lopakodnak a város erős fala mentén,

- 100 éji homályban. A vágy hajszolja a két egeret, de
fordul az ég ezalatt, s éjfél is lesz, mire lábuk
egy dúsgazdag ház fényes küszöbéhez elérhet.
Bíbor baldachin és elefántcsont ágy ragyog ott, és
sok tálcája hever szanaszét fényes lakomáknak:
- 105 tegnapi vendégség kosarakba pakolt maradéka.
Skarlátszín takaróra heverteti ott a vidékit,
s mint nekigyürkőzött gazda, úgy jön-megy a másik.
Hordja az ételeket, s még győzi eközben a szolgák
dolgát is: bármit hoz, előbb beledugja a nyelvét.
- 110 Nagy jó dolgában hever és fal amaz, s hogy a sorsa
így fordult, örvend — amikor megdördül az ajtó,
s mindketten lerepülnek a kényelmes heverőről.
Futkároznak is ám! Félholtta válnak egészen,
hallva a házőrzők ugatását. Szól a vidéki:
- 115 »Mégsem kell ez a sors. Ég áldjon. Igaz, magon élek,
mégis jobb lesz vackomon. Ott nincs csapda, a fák közt.«»

EPIST. I 8

Septimius csak tudja (csak ő!), hogy mennyire tartasz,
Claudiusom, mert úgy kérlel, könyörögve szorongat,
hogyan próbáljam dicsérni, s beajánlani hozzád:
tisztességszerető Néro házához oly illőt.

- 5 Azt hiszi, mint szívbéli barátod megtehetem, de
túlbecsül ezzel, nálam jobban tudja, mit érek.
Sok mindent mondtam hát, mért nem vállalom ezt, de
csak nem akartam olyan színben feltűnni se, mintha
fitymálnám magamat, s csak az én hasznomra figyelnék.
- 10 Hát a nagyobb bűnnel járó bajt elkerülendő
jöjjön az arcátlanság, mely finom emberek éke!
Íme, baráti parancsra vagyok pimasz. Ezt ha helyesled,
hű csapatodba fogadd be e bátor, igazszívű férfit.

EPIST. I 11

- Hogy tetszett Khiosz és Leszbosz, Bullatiusom, s az
ízléses Szamosz és Szardeiszben a krözusi pompa?
Szmürna milyen? S Kolophón? Nagy? Kisebb, mint a mesékben?
Ócska-e mind, Tiberisre s a Mars mezejére ha gondolsz?
- 5   Vagy már visszakivánkozol Attalosz ősi honába?
Tán elegend van az útból, vízből, s csak Lebedosz kell?
— „Hogy Lebedosz? Tudod, az mi? Vidéki falucska, Fidenae
és Gabii sem kisebb! Mégis mind oda vágyom,
mint aki itt sem volt, és nincs is senkije erre:
- 10   partjairól nyugalomban nézni, ha tombol a tenger.”
— Csakhogy a Róma s Capua közt bőríg elázott,
sáros utas nem akar fogadóban lakni örökké,
s egy náthás se dicséri a gőzfürdőt, a kemencét,
mint ha a boldogság egyetlen záloga volna;
- 15   és ugyanígy, csak mert a vizen viharok hajigáltak,
égei révben azért nem akarsz túladni hajódon!
Hogyha semmi bajod, Mütiléné és Rhodosz anyyi,
mint hőségben a bunda, kötényke a hóviharakban,
télen a hús Tiberis vize, s augusztusban a kályha.
- 20   Míg lehet, és míg Fortuna szebb orcája ragyog rád,
Rómából tiszteld te Szamosz, Khiosz és Rhodosz öblét!
Bármelyik órádat teszi boldoggá a nagy isten,
hálás szívvel vedd, s nem kell, ami jó, halogatni,
majd így mondhatod el bárhol: „Jól, szívesen éltem!”
- 25   Mert ha a gondot a bölcs józanság úzi el, és nem
szélesen elterülő tenger látványa, magasról,
úgy csak eget, s nem hangulatot vált az, ki hajózik.
Tétlenséged láza gyötör, hogy a boldogságot
tengeren és kocsikon hajszold, pedig itt van, előtted,
- 30   sőt, Ulubraeben is — hogyha veled van a leki nyugalmad.

EPIST. II 2

- Florus, a híres, nagy Nérónak régi barátja!
Mondjuk a szolgáját — Tiburból vagy Gabiiból —
így próbálja eladni a gazda: “A bőre fehér, és
íme, tetőtől talpig szép, s a tiéd lehet, és lesz
5 nem több, nyolcszor ezer sestertiusért: ez az ára.
Házamnál született, ha csak intesz is, ott terem, és tud
görögül is valamicskét, jó lesz bármire, hidd el,
mint az agyag, képlékeny, sőt még énekel is — jó,
nem kottából, mégis kellemesen —, ha boroznál.
10 Ennyi elég is, mert hinnél-e, ha többet igérnék,
s túloznék, csak hogy pénzemhez jussak akárhogy?
Mert nem sürgős ám a dolog: van, amennyi nekem kell.
Máshol nem kapod ezt meg, s vaktában nem is adnám
másnak, akárkinek én se. Csak egyszer volt (van ilyen), hogy
15 elkódorgott, majd elbújt, mert félt a veréstől.”
Szólt a szökésről. Nem bánod? Hát add meg, amit kér,
s isten hírével menjen, hisz nincs oka félni,
tudtad: az áru hibás — így hát törvényes az alku,
nincs helye felszólamlásnak, kár perbe citálni.
20 Én is megmondtam, hogy nincs kedvem levelezni,
megmondtam, hogy megbénít az ilyen kötelesség
(csak hogy a végén föl ne jelents majd, hogy nem írok).
Sokra megyek vele, hogy megmondtam! Bár a jog engem
véd, most mégis rám támadsz... Sőt, más bajod is van:
25 hogy rászédtelek, és az ígért verset se kapod meg.
Fáradtságos munkával gyűjtött vagyonát egy
éjszaka elvesztette Lucullus hú katonája,
míg horkolt egy jót. Nekibőszül hát ez a farkas,
s nem kímélve magát (se az ellenséget) előtör,
30 és vérszomjasan — úgy mondják — fenekedve ledönt és
meghódít egy dúsgazdag, meredekfalú várat.

Fényes rendjeleket kap tettéért ezután, és
tízszer ezer sestertius is duplán üti markát.
Nem sokkal később, egy sáncot akarva bevenni,
35 így buzdítja parancsnoka őt, lánglelkü beszéddel,
melyre a gyávák is bátrakká válnak azonnal:
“Menj, jóember, menj, hova hős lelked szava szólít!
Dús nyereség lesz majd a vitézség bére. Mit állsz? Menj!”
Így felel erre — paraszt, de azért esze van —: “Azokat küldd,
40 s mennek majd, kiknek pont most lopták el a pénzét.”
Jósorsom Rómába vetett nevelődni, tanulni:
mekkora bajba került az akháj, Achilles dühe folytán.
Aztán szívem Athénja segített több tudományhoz:
látni a jó s rossz közt a különbséget, s Akadémosz
45 fái között az igazságot fürkészsze keresni.
Csakhogy a durva idők kizavartak e nagyszerű helyről,
s harcba sodort a düh — bár csak kontárkodtam a karddal —,
polgárok dühe, Augustusszal szemben erőtlen.
Így aztán leszerelt a philippi mező, hazaküldött,
50 s szárnyam szegve, szerényen, apám házát meg a földjét
mind elvesztve a versírásra csupán a szegénység
és a merészség vitt. Most megvan mindenem: így hát
hol van, amely kikezelne, a gyógyszer — a mérreg! —, amelytől
most, mikor alhatok is, nekifognék verseket írni?
55 Múlnak, s lassan felprédálnak minket az évek:
szórakozás, szerelem, vacsorák: mindent eloroztak,
s elviszik, íme, a verseket is. Most mondd, mit csináljak?
És aztán ugyanaz mindenkinek úgyse lehet jó:
mondjuk a líra a kedvenced — de ezé az epódosz,
60 míg amazé a bióni szatíra maró sava-borsa.
Három vendégem háromféltre szavazna:
mert ami ennek kell, nincs ínyükre amazoknak.
Mit tálaljak? Az ő kedvencükből te nem is kérsz,
míg a tiéd egyiknek sós, másik meg utálja.
65 És hogy még azt hiszed, hogy tudnék verseket írni

Rómában! Ahol annyi a gyötrelem, annyi a gond, baj!
 Ez kezesének hív, ez verset mondana (nincs más
 dolgom!), ezek fekvőbetegek — az Aventinuson meg
 fent a Quirinuson —, és elvárnak látogatóba!

70 Nem mondom, kényelmes távolság! — “De az utcák
 tiszták: sétálhatsz bátran, versekbe merülve.”
 Hordárokkal s öszvért hajtva tolakszik a pallér,
 hol deszkákat, hol köveket himbálnak a gépek,
 gyászmenetek próbálnak küzdeni nagy szekerekkel,
 75 erre veszett kutya fut, máshol disznó dagonyázik —
 tessék, menj, dalolássz, zengő versekbe merülj te!
 Méltán futnak az írók városból ligetekbe,
 árnyék- és álomszerető Bacchus követői:
 hát én hogy tudnék itt, éjjel-nappali zajban

80 írni, vidékre vonult költőknek lépni nyomába?
 Volt egy kész zseni — szállást vett a nyugalmas Athénban,
 s hét esztendőn át körmölt, hogy egész beleőszült
 gondjaiba s művébe —: az utcán, mert a szobornál,
 némább volt, kinevette a nép. És én e zsvivajban,
 85 egy város minden vihara s hulláma között majd
 éppen lantra való szavakat fűzök koszorúba?
 Volt Rómában két testvér, ez szónok, az ügyvéd.
 Állandóan hízelgett egymásnak e kettő:
 ennek Gracchus volt az, amaz meg Mucius ennek —

90 hát ami költőket kínoz, kisebb az a téboly?
 Én dalt írok, övé az elégia: “Mester!” — “A múzsák
 el se hiszem, de neked dolgoznak mind a kilencen!”
 Nézd csak, ahogy szétnézünk ernyedtt göggel a könyvtár
 termeiben: hát könyvek ezek? — ezt kérdi az arcunk.

95 Majd, ha ugyan nincs jobb dolgod, hallgasd ki: vajon mit
 nyújtunk mi, s mire fel kérünk koszorút a fejükre.
 Mindkettőnk ugyanannyi csapást ad, amennyit a másik
 ad neki: így küzdünk estig, két hős gladiátor.
 És az eredmény? Így hív: Alkaiosz. S nekem ő ki?

100 Kallimakhosz, még jó! De ha úgy látom, nem elég, hát
 nem bánom: Mimnermosz! — e nagy névvel gyarapítom.
 Ingerlékeny fajta a költőké, sokat el kell
 túrnöm, hogyha nekik meg a népnek tetszeni vágyom.
 Csakhogy a jobbik eszem megjött, felhagytam a verssel,
 105 s baj nélkül bedugom most már a fülem, ha szavalnak.
 Csak nevetés a jutalma a rossz költőnek, azonban
 ő maga önmaga híve, ha ír: örül — és ha te hallgatsz,
 hát majd ő dicséri, e boldog, akármit is alkot.
 Míg ki szabályszerű verset kíván írni, magára
 110 egy bíró szigorát vegye, s üljön a kéziratához
 úgy, hogy a szót, ami fénytelen és nincs súlya se kellő,
 és nem látszik már méltónak a megbecsülésre
 merje törölni — ragaszkodjon bármennyire hozzá,
 vagy ha olyan becses is, mint szentek a vestai kincsek.
 115 És helyesen teszi, hogyha a dolgok régi nevét, mely
 szép, de a nép már nem használja, kiássza, a fényre
 hozva Catók szavajárását s a Cethegusokét, mit
 rág a penész, mar a rozsdá, szorít magányos öregség;
 s új szót is bevehet, ha a használat befogadta.
 120 Áradjon bőséggel, akár a folyó vize, tisztán,
 gazdag nyelve ajándékát Latiumra kiontva.
 Irtsa a vadhajtást, nyirbálja a túl egyenetlent
 gondosan, és bátran gyomlálja a semmire sem jót.
 Mint aki csak játszik, tegyen úgy: kifacsarva magát, mint
 125 aki szatírt táncol, vagy a küklpszot alakítja.
 Csak legyek én örült, vagy nem bánom, tehetetlen,
 míg a hibám tetszik (vagy jó: míg nem veszem észre),
 mint bölcsen — vicsorogjak. Volt egy argoszi ember:
 ő azt hitte, remek színműveket élvez a kongó
 130 színházban, tapsolva a nézőtéren örömmel —
 bárha az élet többi ajándékát ahogyan kell,
 úgy élvezte: derék szomszéd, jó cimborá, hű férj,
 elnéző szolgálival is — ha borán a pecsét tán

megsérült, nem kezdett rá őriöngeni —, és ha
 135 sziklát, gödröt látott, képes volt kikerülni.
 Nos, miután a rokonság őt kikezelte bajából,
 jó sűrű hunyoroldattal meghajtva epéjét,
 s végre magához tért, így szólt: “A fenébe, fiúk, ez
 gyógymód? Gyilkos erőszak! — amely megfoszt az örömtől,
 140 s lelkem leggyönyörűbb nyavalyáját irtja ki durván!”
 Úgy illik, hogy a szórakozást lassan befejezzük,
 s átadjuk játékszereinket a kisgyerekeknek.
 Szép szavakat ne vadásszunk hát mi latin fuvolával:
 próbáljuk meg az élet igaz ütemét kitanulni.
 145 Éppenezért azt mondom, csöndben idézve magamnak:
 hogyha iszol s csak iszol, de sehogy sem múlik a szomjad,
 orvoshoz fordulsz. Hát épp ugyanígy, ha csak annál
 többet akarsz, minél többed van, valld be, ne restelld!
 Hogyha sebed nem gyógyul sem fütől, se gyökértől,
 150 többé már nem akarsz semmit fütől, se gyökértől,
 és más gyógymód kell. Azt mondják egyesek, az, ki
 pénzt kap az égtől, egyszersmind meggyógyul az ártó
 ostobaságtól is. De ha bölcsőbb nem leszel annál,
 minél több vagyond van, mért hallgatsz e beszédre?
 155 És ha a gazdagság bölccsé tud tenni, kevésbé
 sóvárrá s bátrabbá: mégis elvörösödnél,
 látva, hogy élnek nálad még fukarabbak a földön.
 Hogyha tiéd, mit pénz s mérleg megvett neked, és mit
 tartós használat szerzett — így mondja az ügyvéd —,
 160 úgy a tiéd az a föld, amely ellát, és ha a szomszéd
 Orbius embere szántja, te vagy neki mégis a gazda,
 mert a tiéd a gyümölcs: pénzt adsz, szőlőt veszel érte,
 csirkét, hordó bort — s tessék, a tiéd is a birtok
 egy-kettőre, hiszen megvásároltad, amit még
 165 háromszázezerért vagy többért vett meg a gazda.
 Nem mindegy, hogy rég vagy most fizeted ki az ételt?
 Aki Aricia vagy Veii mellett vette a földjét,

vette a káposztát — mindegy, mit gondol —, a fát is
 vette, amellyel az este vizesfazekát melegíti,
 170 s mégis: övé — ezt mondja — egészen, ameddig a nyárfa
 jelzi, hogy ott nincs perre a szomszédoknak esélye.
 Hát hiszen addig van csak bármid, amíg jön az óra,
 s pénz, vagy erőszak, vagy kérés, vagy majd a halálo
 révén más veszi át, ki jogát gyakorolja fölötte.

175 S mert örökös használati jog nincs senkinek adva,
 és az utódra utód jön, ahogy hullámra a hullám,
 hát mire jó a majorság, csűr, egy tagba ölelt sok
 távoli nagy legelő, ha kicsit, nagyot úgyis az Orcus
 fog lekaszálni, s nincs az a pénz, ami megszelidíti?

180 Gyöngy, márvány, elefántcsont, etruszk nipp, faliképek,
 mór bíborruha, fényes ezüstök — vannak, akiknek
 nincsenek, és van olyan, akinek mindegy, van-e vagy nincs.
 Lusta a báty, balzsam, heverés meg a szórakozás: ez
 több neki, mint a Heródes minden pálmafa kertje;

185 ám nem nyughat az öccse — az is gazdag —, s csak az erdőt
 irtja egész nap tűzzel-vassal. Mért? Csak az isten
 tudja, amely csillagzatukat kíséri, az isten,
 mely a halandó emberi természet vezetője,
 s arcát változtatja, fehérre vagy épp feketévé.

190 Mértékkal vegyek egy kicsiből, épp annyit, amennyi
 kell, s ne zavarjon, hogy mit gondol rólam utódom,
 hogyha csak annyit adok, mint én kaptam: hisz elég, ha
 én tudom azt, mi vidám és léha között a különbség,
 és mi különböztet meg fösvényt és takarékoszt.

195 Más a garast a fogadhoz nem verni, s pazarolni;
 nem tékozlás még, ha a kincset nem gyarapítod,
 s inkább mint aki voltál rég, a gyerek, szünidődnek
 röpke s oly édes perceiben kapkodva gyönyörködsz.
 Ronda szegénység házamtól távol legyen: aztán

200 hogy kis vagy nagy bárka visz? — engem hord, ez a lényeg.
 Vásznunk nem dagadoz, s nem kedvez a szél, ugyanakkor

durván vissza se hajt: a helyünket tudva hajózunk —
érdem, erő, szépség, pénz, rang, művészi tehetség:
hátról az elsők közt, de előrébb, mint az utolsók.

205 Nem vagy fősvény? Jó. S most menj! Mért? Hát, ha legyőzted
ezt a hibát, az elég? Rangkórság nincs a szivedben?
És a haláltól sem félsz, s nem táplálsz haragot sem?
Rémálmok, mumusok, csodalények, szellemek, árnyak,
balga vajákosság: mindezt ki tudod te kacagni?

210 Hálás vagy születésnapon? Elnéző a baráttal?
Vénséged közeledtével jobb és szelidebb vagy?

Mondd, mire mész, ha csak egy tüskét húzol ki a sokból?
Élni ha nem tudsz úgy, ahogyan kell, jobb, ha odébbállsz:
játszottál eleget, s ettél, ittál eleget már,

215 indulj, itt az idő! Itt vannak a szemtelen ifjak,
vén korhely, még majd megvernek, s jól kiröhögnek!

DE ARTE POETICA

Hogyha a festő lónyakat illeszt emberi fejhez,
s tollakkal tarkítja e tákolmány valamennyi
innen-amonnan szerzett testrészét, hogy a nő, ki
fent még szép, lent ronda, sötét hallá alakuljon:
5 látva, barátaim, ezt — hát nem kinevetni ki tudná?
Éppen ilyen, kedves Pisók, az a könyv is, amelyben
csak kitalált, üres árnyképek vannak, hogy a lábak
mint egy lázálomban, nem passzolnak a fejhez.
— “Mindent megtehetett, amit éppen akart, aki festő
10 s költő volt, szabadon: mindig megvolt a jog erre.”
— Tudjuk, s kérjük is ezt a jogunkat, ahogy meg is adjuk;
csak nem azért, hogy a vad s a szelíd így álljanak össze,
vagy hogy a kígyó és a madár, bárány meg a tigris!
Súlyos művekhez, nagyot ígérő darabokhoz
15 itt is, amott is bíborrongyot fércel a költő,
hogy jó messze virítson, s így mohos erdei oltárt,
kis ligetet, nyájas völgyben szaladó patakocskát,
rajnai tájakat ír le, szivárvánnyal — pedig ott nincs
semmi keresni valójuk. Vagy vegyük azt, hogy esetleg
20 szépen tudsz ciprusfát. Jó. De mi lesz, ha hajóról
megmenekült túlélőt kell majd festeni, pénzért?
Váza helyett a korongról mért kis csésze kerül le?
Bármit akarsz, legyen őszinte s egységes a végén!
Apjukhoz méltó fiak, és te, derék apa! Sok jó
25 költőt csap be a látszat-jó. Így lesz a tömörség
vége homály; könnyelműségbe csap át, ami könnyed;
mit nagyak szánnék, felpuffad pusztá dagállýá;
s aki vihartól fél, csak a földön csúszik örökké.
Hogyha csodásan kívánsz egy témát variálni,
30 delfint festesz az erdőbe, s vadkant a habokra.
Az, ki a bajt kontárul akarja kerülni, hibázik.
Aemilius gladiátorterme alatt az a mester

nagyszerűen mintáz körmöt s frizurát is a bronzból,
s mégsem örül, mert teljes egészt készíteni nem tud.

35 Mint költő, én nem szívesen lennék a helyében,
mint ahogyan látványos barna hajakra se vágnék,
sem szép barna szemekre, ha egyszer ferde az orrom.
Tárgyat olyat válasszon az író, mely erejéhez
illik, s próbálgassa sokat, mit bír meg a válla,

40 és mi nehéz neki. Így aki bölcsen nyúl az anyaghoz,
azt nem hagyja a szerkesztés, stílus sose cserben.
Úgy szerkeszthet — vagy tévednék? — szépen, erővel,
ha most mondja, amit most kell épp mondani, míg a
többi dolog majd máskor jön, későbbre halasztva.

45 Szóhoz szót pedig úgy fűz egyszerűen s okosan, ha
ezt-azt nem használ, míg mást meg kedvel a költő.
Nagyszerűen szólhatsz rafinált szókapcsolatokkal,
melyek az ismert szót újjá teszik, és ha muszáj lesz
új eszközzel nyúlni az új dolgokhoz, olyannal,

50 melyet a régi, kötényes korban senki se hallott,
megteheted, ha szerényen s bölcsen élsz e jogoddal;
és ha görög forrásból ésszerűen vezeted le,
lesz hitelük most vert szavaidnak. Mert ugyebár ha
Plautus s Caecilius jogosan tett így, Variust meg

55 Vergiliust mért kárhoztatnák érte? Miért is
kell haragudni az én pár ötletemért, ha Cato és
Ennius is szült új szavakat, melyekkel apáik
nyelvét gazdagították? Mert lehetett, s lehet is még
új szót verni, amelyre korunk üti rá a pecsétet.

60 Mint a hanyatt-homlok rohanó évekkel az erdő
váltja a lombját: így pusztulnak a szóveteránok,
és csak a most született fiatalság bimbaja nyílik.
Tóvá tettük a tengert, szélvédett kikötővé:

65 mily fejedelmi merény! Evezővel járt, sose termő
láp már tudja, mi az, hogy eke, s táplálja a várost!
Megfordították a folyót, új útra tanítva,

s kerteket öntöz már! — Ami emberi, mind a halálé.
Tartós életerő: hogy lenne ez éppen a szónak?

70 Újraszülethet az elhullt szó, lehanyatlik a most még
közkedvelt, ha a hasznosság úgy dönt. Ez a bíró:
hasznosság — ez a jog, mely mértéket szab a szóknak.
Nagy fejedelmek, urak nagy tettei, vésteli harcok:
íme, Homérosztól van szabva ezeknek a mérték.

75 Két egyformátlan verssorban először a jajszó,
majd hálák szava csendült fel, bár hogy ki az első,
ősi elégikus, e jámbor versforma szülője:
még per tárgya ez, és a tudósok is egyre vitatják.
Arkhilokhosznak a jambust öndühe adta kezébe,

80 majd a koturnus, a víg álarok jártak e lábon,
mely igen alkalmas két ember közti beszédre,
s tetteket úgy ad elő, hogy csöndbe maradnak a nézők.
Isteneket s istenfiakat, bokszbajnokot és ló-
versenyeken győztest, ifjúság gondjait és bort

85 zengeni: mindez a lanté, őneki adta a múzsa.
Hogyha tehát az előírt mértéket meg a stílust
nem tudom, úgy költőnek méltán mondhat-e bárki?
Szégyenkezni bután? Nem kéne tanulni helyette?
Vígjáték tragikus verslábbon nem szeret állni,

90 s közvetlen, kapcs, méltatlan versbe kerülve
épp ugyanígy viszolyogna Thüesztésznek lakomája.
Van helye mindennek, s mit a sors kiszabott, ne cserélje!
Hangját néha a vígjáték mégis megemelte
— hisz teli száju haraggal zsémbel a szörnyü Chremes is —,

95 és a tragédia is jajgathat néha mezítláb:
Téléphosz és Péleusz, száműzötten, nyomorultan
elveti hatlábhossz szavait meg a nagyszerű stílust,
hogy panaszos szóval hasson nézői szívére.
Hogyha a vers szép, még nem elég: legyen édes a versed,

100 nézőid lelkét így tartod majd a kezedben.
Visszanevetsz, ha nevetnek, a sírót látva te is sírsz.

Azt akarod, hogy sírjak? Hát szenvedj legelőbb te,
s majd azután, látván bajodat, szomorú leszek én is,
Téléphosz és Péleusz! De ha rosszul játszod a műsort,
105 hát majd alszom vagy nevetek. Szomorú szerepekhez
bús kép jár, düh a méregzsákhhoz, míg a vidámhoz
pajkos fintor, s méltóság a komoly szavu hőshöz.
Merthogy a természet legelőször bent, odabent ad
formát, mely felel erre vagy arra a sorsra: örömmel
110 tölt el, megharagít, kínoz, leteper keserűen;
s majd csak a lélek mozdultán szólal meg a nyelvünk.
Hogyha nem illik a szó a szerephez, a jó lovagok s a
jó gyalogok — minden néző — kikacagja a végén.
Nem mindegy, hogy Davus szól, egy szolgál, vagy egy hős,
115 egy öregember, vagy könnyelmű férfipalánta,
tisztességes nő, vagy buzgó dajka, esetleg
kóbor kalmár, vagy fiatal kecskék nevelője,
kolkhiszi, asszír, thébai, argoszi, vagy milyen ember.

Alkoss új, koherens dolgot, vagy mondd el a mítoszt,
120 költő! Mondjuk Achillest kell kifaragnod, a hírest:
hát legyen ő haragos, konok, elszánt, durva, erős, ki
törvényt el nem tűr, s aki karddal szerzi a jussát —
s Médea győzelmes, Ínó szomorú, szavajátszó
Ixión, Íó kóbor, szánalmas Oresztész.

125 Hogyha ki nem próbált hőst alkotsz, új figurát adsz,
hát őrizd meg olyannak, ahogy feltűnt legelőször,
egyformán, végig, s legyen állandó a karakter.
Nem könnyű a közöst úgy mondani, mintha sajátod
lenne, de jobb, ha a trójai mondát átveszed, és nem
130 új, sohasem látott s nem hallott dolgokat alkotsz.

Úgy lesz majd a közös kincsből a saját anyagod, ha
nem tallózol a hitvány és elnyűtt epikus kör
környékén, s — mint egy tolmács — nem szóval akarsz szót
visszhangozni, s a sok részletben nem veszel el (hisz
135 akkor már nem szép s kínos mást mondani, mint volt),

s hogyha nem úgy kezded, mint egy epigon, hogy aszondja:
 “Balsorsát zengem Priamosznak, a nagyszerű harcot!”
 Hát ilyen eltátott szájából méltó mi jöhet ki?
 Nemde vajúdik a hegy, s vicces kisegér születik majd.

140 Az bölcsebb, ki szerény, és nem birkózik a szóval:
 “Férfiuról szólj nekem, Múza, ki Trója elesvén
 sok nép városait s törvényeit is kitanulta.”
 Nem villámból füstöt — füstből fényt akar adni,
 onnan akarja kirajzoltatni a tarka csodákat:

145 Antipathészt, Szküllát, Küklópszot, a szörnyü Kharübdiszt.
 Tüdeidész hazatérését nem a hős Meleagrosz
 vesztén kezdi, ahogy Tróját sem Léda tojásán:
 rögtön célra tör, és nekilát a dolog velejének,
 jól ismert tények közepébe repítve a nézőt.

150 S hogyha ez és az nem ragyog úgy, elhagyja, s igazhoz
 úgy hazudik hozzá hamisat, hogy a mű koherens lesz,
 s ellentmondásmentes elől, közepén meg a végén.
 Te, aki azt akarod, hogy a néző csöndbe maradjon
 függönyhúzástól addig, míg tapsot a végén

155 kér a színész: halld, mit várok, s mit vár el a nép is!
 Vedd mindig a korok jellemzőit figyelembe,
 s kapja meg év és természet mindazt, ami illik.
 Hogyha beszél a gyerek, s magabiztos lábnyomokat hagy,
 legszivesebben csak játszik, de ha rájön az ötperc,

160 hisztizik is, bár egy-kettőre lehiggad utána.
 Hogyha lerázta az őrségét, a szakálltalan ifjone
 lónak örül, sportpályák zöldjének s a kutyáknak,
 könnyen hajlik a rosszra, az intelmekre se hallgat,
 tékozló, és későn látja be, hogy mi a hasznos,

165 nagyra törő és ábrándos, nem hű, ha szerelmes.
 Mások lesznek a szándékok, ha a férfikor eljön:
 pénzt keres akkor, társakat, és tisztségre törekszik,
 és jóvátehetetlen dolgot nem szívesen tesz.
 Annyi a baj meg a gond, amikor megöregszik az ember:

- 170 vagy pénzt gyűj — csakhogy fősvényen féli felélni —,
vagy mint már ki kihúlt, mindent kelletlenül intéz,
csak biztatja magát, ernyed, holnapra halasztó,
fáj vagy vág minden szava, prófétája a múltnak,
ifju korának, a mának meg bírása s ügyésze.
- 175 Sok-sok kényelmest, szépségest hoznak az évek,
és azután sokat elvesznek: ne csinálj az öregből
ifjút, és aki férfi, ne fess neki gyermeki arcot;
tartsa meg azt ki-ki jól, ami hozzá korban is illik.
Nyílt színen történnek a dolgok, vagy felidézik
- 180 őket. Nem fáj úgy a szivünknek, amit csak a fül hall,
és nem lát a szemünk: az olyan, mit csak mi magunkak
mondunk el, nézők. Ne mutasd te a színpadon, azt mi
illőbb, hogy hátul történjék, mert a szemeknek
nem kell túl sokat adnod, elég rábízni a szóra:
- 185 Médea jó, ha a gyermekeit nem a nyílt színen irtja,
emberhúst nem előttünk süt ki a vadszivü Atreusz,
s Kadmosz kígyóvá nem lesz, s Prokné se madárrá.
Mert ha te így alakítod, utálom, s el se hiszem majd.
Öt résznél ne legyen hosszabb, s rövidebb se a műved,
- 190 hogyha szeretnéd, hogy majd később, többször is adják.
És istent se mutass, csak hogyha a mű bonyodalma
ily bírót követel; s negyedik figurát se beszéltes.
Adj te a karnak ténylegesen szerepet, cselekedjék,
és ne csupán a cselekmény részei közt dalolásson,
- 195 s illeszkedjen a lényeghez, lendítsen a témán.
Jó, ha segíti a jót, ha tanácsaival teszi bölccsé,
s megnyugtatja a bőszt, és kedveli azt, aki jámbor;
jó, ha rövid lakomát dicsér, s üdvözli a törvényt
és az igazságot s a kitárt kapujú nyugodalmat;
- 200 jó, ha titoktartó, és kéri imával az istent,
hogy pártolja a gyengét, s balsors verje a gőgöst.
A fuvolát míg nem gyűrűzték körbe rezekkel,
s trombitahangon nem szólt, egyszerű volt, kicsi lyukkal,

arra való, hogy csak biztassa, segítse a kart, és
 205 fűvásával a foghíjas sorokat ne telítse.
 Mert hisz megszámolhattad, nem volt sok a néző,
 s mind ártatlan, jóra való, jámbor, takarékos.
 Később majd, mikor új tereket hódít meg az ember,
 és városfalait messzebb terjeszti ki, s örvend,
 210 hogy szabadon lehet innia ünnepnap kora reggel,
 dallam s mérték dolgában megnő a szabadság.
 Ízlés? Egy nézőtérén, hol a durva, tudatlan,
 ráérő pórnéppel kell keveredni a jónak?
 Régi korok művészete így táncos revüvé lesz,
 215 s a kóbor fuvolás jelmezben jár-kelel a színen.
 Így történt, hogy a lant magasabbra cserélte a hangját,
 s új, meredek stílus szólalt meg, furcsa szavakkal,
 s mond bár hasznosat és a jövő égi tudását:
 mintha a delphoi jóstemplom papnője beszélne.
 220 Az, ki tragédiaírással szállt harcba egy olcsó
 kecskéért, s a pucér szatüroszt mutogatta, s a borzas
 tréfát, megtartotta komolyságát is egészen,
 s újdonságaival mégis lekötötte a részeg,
 templomból jött, törvény nélküli, ünnepi nézőt.
 225 Csakhogy képes volt helyesen játszani a szájas,
 léha szatírt, s a komolyhoz a tréfát jól vegyítette:
 hogyha a műben olyan hős lépett fel, s olyan isten,
 kit nemrég bíborban, aranyban láttak a nézők,
 nem hallhatták káromkodni sötét kalyibákban,
 230 és noha nem szállt földre, a felhők közt se veszett el.
 Így a tragédia, mely méltatlan ilyen locsogáshoz,
 mint az a tisztos nő, ki muszájból táncol a bálban,
 szégyenlősen bár, de azért megfért a szatírral.
 Én, kedves Pisók, ha szatírszátékokat írnék,
 235 nem tömném ki üres szóval, sok névvel a művem,
 s a tragikus színtől eltérni olyan nagyon én nem
 kívánnék, hogy már mindegy: Davus szerepel, vagy

- tán Pythias, ki Simót egy szép summára levette,
vagy Silenus, a kis Dionüszosz szolgálai őre.
- 240 Ismert dolgokból alkotnék újat — akárki
azt hinné, képes rá, ám izzadna hiába,
és kínlódna: mivel nagy a szó meg a rend befolyása,
és a közéről vett stílus tud népszerű lenni.
Jól teszi, hogyha vigyáz a vadonból jött Faunus, hogy
- 245 úgy ne beszéljen, mint aki itt született csak a sarkon,
— pláne a fórumon —, és ne finomkodjék, ahogy ifjak
szoktak, s csúf se legyen, se pedig trágár a beszéde.
Rossz néven veszi ezt, kinek apja van, és lova, pénze,
s annak sem tetszik, koszorút nem ad az se, ki pörkölt
- 250 borsókat majszolgat, vagy sózott mogyorót vesz.
Hosszú szótag a kurta után: ennek neve jambus.
Gyors láb, innen a jambikus trimeter neve (bár hat
hangsúlyt tartalmaz, nem hármát): végig egészen
egyformán megy. Régen máshogy volt, valamelyest
- 255 lassabb és komolyabb hangzású volt a fülünknek:
ősi örökségébe a spondeus is belefért, a
második és negyedik verslábát tartva csupán meg,
nagyvonalú társként. Jól megritkítja a jambust
Accius is, híres trimeterjeiben, de nehézkes
- 260 színpadi verseiben bizony Ennius is hanyagolta,
— mert könnyű kézzel, nagyon is kapkodva csinálta,
vagy múgond nélkül —, s túl is terhelte a művét.
Nem minden kritikus veszi észre, ha sánta a verssor,
túl könnyen kap felmentést Rómában költő.
- 265 Írjak ezért nyeglén, hanyagul? Vagy tudva, hogy úgyis
jól látják, mi a rossz, azt irtsam csak, mire nem jár
már felmentés? Így kikerültem tán a hibát, de
hol van még a dicsőség? Éjjel-nappali kézzel
forgassátok hát a görög példákat! Az ősök
- 270 túl kegyesen dicsérték Plautus jó humorát és
versei dallamait — nem akarnám mondani azt, hogy

túl bambán —, hisz mind jól tudjátok velem együtt,
bájostól mi különböztet meg nyegle beszédet,
és a fülünk s ujjunk is jelzi, ha döccen a ritmus.

275 A tragikus múzsának Theszpisz a felfedezője,
azt mondják, hogy kordéján ő hozta e verset,
s borseprővel kent arcok cselekedve dalolták.
Majd ki az álarcot s a nemes köntöst kitalálta,
Aiszkhülosz már színpadot ácsolt kis cölöpökből,
280 és bevezette a nagy szavakat, meg a büszke koturnust.
Később jött el a régi komédia korszaka: méltó
és szép volt, de hibába sodorta a nagy szabadosság.
Megnyirbálta a törvény ezt, s elvette a kartól
azt a jogot, hogy kárt tegyen, elnémítva örökre.

285 Költőink semmit sem hagytak parlagon ebből,
és nem kis sikerekkel járt az sem, ha kerülték
a görögök nyomait, s ehelyett csak a római tógás
nép közt történő dolgokról szólt a darabjuk.
Nem teszi bátorság Rómát, sem a kardja nagyobbá,
290 mint a latin nyelv, csak ne legyen terhükre csiszolni
és hosszan dolgozni a költőknek! Ti, a híres
Pompiliusnak sarjai, rójátok meg a verset,
hogya elég munkás csiszolás nincs rajta, ha sérti
kőrmötöket, bár tízszer is átsimitotta a költő.

295 “Árt a szerencsétlen műgond a zseniknek” — ezért hát
Démokritosz nem is enged a szép Helikonra poétát
normálist: sok ezért nem vág körmöt, se szakállat,
s félreeső helyeken kóvályogván sose fürdik.
Akkor van csak a költőnek becse és neve, hogya
300 büszke fejéhez, mit nem gyógyít kúra se három,
a fodrász Licinus sosem ér. Ó, én hülye, mért is
kell az epém purgáltatnom, ha tavasz jön! Amúgy tán
jobb verset nem is írnának nálam! No, de mindegy,
semmi sem ér annyit! Legyek inkább én köszörűkő,
305 mely vasat élez, bár közben maga vágni tudatlan.

Bár én nem költök, munkát, szakmát tanítok: hogy
mi neveli s táplálja a költőt, s hogy mi az illő,
és mi nem az, s mire visz hiba, és mire visz helyes érzék.

Bölcsesség: ez a jó írás forrása, alapja.

310 Megfelelő anyagot nyújt Szókratész tudománya,
s jó témában nem vonakodnak jönni a szók sem.
Hogyha tudod, mi hazád, mi barátod jussa, apádnak
mily szeretet jár, és mi a vendégnek s a fivérnek,
hogy mi az államférfi, a bíró dolga, s a harcba

315 küldött tábornok munkája: a jó szereposztás
meglesz, és helyesen szólhatnak majd a szereplők.
Nézd meg az élethelyzeteket s a karaktereket jól:
őket utánozd bölcsen, s majd élnek figuráid.

Művészet s nagyság nélkül még tetszhet a dráma,

320 hogyha a jellemzés jó, s itt-ott fénylik a stílus:
jobban tapsol a nép az ilyennek, mint a csicsergő
ostobaságnak vagy híg versbe szedett leleménynek.

Szólni tehetséggel, s kereken: ez a Múza kegyelme
hírnév mellett mást sosem áhító görögöknek.

325 Hosszú számítással kell, hogy a római gyermek
fillérjét száz részre felossza. — “Ha elvesz az ember
ötből egyet, mondja meg Albinus fia, mennyi
uncia lesz!” — “Egyharmad *as*” — “Ej, te tudod, mi a pénz! S ha
egyet most meg hozzáadsz? Mi a vége, no?” — “Fél *as*.”

330 Hát mi reményünk van, tud-e majd az a lélek, amelyet
rozsdájával ilyen pénzvágy mar, cédrusolajjal
megkent, ciprustokba való szép verseket írni?!

Mindig tetszeni vagy használni akarnak a költők,
vagy szépet s hasznost jól egybekeverve beszélni.

335 Bármit akarsz, tömören mondd, így felfogja a néző
gyorsan, s hű, tanulékony szívében meg is őrzi,
míg ami nem kell, csak kifolyik, ha az ész tele van már.
Úgy szép csak, ha amit kitalálsz, közel áll a valóhoz:
jobb, ha a műved nem próbál bármit bemesélni,

340 és felfalt gyereket nem szedsz ki a bába hasából.
Ami haszontalan, azt az idők zsúrije ejti,
s büszke lovagrendnek nem kell az a mű, ami fáraszt.
Az nyer majd, mi a hasznost s édest jól elegyíti,
s olvastán okulás és szórakozás az eredmény.

345 Ára csak ennek lesz Sosiusnál, ez szeli át a
tengert, s tartós népszerűséget ez ad csak a műnek.
Vannak olyan bűnök, miket elnéz mégis az ember.
Bár jól pendítéd, hamisan szól olykor a húrod,
és magasan zeng, bár szándék s kéz mélyet akarna —

350 olykor a nyíl is célt téveszt, bármennyire pontos.
Hogyha a versben sok ragyogó hely van, sose bosszant
egy-két pötty, mit a gondatlanság vagy mit az ember
rossz természete hagy meg. Most akkor mit csináljunk?
Nem kap az elnézést, aki úgy másol, hogy örökké

355 egy bizonyos szót ront, s ugyanígy kinevetjük a lantost
is, ha csak egy húron fog mellé mindig. Ezért hát
Khoirilosz olvastán nevetek csak, s kész csoda, hogyha
egy-két jó sora van. De azért bosszankodom ám én,
látva időnként el-elbóbiskolni Homéroszt —

360 bár ha a mű hosszú, hát olykor ugyan ki nem ásít?
Festmény és vers — egyformák: van olyan, mi közlről
is tetszik, míg más akkor szép, hogyha odébb állsz;
ennek kell a homály, míg az jól tűri a fényt is,
s a szigorú ítések pillantásait állja;

365 ez tán jó elsőre, de az tizedikre se lesz rossz.
Ó, legidősebb gyermek, apád szava jóra tanít, és
bölcs ember vagy amúgy is, hát ne felejtse el, amit most
mondok. Néhány pályán még a középszer is elmegy:
hogyha a perbeli képviselő közepes, vagy az ügyvéd,

370 és a csodás szavu Messalát meg nem közelíti,
és nem tudja, amit tud a jó Cascellius Aulus,
attól még érhet valamit. De középszerű költőt
ég s föld nem visel el, s nem tesz kirakatba a boltos.

Mint ahogyan finom étel mellé fals zene, zsíros
 375 balzsam rosszul hat, s szárd méz nem passzol a mákhoz,
 — mert hisz ezek nélkül nagyon is jól elvacsoráznánk —,
 így a merő örömért született vers is, ha a csúcsról
 egy kicsit is lejjebb megy, rögtön a mélybe hanyatlik.
 Sportszerhez hozzá sem nyúl, aki játszani nem tud,
 380 s labdával, diszkossal vagy karikával ügyetlen,
 mert körülállják majd, s igazuk lesz, hogyha nevetnek.
 És aki költeni nem tud, csak mer? Persze, miért ne!
 Hisz szabadon született, s van elég sok pénze ahhoz, hogy
 tán lovag is legyen, és még jelleme is makulátlan!
 385 Semmi olyat se teszel te, amit nem akarna Minerva,
 s bölcs ez a szándékod! De ha mégis — bármit is — írnál,
 olvasd fel Maeciusnak, apádnak vagy nekem, aztán
 jó, ha kilenc évig nem nyúlsz majd kéziratodhoz:
 mert ha nem adtad még ki, kihúzhatsz bármit a versből,
 390 míg a kimondott szót lehetetlen visszacsinálni.
 Szent volt Orpheusz, és az egek tolmácsa, s az embert
 eltiltotta a gyilkosságtól s rút eledeltől,
 s megszelidített, mint mondják, tigris meg oroszlánt.
 Amphión, aki Théba alapját tette le, lanttal
 395 kősziklákat emelt, s a kövek kérésre követték.
 Az volt hajdan a bölcs, aki tudta, mi köz-, mi magánügy,
 s hogy mi különböztet meg szent és köznapi dolgot,
 házasságra nevelt, tiltotta a kósza szerelmet,
 törvénytáblákat vésett, várost alapított.
 400 Ettől lett lassan neve, megbecsülése a versnek
 s költőjének. Utána Homérosz jött, a kiváló,
 majd Túrtaiosz serkentette dalával a férfit
 harcra, a jóslatokat versben mondták ki, az élet-
 bölcsesség dalban szólalt meg, a nagy fejedelmek
 405 jóságát múzsák szava zengte, s a munka után is,
 szórakozásul vers szól. Éppen ezért sose szégyelld,
 hogyha a Múzsád lantra tanít, s versekre Apolló!

Mármost nézzük meg, hogy a vershez kell-e a műgond,
 vagy csak ahogy terem, úgy jó. Nem tudom én, mire menne
 410 megmunkálás nélkül az érc, s pusztán a tehetség:
 jó, ha segít egyiknek nagylelkűen a másik.
 Az, ki a célba legelsőként akar érni a pályán,
 már kicsi gyermekként edz, kínlódik, sokat izzad,
 s felnőttként nem iszik, nem ölel. Tanul, és a tanártól
 415 fél az előbb, aki majd Delphoiban fúj örömodát.
 Mégis elég így szólni: "Csodás az a vers, amit írok:
 verje a rüh ki a leghátsót, én nem maradok le!
 Szép is volna: bevallani, hogy semmit se tanultam."
 Gzdag költő, nagy vagyonát uzsorán gyarapító,
 420 hasznot ígér csak, mást nem bólogatóinak ő, mint
 a vásári kofák, kik eladni akarnak a népnek.
 És ha bizony még jó zsíros lakomát is ad, és jót-
 áll a szegényért s könnyelműért, és kiségti,
 azt, kit per fenyeget — meg lennék lepve, ha látná,
 425 hogy mi hazug s őszinte barátok közt a különbség.
 Kit megajándékoztál, vagy kinek adni akarnál
 épp valamit, versed te olyannak fel sose olvasd,
 míg hálás, mert majd kiabál: "Ez igen! Gyönyörű szép!",
 s még bele is sápad, majd meglátod, szeme könnytől
 430 harmatozik, s táncos lábbal rugdossa a földet.
 Mint ahogyan fogadott siratók túloznak a sírnál,
 és szomorúbbak, mint aki szívből gyászol: a huncut
 mindig jobban örül, mint egy őszinte dicsérő.
 Azt mondják, a királyok sok bort töltenek abba,
 435 és úgy kínozzák, akit épp vallatni akarnak,
 hogy méltó-e barátságukra. Ha verseket írsz, ne
 csaljon meg téged se a báránybőrben a farkas.
 Quintilius más volt. Ha felolvastál neki ezt-azt,
 így szólt: "Itt és itt korigálj, kérlek!" S te hiába
 440 mentegetőztél, hogy nem megy, mert húzni parancsolt,
 s kedvéért a selejtes verseket újrafaragtd.

Vagy ha a hibád védted, s nem volt kedvedre a törlés,
új versből nem kért, nehogy aztán annyira juss, hogy
semmirekellő műved más ne, csupán te szeresd majd.

445 Jó és bölcs ember szóvá teszi, hogyha a vers rossz:
kárhóztatja a túl nyersset, s áthúzza a kócos
részleteket vastag ceruzájával, nyesegetve
túlburjánzó díszet s a homályost fényre segítve,
és megrója a kétértelműt, s azt, ami nem kész.

450 Tiszta Arisztarkhosz! Nem mondja: “Barátomat én nem
bántom e pár kicsiségért!” Pár kicsiség? De bizony nagy
bajba sodorják majd, s kikacagják értük a végén.

Mint a rühesnek, s annak, akit ver a sárga betegség,
templomi téboly vagy holdkór, a Minerva haragja:

455 hogyha a költő őriöng, félve kitér neki minden
normális ember, csak az utcagyerek fut utána,
s míg kergén tekeregve sok éteri verset okád, és
mint egy rossz madarász, ki rigó hangjára figyel csak,
kútba esik, vagy jól belepottyan a csapdaverembe,

460 senki se húzza ki majd, bárhogy kiabálja — “Segítség!”
S hogyha talán akad egy ember, ki segíteni próbál:
“És ha direkt pottyant bele, és nem akar menekülni?” —
ezt kérdezném én, elmondva, Szicília földjén
Empedoklész hogy halt meg. Mert örökéletű isten

465 kívánt lenni, az Etna tüzébe vette magát. Így
hát csak veszhessen minden költő, joga van rá:
hogyha segítesz rajta, olyan neki, mintha megölnéd.
Meg hát már nem először esik bele, és ha kihúzod,
nem lesz ember többé, s csak meghalni akar majd.

470 S az se tudod, hogy mért ír verset: tán lehugyozta
hamvait apjának, s szentségtelenül nekirontott
egy villámsújtott helynek. Nézd csak: hiszen örült,
s mint egy medve, amely széttépte a börtöne rácsát,
rossz versével megfutamít bölcseset s tanulatlant,

475 és a halálba szavalja, kit elkap, s mint a pióca,
addig csüng bőrén, míg vér van az áldozatában.

BIBLIOGRÁFIA

FONTOSABB SZÖVEGKIADÁSOK

- HORATIUS, Q. — F., (⁴1869), *Opera*, ed. BENTLEY, R., St., Berlin
- HORATI Flacci, Q. (1945), *Carmina cum Epodis*, ed. CAMPBELL, A.Y., London
- HORACE (é. n.), *Odes and Epodes*, ed., transl. BENNETT, C. E., London—New York (*The Loeb Classical Library*)
- HORATI Flacci, Q. (1984), *Opera*, ed. BORZSÁK, St., Leipzig (*Bibliotheca Teubneriana*)
- HORACE (⁶1959), *Odes et Épodes*, text établ. et trad. VILLENEUVE, F., Paris (*Collection des Universités de France*)
- (⁷1966), *Satires*, text établ. et trad. VILLENEUVE, F., Paris (*Collection des Universités de France*)
- ORAZIO, Flacco, Q. (²1969) *Le opere di*, ed. COLAMARINO, T.—BO, D., Torino
- ORAZIO FLACCO Q. (1991) *Le opere, I 1: Le Odi. Il Carmen Saeculare. Gli Epodi*, testo crit.: ROMANO, E., trad.: CANALI, L., Roma, (*Collana Antiquitas Perennis*)
- *Le opere. I 2: comm.*: ROMANO, E., Roma, (*Collana Antiquitas Perennis*)
- *Le opere. II 1: Le Satire*. Testo crit.: FEDELI, P., Trad.: CARENA, C., Roma, (*Collana Antiquitas Perennis*)
- *Le opere. II 2: Comm.*: FEDELI, P., Roma, (*Collana Antiquitas Perennis*)
- *Le opere. II 3: Le epistole. L'arte poetica*. Testo crit. FEDELI, P., Trad.: CARENA, C., Roma, (*Collana Antiquitas Perennis*)
- *Le opere. II 4: Comm.* FEDELI, P., Roma (*Collana Antiquitas Perennis*)
- HORATIUS Flaccus, Q. (⁴2001) *Opera*, ed. SHACKLETON BAILEY, D. R., München—Leipzig (*Bibliotheca Teubneriana*)
- HORACE (2004), *Odes and Epodes*, ed., transl. RUDD, N., London—New York (*The Loeb Classical Library*)

FŐBB KOMMENTÁROK

- HORATIUS Flaccus, Q. (1966), *ACRONIS et PORPHYRIONIS Commentarii in Q. H. F.*, I-I., ed. F. HAVTHAL, Amsterdam, (repr. 1864.)
- (¹²1885), *Oden und Epoden, Für den Schulgebrauch*, erkl. NAUCK, C. W., Leipzig
- (¹¹1885), II, *Satiren und Episteln, Für den Schulgebrauch*, erkl. KRÜHER, G. T. A—KRÜGER, G., Leipzig

- (1886), II, *Satiren*, erkl. KIESSLING, A., Berlin
- (1889), III, *Briefe*, erkl. KIESSLING, A., Berlin
- (¹⁵1904), II/1 *Satiren, Für den Schulgebrauch*, erkl. KRÜGER, G. T. A—KRÜGER, G., Leipzig
- (1969), *Epistulae*, szöveggond., bev. és jz. BORZSÁK I., Budapest, (*Auctores Latini X.*)
- NISBET, R. G. M.—HUBBARD, M., (1970), *A Commentary on Horace Odes, Book I*, Oxford
- HORATIUS (1972), *Szatírák, Horatii Saturae*, szöveggond., bev. és jz. BORZSÁK I., Budapest, (*Auctores Latini XVI.*)
- (¹¹1977). *Satiren*, erkl. KIESSLING, A.—HEINZE, R., Berlin
- MAYER, R., ed. (1994), *HORACE, Epistles, Book I, Cambridge Greek and Latin Classics*
- NISBET, R. G. M.—HUBBARD, M., (1978), *A Commentary on Horace Odes, Book II*, Oxford
- (¹¹1984). *Briefe*, erkl. KIEBLING, A.—HEINZE, R., Berlin
- (⁷1930). *Oden und Epoden*, erkl. KIEBLING, A.—HEINZE, R., Berlin
- NISBET, R. G. M.—RUDD, N. (2004), *A commentary on Horac, Odes, Book III*, Oxford
- RUDD, N., ed. (1989), *HORACE, Epistles, Book II and Epistle ti the Pisones ('Ars poetica')*, *Cambridge Greek and Latin Classics*
- WEST, D. A. (1995): *Horace Odes I. Carpe Diem*, Oxford
- (1998): *Horace Odes II: Vatis Amici*, Oxford
- (2002): *Horace Odes III: Dulce Periculum*, Oxford

FORDÍTÁSOK

- HORATIUS Flaccus., Q. (1985), *Ódák*, f. szerk. ZSOLT A., *Lyra Mundi*
- (1961), *Összes versei*, szerk. BORZSÁK I.—DEVECSERI G., szöveggond., bev. BORZSÁK I., utószó DEVECSERI G., jegyz. BORZSÁK I.—SZEPESSY T., Bp. (*Kétnyelvű klasszikusok*)
- (1997) *Költeményei, Ódák és epodoszok*, ford. CSENGERY J., szerk., jz. utószó BÁLINT I. J., Bp.
- (2006) *Válogatott versei*, szerk., VÁRADY Sz., Bp. (*Európa Diákkönyvtár*)

SZAKIRODALOM

- ALBASI, T.—MARCHIONI, C. (1991), *Schiavi, liberti e donne in Orazio*. In CRINITI (1991) 17—47.
- ALBRECHT, M. von (2003), *A római irodalom története*, I, ford. TAR I., Bp.
- ANDRÉ, J.-M. (1966), *L'otium dans la vie morale et intellectuelle Romaine des origines à l'époque augustéenne*, Paris

- ARKINS., B. (1992), *The Cruel Joke of Venus: Horace as Love Poet*. In: RUDD (1992), 106—119.
- BAKER, Nicholson, (2007), *The Charms of Wikipedia*, *The New York Review of Books* 55, 4 (20, March), 6—10.
- BARICHESI, A., (2007), *Carmina: Odes and Carmen Saeculare*. In: HARRISON (2007a), 144—161.
- BART István.—RÁKOS Sándor, szerk. (1981), *A műfordítás ma, Tanulmányok*, Bp.
- BARTHES, Roland. (1997), *A szöveg öröme*, ford.: MIHANCSIK Zsófia, Bp.
- BECKER, C. (1963), *Das Spätwerk des Horaz*, Göttingen
- BÉCSY Á. (2001), *Berzsenyi Dániel*, Bp., Korona Kiadó, (Klasszikusaink)
- BENVENUTO, E. és mások, szerk. (1983a), *Orazio da Venosa, Periegesi di studio (7-10 ottobre 1982)*, Venosa
- BENVENUTO, E. (1983b), *Orazio e gli ebrei di Venosa e di Roma*. In: BENVENUTO (1983a), 99—111
- BERZSENYI Dániel. —KÖLCSEY Ferenc. (2002) *Válogatott művei*, vál., szerk., jz. GY. HORVÁTH L. Bp., (Európa Diákkönyvtár)
- BERZSENYI D. (2^o1999) *Művei*, szöveggond., utószó, jz. OROSZ L., Bp., (*Osiris Klasszikusok*)
- (1998) *Versek*, szerk., s. a. rend., jz. ONDER Cs., Bp., (*Matúra Klasszikusok* 26.)
- BIGGI, E. (1991), *Venere a Roma: la prostituta italica*. In CRINITI (1991) 73—89.
- BONFANTE, G. (1994) *La lingua parlata di Orazio*. Venosa
- BORGES, J. L. (1952), *A klasszikusokról*, ford.: SCHOLZ L. In: BORGES (1999a), 357—364
- (1999a) *Az örökkévalóság története. Esszék. J. L. B. válogatott művei II*. Vál. és szerk.: SCHOLZ L., Bp., 1999
- (1999b) *A halál és az iránytű, J. L. B. válogatott művei Válogatott művei I*, vál. SCHOLZ L., Bp.
- (1999c), *Pierre Ménard, a „Don Quijote” szerzője*, ford. JÁNOSHÁZY Gy. In: BORGES (1999), 32—44.
- BORZSÁK I. (1955): *Otium Catullianum*. *AntTan* 2, 181—188 = BORZSÁK (1994), 87—92.
- (1964): *Exegi monumentum aere perennius* (C. III30), *AntTan* 21, 224—238 = BORZSÁK (1994), 121—128.
- (1974), *Persicos odi, puer, apparatus* (C. I 38), *AntTan* 21, 224—231. = BORZSÁK (1994), 128—135.

- (1993), *Iskolai Georgica-fordítás (1600 k.)*, In *Római szerzők 17. századi magyar fordításai*, szerk. KECSKEMÉTI Gábor, Bp., 1993 (*Régi magyar prózai emlékek 10*), 627—639. = BORZSÁK (1994),
- (1994), *Dragma I*, Bp. 1994.
- (2002) *Berzsenyiana*, *AntTan* 46, 215—225.
- BRINK, Ch. O., (1969), *Horatian notes. Despised readings in the manuscripts of the Odes*, PCPhS n.s. 15, 1—6.
- (1971a): *Horatian Notes: Despised Readings in the manuscripts of the Odes*, Book PCPhS n.s. 17, 17—29;
- (1971b): *Horace on Poetry, II, The „Ars Poetica”*, Cambridge
- (1982a) *Despised Readings in the Manuscripts of the Epodes and a Passage of Odes Book 3*, PCPhS n.s. 28, 1982, 30—56; IV
- (1982b): *Horace on Poetry, III, Epistles Book II. The letters to Augustus an Florus, „Ars Poetica”*, Cambridge
- (1987) *Despised Readings in the Manuscripts of Satires Book I*, PCPhS n.s. 31, 1987, 16—37.
- (1995), *Second Thoughts on Three Horatian Puzzles*. In: HARRISON (1995), 267—278.
- CAMPBELL, A. Y. (1924) *Horace. A new interpretation*, London
- CATULLUS (1880), *Versei*, bev., jegyz., ford. CSENGERI J., Buda-Pest
- (1901), *Versei, Latinul és magyarul*, bev., jegyz., ford. CSENGERI J., Bp.
- (1971), *Versei*, kiad. ADAMIK T. Bp. (*Auctores Latini XV*)
- CAVARZERE, A. (1996): *Sul limitare. Il «motto» e la poesia di Orazio*, Bologna (*Testi e manuali per l'insegnamento universitario del latino 47*)
- CICCIOTTI, E. (1939), *L'origine di Orazio e la questione ebraica*, Rionero
- COLLINGE, N. E. (1981), *The Structure of Horace's Odes*, London
- COMMAGER, S. (1962) *The odes of Horace*. London
- COMPAGNON, Antoine (2007), *Az elmélet démona. Az irodalom és a józan ész*, ford. JENEY Éva, Pozsony
- COMPARELLI, F. (2001) *Hor. Carm. 1,20*, *Schol(i)a* (4), 68—85
- CONNOR, P (1987) *Horace's Lyric Poetry. The Force of Humour*, Victoria, Australia (*Ramus Monographs*)
- COURTNEY, E., szerk. (1993), *The Fragmentary Latin Poets*, Oxford
- CRINITI, N., szerk. (1991): *Gli affani del vivere e del morire. Schiavi, soldati, donne, bambini nella roma imperiale*, Brescia

- CUPAIUOLO, F (1967): *Lettura di Orazio lirico. Struttura dell'ode oraziana*, Napoli
- DÁVIDHÁZI Péter (1989), *Isten másodszületője. A magyar Shakespeare-kultusz természetrajza*, Bp.
- DÁVIDHÁZI P.—KARAFIÁTH J. (1994), *Literature and Its Cults: An Anthropological Approach; La littérature et ses cultes: Approche anthropologique*. Bp.
- DAVIES, G., (2007), *Wine and the symposium*. In: HARRISON (2007a), 207—220.
- D'ELIA, S. (1995), *Orazio: Carm. III 30*. In: GAGLIARDI—CESARUOLO, (1995), 147—164.
- DEROUX, C. (1992), *From Horace's Epistle I, 13 to Maenas' Epigram to Horace*. In DEROUX, C. ed. (1992a)
- ed. (1992a), *Studies in Latine Literature and Roman History VI*, Bruxelles, *Coll. Latomus* 217
- DESCHAMPES, L. (1983), *Il tempo in Orazio, ossia „dal tempo perduto al tempo ritrovato”*. In: BENVENUTO (1983a), 63—69.
- DEVECSERI G. (1962), *Levél Vas Istvánhoz, Új Írás* 2, 1005—1010, 1153—1158. = DEVECSERI (1981), 461—487.
- (1957), *Homéroszról és a Homérosz-fordításról*: DEVECSERI (1981a), 136—182.
- (1958), *Még egyszer a Homérosz-fordításról*: DEVECSERI (1981a), 183—204.
- (1958), *Homéroszi forma – Homéroszi lényeg*: DEVECSERI (1981a), 205—250.
- (1958), *Antik versforma – magyar szöveg*: DEVECSERI (1981b), 371—399.
- (1962a), *Az új magyar Aeneis, Lakatos István Vergilius-fordításáról* = DEVECSERI (1981b), 457—461.
- (1961), *Levél Horatiushoz avagy a fordítás művészete*: HORATIUS (1961), 603—623.
- (1962b), *Levél Vas Istvánhoz, A kétnyelvű Horatius-kötet vitája*: DEVECSERI (1981b), 461—487.
- (1963), *Fordítói vallomás Ovidius Átváltózási-ról*: DEVECSERI (1981b), 462—465.
- (1964), *Kókuszbizonyítvány és facica, Versfordítási elvekről*: DEVECSERI (1981b), 488—503.
- (1966), *A fordítói ihletről*: DEVECSERI (1981a), 421—428.
- (1981a), *Antik Tanulmányok I., Kalauz Homéroszhoz*, (a borítón: 1980) Bp. (*Devecseri Gábor művei*)
- (1981b), *Antik Tanulmányok II, Műhely és varázs*, Bp. (*Devecseri Gábor művei*)
- DOBLHOFER, E. (1992) *Horaz in der Forschung*. Darmstadt (*Erträge der Forschung, Band* 209)
- DOBSZAY A. (2002), *Nemes Nagy Ágnes gyermek- és felnőtt költészetének kapcsolata*, ItK 5—6, 558—567.

- DOMOKOS M. (1982a), *A pályatárs szemével*, Bp.
- DOMOKOS M.—PETRI Gy. (1982b), *A lírai hős leszerel*, in: DOMOKOS (1982a), 388—411.
- DOMOKOS M.—VAS I. (1978), *Két költői út — egy nemzedékből. Igen is, nem is*, Bp.
- DOMOKOS M., szerk. (1990) *Magyar Orpheus. Weöres Sándor emlékezete. Összeállította, szerk., s. a. r. DOMOKOS M., Bp.*
- DONADIO, Nunzia (2007), *Le 'Auctiones' private all'epoca di Plauto*, Milano
- DUQUESNAY, I. M., LE M., (1984), *Horace and Maecenas. The propaganda value of Sermones I*. In: WEST—WOODMAN (1984), 19—58.
- ECO, Umberto (1976) *A nyitott mű*, ford. ZENTAI Éva és mások, Bp.
- FALUS R. (1962), *Horatius összes versei — Opera omnia Horati*, Filológiai Közlöny 8, 206—217.
- FEDLI, Paolo (1966), *Il poeta depresso e la Musa messaggera (Hor. Epist. 1,8)*, Euphrosyne, n.s. 24, 247—256.
- FEENEY, D. C. (1992), *Horace and the Greek Lyric Poets*. In RUDD (1992), 41—63
- FERENCZ Győző (2003), *Mélyebb fekvésben*. Holmi (15), 1060—1064.
- (2005), *Radnóti Miklós élete és költészete*, Bp. (*Osiris Monográfiák*)
- FORDYCE, C. J. (1961), *Catullus. A commentary*. Oxford
- FOUCAULT, Michel (1981), *Mi a szerző?* Ford.: ERŐS Ferenc, *Világosság*, július, szövegmelléklet.
- FOUGNIES, A. (1947), *Mécène, ministre d'Auguste, protecteur des lettres*, Bruxelles, 39.
- FOWLER, D. P. (1995), *Horace and the Aesthetics of Politics*. In: HARRISON (1995), 148—265.
- FRAENKEL, E. (1957), *Horace*, Oxford
- FREDRICKSMEYER, E. A. (1965), *On the Unity of Catullus 51*. TAPhA 98, 154.
- GAGLIARDI, D. (1986), *Studi su orazio*, Palermo
- GAGLIARDI, M.—CESARUOLO, S., szerk. (1995), *Lecture Oraziane*, Napoli
- GALGÓCZY Erzsébet (2006), *Naplójából*, közzéteszi: Galgóczy Károlyné, *Holmi* 18 (2006), 1345-1357.
- GALLO, M. (1995), *Ipotesi su Orazio*, Bari
- (1996), *E ... non solso „carpe diem”*, Venosa
- (1998), *Introduzione a Orazio*, Venosa
- GENTHON István (1973), *Római napló*, Bp.
- GHISELLI, A. (1972), *Lettura dell' Ode 1,1 di Orazio*, Bologna
- GIGANTE, M.—CESARUOLO, S., szerk. (1995), *Lecture Oraziane*, Napoli

- GRAVERINI, L. (1997) *Un secolo di studi su Mecenate*, *Rivista Storica dell'Antichità* 27, 231—289.
- GREENE, E. (1999), *Re-figuring the Feminine Voice: Catullus Translating Sappho*. *Arethusa* 32, 2.
- GRIMAL, P.—BOLDRINI, S. és mások, szerk. (1987), *Filologia e forme letterarie. Studi offerti a Francesco della Corte, III, Letteratura latina da Augusto a Nerone*, Urbino.
- HAJDU P.—POLGÁR A., szerk. (2006), *Papírgaluska. Tanulmányok a görög és latin klasszikusok fordításáról*, Bp.
- HARRISON, S., szerk. (1995): *Homage to Horace. A Bimillenary Celebration*, Oxford — szerk. (2007a), *The Cambridge Companion to Horace* — (2007b), *Horatian self-representations*. In: HARRISON (2007a), 22—35. — (2007c), *Town and country*. In: HARRISON (2007a), 235—247.
- HAVAS L. (1962), *Quintus Horatius Flaccus összes versei. MTA I. Osz. Közl.* (19) 368—372.
- HEGEDÜS G. (1959), *A városias Horatius. Vita és kísérlet*, *Nagyvilág* 4, 1880—1882.
- HEGYI György. (1981), *Antik műfordításunk két útja*, *AntTan*, 28, 40—43.
- HEGYI W. György (2003): *Mos és res publica. Római történetírás és politikai gondolkodás. Elemzések*. Debrecen, doktori (PhD.-) értekezés
- HORVÁTH I. K. (1962), *Rémuralom vagy papírgaluska (reflexiók egy „Műfordító Naplójá”-hoz)*, *Tisztatáj* 16, 7, 2—3.
- HUTCHINSON, G. O. (2002), *The publication and individuality of Horace's Odes Book I—3*. *CQ* 52, 571—537.
- (2007), *Horace and archaic Greek poetry*. In: HARRISON (2007a), 36—49.
- ILLYÉS Gyula (1992), *Naplójegyzetek, 1977—1978*, Bp.
- IRMSCHER J.—KUMANIECKI C., edd. (1962), *Römische Literatur der augusteischen Zeit*, Berlin
- JAUB, Hans-Robert (1997), *Recepcióelmélet — esztétikai tapasztalat— irodalmi hermeneutika*, szerk. és részben ford. KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, Bp.
- JÓKAI M. (1956), *Egy magyar nábob*, Budapest, *J. M. Válogatott Művei*.
- KALINKA, E. (1909), *Catulls LI. Gedicht und sein Sapphischen Vorbild*. In: *Wiener Eranos. Zur Fünfzigsten Versammlung Deutscher Philologen und Schulmänner*, Graz
- KAPPANYOS A. (1995), *A gyermeki olvasat, avagy a félrehallás poétikai jelentősége*, *Itk* 109, 23—54.
- (2001), *Kétséges egység. Az Átokföldje és amit tehetünk vele*. Bp. (*Janus/Osiris Könyvtár, Irodalomtudomány*)

- (2007), *Micimackó, avagy az adaptáció diadala*, *Alföld*, 58, június, 52—69.
- KAPPELMACHER, Alfred (1928), *Maecenas* (Cilnii) RE XIV, 227.
- KENYERES Zoltán (1977), *Medúzalebegés. Weöres Sándor a Nyugattól önmagáig*. In: DOMOKOS Mátyás, szerk. (1990), 165—174.
- KERÉNYI Károly (1940), „*Horatius Noster*”. In TRENCSENYI-WALDAPFEL (1940), 9—19
- (1938), *Iter Catullianum*. In C. V. CATULLUS *Összes költeményei*, ford. DEVECSERI G. Bp.
- KILPATRICK, Ross S (1968), *Horace to Albinovanus Celsus: EP. I. 8*. *Mnemosyne*, ser. 4, vol 21, 408—414.
- KÖLCSEY Ferenc (1990), *Összes versei*, s. a. rend. KULIN Ferenc, Bp.
- (2001), *Versek és versfordítások*, s. a. rend. SZABÓ G. Z., Bp., (*K. F. minden munkái*)
- KÖRIZS I. (2003), *Boldogtalan-e Catullus, és ha igen, miért nem? Bollók-émlékkönyv*
- (2002) *Kortársunk-e Martialis?* Holmi,
- (2003), „*Halljad, Flaccus arany lantja mit énekel!*” Holmi,
- (2004 a), *Maecenas poeta*, Holmi, 16, 126—129.
- (2004b) *Átvitt értelem*. Polgár Anikó könyvéről, *Ókor*, 2,
- (2004c), *Berzsenyi-lustrum*, ItK, 729—761
- (2004d), *A nyugalom megzavarása*, Holmi, 16, 1419—1429.
- (2006a), *Horatius és az atracura*. In HAJDU—POLGÁR (2006), 237—247.
- (2006b), „*Ti úgy hívjátok, renyheség, én úgy hívom, hogy bánat*”, *Kalligram*
- KROLL, W. Hrsg.³ (1959), *CATULLI VERONENSIS Liber*, Stuttgart
- KULCSÁR SZABÓ E. (1993), *A magyar irodalom története 1945—1990*, Bp.
- (2007), *A „szerelmi” líra vége*. In: SZEGEDY-MASZÁK—VERES, (2007), 174—189.
- (1963) *Orazio e l’ideologia del principato*, Torino
- *Orazio e la relativizzazione della moral*, In: UGLIONE (1993), 43—72.
- LENGYEL B. (1997), *Utószó* = NEMES NAGY (1997) 303—312
- LOWRIE, G. M., (2007), *Horace and Augustus*. In: HARRISON (2007a), 77—89.
- LUKÁCSY S. (1996), *Szerencsétlen találkozás. Kölcsey és Berzsenyi*. *Holmi*, 8 110—121.
- (1998), *A végtelen jövő. Irodalmi tanulmányok*, Bp.
- LYNE, R. O. A. M. (1998), *The Latin love poets, from Catullus to Horace*, Oxford,
- (1995), *Horace, behind the Public Poetry*, New Haven—London
- (2005) *Horaces Odes book 1 and the Alexandrian edition of Alcaeus CQ 55*, 542—558
- MALLARME, Stéphane (1945), *Le Livre, instrument spirituel*. In : *Œuvres complètes*, Paris, 378—382

- MALTBY, R. (1991), *A lexicon of ancient etymologies*. Melksham (ARCA, *Classical and medieval texts, papers and monographies*, 25)
- MARGÓCSY István, szerk. (1988), „Jöjjön el a te országod...” (Petőfi Sándor politikai utóéletének dokumentumaiból), Bp.
- (1996), „névszón ige” (Vázlat az újabb magyar költészet két nagy poétikai tendenciájáról). „Nagyon Komoly játékok”, Bp.
- MARIOTTI, S. és mások, szerk. (1993) *Atti del convegno di Venosa, 8—15 Novembre 1992*, Venosa
- MARIOTTI, szerk. (1996—1998) *Orazio. Enciclopedia Oraziana, I—III*, Roma
- MARÓTI E. (1966), *Currus Achaicus*, AntTan 13, 70—76.
- MARTINKÓ A., *Berzsenyi időszerűsége egy időszerűtlen költemény tükrében. A Fohászkodás körbenjárása*, ItK, 81 (1977), 325—338.
- MACLEOD, C. W. (1979), *Horatian imitatio and Odes 2.5* In: WEST—WOODMAN (1983), 89—102.
- MCGANN, M. J. (1969), *Studies in Horace's First Book of Epistles*, Bruxelles (*Collection Latomus 100*)
- MORITZ, L. A. (1968) *Some 'Central' Thoughts on Horace's Odes*, CQ 18, 116—131.
- MOREL, W.—BUECHNER, C. —BLÄNSDORF, J, edd. (1995), *Fragmenta poetarum Latinorum epicorum et lyricorum praeter Ennium et Lucilium*, Stutgardiae—Lipsiae
- MORGAN, L. (2005) *A yoke connecting baskets: Odes 3.14, Hercules, and Italian unity*. CQ 55, 190—203
- MUECKE, F., (2007), *The Satires*, In: HARRISON (2007a), 105—120.
- NAYLOR, H. D., (1922), *Horace: Odes and epodes. A study in poetic word-order*, Cambridge
- NEMES NAGY Á. (1982a), *A magasság vágya: Összegyűjtött esszék II*, Bp.
- (1982b), *Látkép gesztenyefával. Beszélgetés KABDEBÓ Lóránttal* = NEMES NAGY (1982a), 432—448.
- (1997), *Összegyűjtött versei*, Bp.
- NÉMETH G. B. (1985a), *Századutótól — századelőről. Irodalmi és művelődéstörténeti tanulmányok (Elvek és utak)* Bp.
- (1985b), *A halálhívás és az életremény vitája. Radnóti Miklós: Erőltetett menet*. In NÉMETH (1985b) 382—393.
- NISBET, R. G. M., (1984), *Horace's Epodes and history*. In: WEST—WOODMAN (1984), 1—17.
- (2007), *Horace: life and chronology*. In: HARRISON (2007a), 7—21.

- NÖTZEL, W., (1957), *Zum Maecenas-Epigramm in der Horazvita*, Gymnasium 64, 27.
- OLIENSIS, E., (2007), *Erotics an gender*. In: HARRISON (2007a), 221—234.
- PARATORE, E., (1968), *Problemi della poesia satirica di Orazi. Anno Accademico* (1967—1968), Roma
- (1993), *La spiritualità Oraziana*. In: MARIOTTE, S. (1993), 17—33.
- (2000), *Storia della letteratura latina*, Milano
- PASQUALI, G., (1964), *Orazio Lirico*, ed.: LA PENNA, A., Firenze
- PATIER, X. (2000), *Horace à la campagne*, Paris
- PELLEGRINI, A., (1979), *La personalità e la poesia di Orazio*, Milano
- PERRET, J. (1959), *Horace*, Paris
- POIRET, J. (2^é. n.), *Horace: Étude psychologique et littéraire*. Paris
- POLGÁR Anikó (2003), *Catullus noster, Catullus-olvasatok a 20. századi magyar költészetben*, Pozsony
- (2005) *Másolatok múzeuma, A latin versfordítás rekonstruktív paradigmájának esélyei az ezredfordulón*, JÓZAN Ildikó—SZEGEDY MASZÁK Mihály (szerk.), *A „boldog Babel”*, *Tanulmányok a irodalmi fordításról*, Budapest, 261—272.
- (2006), „Pontosság” és „szószerintiség” a rekonstrukció elméletében. *A Horatius-vita néhány elvi kérdése*. In: HAJDU Péter—POLGÁR Anikó (2006) 7—19.
- POMOGÁTS Béla (1984), *A harmadik nemzedék indulása*. In: TAKÁTS (1984), 320—332
- PÖSCHL, V. (1970) *Hotazische Lyrik. Interpretationen*, Heidelberg
- PUTNAM, M. C. J. (1986) *Artifices of eternity, Horaces fourth book of odes*, Ithaca—London
- (2006), *Poetic Interplay. Catullus and Horace*, Princeton University Press
- RADNÓTI Miklós (1989), *Napló*, s. a. r. RADNÓTI Miklósné, utószó és jegyz.: MELCZER Tibor, gond. MELCZER Tibor, SZÉKELY Sz. Magdolna, Bp.
- RADÓ Antal. (1909), *A fordítás művészete*. Bp.
- RADIF, L. (1999), *Note Catulliane*. Maia 51, 401—420
- RÁBA György, (1969), *A szép hűtlenek*, Bp.
- RÓNAY György.[r. gy.], (1962), *Jegyzetlapok*, Vigilia 27, 383—384.
- (1963), *Horatius körül*, Nagyvilág 8, 109—119.
- RÓNAY L. (1979), *Devecseri Gábor. Alkotásai és vallomásai tükrében*, Bp. (*Arcok és vallomások*)
- (1981), *Az antik metrumok fordítása*. In: BART—RÁKOS (1981), 329—346.
- ROSS, D. O., Jr. (1975) *Backgrounds to Augustan poetry: Gallus, elegy and Rome*, Cambridge
- RUDD, N., szerk. (1992), *Horace 2000. A celebration. Essays for the bimillennium*, Ann Arbor

- SALLER, R. P. (1982) *Personal Patronage under the Early Empire*, Cambridge
- SALLMANN, K., (1987), *Lyrische Krieg. Die Verschiebung der Genera in der Pollio-Ode 2, 1 des Horaz*. In: GRIMAL—BOLDRINI (1987), 67—87.
- SALVATORE, A. (1995), *Orazio e Virgilio. Interpretazione di Carm. IV 12*. In: GAGLIARDI—CESARUOLO, (1995), 183—211.
- SEGAL, E. (1970), *Roman Laughter*. Cambridge, Mass.
- SHACKLETON BAILEY, David Roy (1982) *Profile of Horace*. London (*Classical life and letters*)
- STAEDLER, E. (1962), *Thesaurus Horatianus*. Zum Druck besorgt v. MÜLLER, R., Berlin, Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin, *Schriften der Sektion für Altertumswissenschaft*, 31.
- STANDEISKY É. (2007), *Az írók és a hatalom a hatvanas évek Magyarországon*. In: SZEGEDY-MASZÁK—VERES (2007), 520—535
- STEFFEN, W. (1962) *Krit. Bemerkungen zu Suetons Vita Hor.*, in IRMSCHER, J. KUMANIECKI, C.
- SUMONYI Zoltán.(1982), *Vas István*. Bp. (*Arcok és vallomások*)
- SYNDIKUS, Hans Peter (1972), *Die Lyrik des Horaz. Eine Interpretation der Oden. I, Impulse der Forschung* 6, Darmstadt.
- (1973), *Die Lyrik des Horaz. Eine Interpretation der Oden. II, Impulse der Forschung* 7, Darmstadt.
- SZEGEDY-MASZÁK M.—VERES A., szerk. (2007), *A magyar irodalom története* III, Bp.
- SZERB Antal, *Az ihletett költő*. In *Gondolatok a Könyvtárban*, Bp., Magvető Kiadó, ³1981, 279
- SZILÁGYI Endre (1935), *Horatius Noster. Magyar Horatius*, *EPhK* 59, 409—413.
- SZILÁGYI János György (1943), *Dulce malum*. In *OVIDIUS Szerelmei*. Ford. KARINTHY G., Bp., 5—17. = SZILÁGYI (1982a), Bp., 9—20.
- (1964), *Az „Átváltozások” költője*. In P. OVIDIUS NASO, *Átváltozások*, ford. DEVECSERI G., Bp., 473—495. = SZILÁGYI (1982a), 31—59.
- (1978), *A műfordítás mint irodalom*, *AntTan* 25, 85—88.
- (1982a), *Paradigmák, Tanulmányok antik irodalomról és mitológiáról*, Bp.
- (1982b), *Mercuriusque*. = SZILÁGYI (1982a), 21—30
- (1987), *Legbölcsebb az idő. Antik vázák hamisítványai*, Bp.
- (2003), *Attikától Narcéig — via Ischia*, In: SZILÁGYI (2005), 4667—488.
- (2004), *Az antik klasszikus költészet fordításának aktualitása*. *Holmi* (16), 1327—1332.
- (2005), *Sziráenezene. Ókortudományi tanulmányok*, Bp.

- SZŐKE Gy. (2002), „Pontosan, szépen...”, *Holmi* 14, 906—912.
- TAKÁTS Gyula (1984), *Helyét kereső nemzedék. Költők levelei 1934—1949*, Bp.
- TARRANT, R. J. (1995), *Da Capo structure in some Odes of Horace*. In: HARRISON (1995), 33—49.
- (2007), *Horace and archaic Greek poetry*. In: HARRISON (2007a), 36—49.
- TELLÉR Gyula (1985), *Megfejtési kísérlet. Kérdés*, In: Mallarmé, *Kockadobás*, Bp., Helikon
- THOMAS, R. (2007), *Horace and Roman literary history*. In: HARRISON (2007a), 63—74.
- TOHER, Mark (2005), *Tullius and Horace*. *CQ* 55, 183—189.
- TOVAR, Antonio (1968), *Augustus Ridicules Horace's Shortness. A Comment on the Word Sextariolus*. *The American Journal of Philology*, 89, 334—341.
- TRENCSENYI-WALDAPFEL I., szerk. (1935), *Horatius Noster. Magyar Horatius*. Bp. (*Officina Könyv*)
- szerk. (1940), *Horatius Noster. Magyar Horatius*. Bp. (*Kétnyelvű Klasszikusok*)
- szerk. (1938a), *Pásztori magyar Vergilius. Publius VERGILIUS Maro Eclogáinak teljes szövege*. Összeáll., kísérő tanulm.: TRENCSENYI-WALDAPFEL I., Bp. (*Kétnyelvű Klasszikusok*),
- (1938b), *Vergilius pásztori Múzsája*. In: TRENCSENYI-WALDAPFEL I., szerk. (1938a), 58—111.
- szerk. (1943), *Horatius Noster. Magyar Horatius*. Bp. (*Kétnyelvű Klasszikusok*)
- (1959a), *Vallástörténeti tanulmányok*, Bp.
- (1959b), *Vergilius pásztori Múzsája*. In: TRENCSENYI-WALDAPFEL I. (1959a), 322—357.
- UGLIONE, R., szerk. (1993), *Atti del Convegno nazionale di studi su Orazio, Torini 13—14—15 Aprile, 1992*, Torino
- VAS István (1947), *Kosztolányi* = VAS (1974), 30—34.
- (1962a), *Horatius olvasásakor* = VAS (1974), 600—640.
- (1965a), *Jegyzetek a fordításról* = VAS (1974), 539—561.
- (1965b), *Az idegen nevekről, a tudósok terrorjáról meg az öntudatos félműveltségről* = VAS (1974), 698—708.
- (1974), *Az ismeretlen isten, Tanulmányok, 1934—1973*, Bp.
- (1981), *Mit nehéz fordítani*, In: BART—RÁKOS (1981), 273—307.
- VÁRADY Szabolcs (2004), *Két költő, Töredék Tandori Dezsőről; Magyarázatok Petri Györgyhez. A rejtett kijárat*, Bp.
- WEST, D.—WOODMAN, T., szerk. (1984), *Poetry and politics in the age of Augustus*, London
- WEST, D.—WOODMAN, T., szerk. (1979), *Creative Imitation and Latin Literature*, Cambridge

- WILKINSON, L. P. (1951) *Horace and his lyric poetry*. Cambridge
- WILLIAMS, Gordon (1968) *Tradition and originality in Roman poetry*. Oxford
- (1972) *Horace*. Oxford (*Greece & Rome. New surveys in the classics No. 6.*)
- (1995), *Libertino petre natus: True or False*. In: HARRISON (1995), 297—313.
- WITKE, Ch. (1983) *Horace's Roman Odes. A critical examination*, Leiden
- WOODMAN, T. (1984), *Horace's first Roman Ode*. In: WEST—WOODMAN (1984), 83—94.
- ZELKI János, szerk. (1994), *Már nem sa jog, József Attila legszebb öregkori versei*, Bp.

FORDÍTÁSOK

F ü g g e l é k